

Николай Бабоглу

КАРАНФИЛЛАР
АЧТЫЛАР ЕНИДАН

Николай Бабоглу

КАРАНФИЛЛӘР
АЧТЫЛАР ЕНИДӘН

АРХИВ
СТЕПАНА КУРОГЛЮ

Кишинев
Литература артистикә
1981

84Г7
Б12

Николай Бабоглу — гагаузский писатель, автор нескольких книг. Новая книга посвящена установлению Советской власти на юге Бессарабии. В центре заглавной повести — семья борцов за новую жизнь, кузнеца Чингира и учителя Галева.

70303—53
Б М756(12)—81 79—81 4702150000

© Издательство «Литература артистикэ», 1981

КАРАНФИЛЛАР АЧТЫЛАР ЕНИДАН

(Гвоздики расцвели вновь)

Повесть

Сорокалетию воссоединения Бессарабии с Советской Родиной и образованию Молдавской Советской Социалистической Республики посвящается.

ИЛК ПАЙЫ

— Зена, көрүү чекмää!— сесетти Тодур Чилингир кызына. Ичердән чыкты бир бойлу, тантур кызчааз оналты-онеди йашында. О гирди бобасынын ишлиинä, кузейä да башлады ашаа-йукары хызландырмаа о үфлемäk тертибини.

— Нечин терликлерини гиймемишин аяакларына? Кач керä олду сөолеерим сизä, ани бурайы йалнаак йок нечин гирмää, басывережән бир кызгын демирин үстүнä, да сора сени да лääзым гездирейим йылачлатмакта!

Адам чевирди атештеки демири алтыны үстүнä, сора маалычлан серпти коорлара сужааз, йалын пек алифленмесин дейини да кенди-кендинä узатты лафыны:

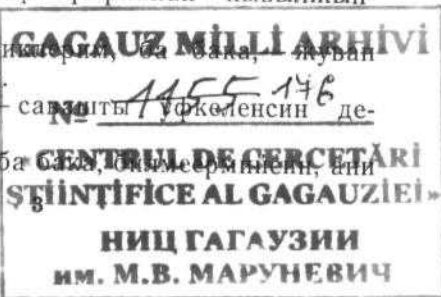
— Башка кахырлар бана етмеер ми? Баари син белаларынызы сапыдыныз башымдан!

Кендиси адам гимнийди нижä дүшеер демиржи устасы олсун гимни: онүндä кушалыйды бир деридән фарта, ангысы ескийди, йамалыйды, ама кывылжыннардан коруйарды. Аяакларында варды гечирили бир чифт пек ески хем бүүк чизмä, оннар да саабисинä таман ислäйдиләр бу атешлик башы ичин, колайды оннары тежижик гиип-чыкармаа хем коруйардылар фырлайан кывылжыннардан.

— Йыртылды терликтерим, ба сака, жуван етти кызчааз бобасына.

— Дикин башка!— сарыты уфкеленсин демиржи.

— Недән дикелим, ба сака, юкме сарытени, ани

ичердә бир карышчык дими йамалык ичин да бу-
лунмайор!

— Докуйун, днил ми карыйсыныз?

— Недән докуйлум? Буну да билеерсин, ани бир тел йапаа калмады, дөрдүндән да койунжу-
клардан, нежәәз кырктыйдык хепсини топлайжы-
лар алдылар примариейә...

Бу арада Тодурун үфкеси кендикилеринә гечәр-
ди да башлаарды чыкмаа оннара, ким хализдән
кабаатлайды онун зоор йашамасы ичин — куветтә
булунаннара. Хем чекижи дувәрди хем оннарлан
аклынжа чекишәрди: «Зооруна, хырсызлар гиби
гирди топраамыза,— дәрди о,— айырды Бессара-
биейы Совет Куветиндән, хем да таа гит-гидә азы-
дээр. Илктән кимсей йынанмазды, шакажык гелир-
ди. Хепси санырды, ани гечмейжек чок вакыт да
чаарылмадык мусаафирләр айтланажәклар биздән,
ама о гүн-гүндән хеп таа калын суратлы олээр,
пек ааз ниетленеер калкынмаа. Шашээр артык не
түрлү соймаклар чыкарсын: йапаа алээр, үзүм алэ-
эр, түрлү налоглар хайваннар ичин, тарла ичин,
занаатлык ичин, толока ичин хем шейтаннар бил-
син таа неләр ичин чыкаражәч илери доору!»

Бүүлә сайыклааркан демиржинин аклына гел-
ди Дүдүкчү Симу. «Адамын икиси да гөзлери көөр,
йашээр, ани вар бир лаф зындан каранникта, таа
диоонә өмүр дүннедә зоор булмаа, да тә онун да
парталларыны перчепторлар 1) топламышлар: ге-
лири вармыш, дүүннердә дүдүклән казанырмыш да
налог өдемәзмиш! Утанмээрлар аажындан өленин
да койнусуну йокламаа!..»

Тодур үфкесиндән түкүрдү, сора алды атештән
кырмызы налы, башлады дүүмәә ону бир о йаны-
ны, бир буну чевирерәк. Өрс чыкарырды бир гө-
зәл жынгырдаклы сес. Зенанын да бир ели көрүүн
тутаанда дурарды, гөзлери бакардылар бобасынын
чалымлы урмасына.

— Таа вар мы, бака, бана иш?— сорду кыз,—
алатлэрым гидейим хасырлары силкмәә, сора да
ерлери сувайжам.

— Мамун нәбээр?— сорду адам.

1 Перчепторлар — налоглары топлайыжылар.

— Нәбәжэйды, она да вар иш ушаклан, шинди ону йыкады да емдзирер.

— Вар таа бираз иш, ама оннары бән кендим йапажам, сән гит да бак анана йардым ет. «Олайдын чоҗук,— дүшүндү аклынжа,— булажэйдым сана таа иш, ама ачан кызсын...»

Тодурун ен күчүү, ани шинди мемедәйди, чоҗукту хем варды таа бир оолу Вани. О артык бобасына деин бүүктү, школайа гидәрди үчүнжү класса, ама Тодур алатламазды «бүүк» оолуну таа шиндән ишә урмаа. Ко үүренсин да еер кенди чыкарамаса чекеттирилмә ишини баша, оолуна умут асаарды, ки о башаражэк насы-нижә! Уүренәрди Вани кендиндән бир йаш күчүк кызчаазлан Галежиклан барабар. Бу ушаклар ислә танышырдылар, нечин ки бир соакта йашардылар хем школайа йоллары уйарды. Галежыын бобасы, Иван Петрович Галев үүредижийди. О билирди Чилингир Тодуру чоктан. Бу ушаклар таа кундактайкан, ики боба аннаштыйдылар, ани оннары үүредежекләр школада, нижә озаман гечәрди ромунжа хем да евдә үүредежекләр рус дилини. Русча үүретмен алмышты кенди үстүнә Иван Петрович Галев. О ислә билирди рус дилини, варды русча киятларлан кенди библиотеказы. О чоктан гелмәйди Россиядан, ама евленмишти буралы, Долукүйлү инсана да шинди артык олмушту буралы.

Вани гечтийнән үчүнжү класса, школада уроктарындан сора башладыйды еер гүн Галежыккан билә гитмәә оннара рус дилини үүренмәә. Бутакым ушаклар бири-биринә таа да пек сынаштыйдылар. Дайма биләйдиләр, биртакым дуйардылар кендилерини хем Галевларда хем Чилингирлердә. Имәә чаардыйнан ушаклары ики ердә да биртакым дойурардылар нижә кендикилерини, айырмак йокту.

Тодурун карысы хем кызлары пек бүүк чичек севижисийдиләр. Оннарын чичеклик башчежий күйдә хепсиндән гөзәлди. Школажы ушаклар да хайлак калдыйнан доймаздылар бу гөзелләә бакмаа. Галя сыкча дәрди:

— Ванижик, хади гидип сизин чичеклери гөрелим!

Гелирдиләр да саатларлан айырыламааздылар ачык гуллердән, лаалелердән, замбаклардан — түрлү ренктә гөзелликлердән. Бундан башка ушаклар авшам-сабаа бирәр сусак еллериндә, йада бирәр топрак чөлмеклән бүүкләрлән барабар сулаардылар чичеклери. Башчежик гөзәлди еер заман: илк-йазын да, йазын да, ама хептән йалпак биезлаарды гөзлерини бойалар гүзүн. Гүнешли ылыжайык хавайа пек йарашырды түрлү койу шырала бойалар. Чичекләр сыктылар, чоктулар хем долу ичлийдиләр.

Ванийлән Галежык тә бүүн да, сентябри ортасында, гелирдиләр школадан икижий. Чожужак көшедә дурукланды да деди узун кара кирпичли йолжуйкасына:

— Гале, Гале, йа бак турнеләр, турнеләр гечерләр!

— Ку-р-р-р-р-р! Курлу, ку-р-р-р-р-р!— сеседәрди гөктән йолжулар бу бир чифт ердеки йолжулара, канатларынан селәм верерәк.

— Гөрдүм, Ванижик, гөрдүм! Тә дөрт сыра синжир гиби дизилмишләр!— деди хеп өлә жүрә сестә кызчааз нижейди о йукарда турнелерин сеслери.

— Хади сайажәз!

— Хади! бир, ики, үч, дөрт, беш!

Маави гөк кесәрди гөзлерини, турнеләр да хеп таа күчүлүрдүләр. Бир да пайажан ипи узанмышты ушакларын өннеринә да бааларды оннары икисини бирери кирпичлериндән:

— Ы-ых бу пайажан да гөзүмә гирер! Шашыртты сайымы!

— Бән да шашырдым!

Бу вакытта пайажанлык, евелки йынаннара гөрә, сайылырды, ки гүз узун олажәк.

— Ванижик, бән атлайжам бир айаамын үстүнде,— деди кызчааз,— на сана беним да чантамы.

Ванижик алды Галежини да чантасыны да онун омузунда олду ики кадрели торбайык, ангыларын диплериндә варды дикили икишәр да йапаа пүскүлжүк. Чантажыкларын бойнуна асмаа деини иплери да өрүлүйдү түрлү бойада удризәлу кырынтыларындан. Беллийди, ани динл саде бобалар,

ама бу ики ана да хавезлән йолләрлар ушакларыны школайа.

— Гале, йа бак таа бир сыра турне! Те-е-е таа да бир!

— И-и-и-и-й, йа не чо-о-ок!

— Хади биз да турнежик ойнайжэз!

— Е-е-е, насыл ойнайжэйдык, оннар чок, ама биз саде икижиймиз?..

Гоктә турнеләр хализдән чоктулар, ама ердә — пек ааздылар. Бүтүн куйдән гүзүн школа йолуна дизилрди кырк-елли «турнә», ама варды дизилмәә дорт-беш үзүн үстүнә...

Обүр сокакта ишидилрди башка сесләр. Барышырды инсаннар, салардылар көпекләр. Бир кары, чембери елиндә качаарды йукаркы сокаа доору аалайрак.

— Пирчептурлар!— деди Вани да топарланды не качабилрса евә Гале да качарак гирди токатчыктан кенди аулларына. Гүзүн перчепторлара варды чок иш. Оннар бошламаздылар күйлүлери не гежә, не гүндүз...

Бу йылын Чилингирлерин чичеклик башчеси гидәәрди пек гүр! Илкйазын ен илкин башладылар ачмаа чийдемнәр сора лелекалар, лаалеләр, таа сора замбаклар, ашешләр, журналар. Йазын колверилрдиләр бужорлар, камчицалар, ама гүлфатмалар етишип гечәрдиләр аулу да бакардылар дышанна сокаа ики тарафа. Оннарын да көклеринә сарылырды алтынжыклар хем башка тырмашыжы гөзелликләр. Гүзүн да геч вақыдадан, карын да алтындан хеп гөстерәрдиләр башларыны түрлү ренктә долу ичли гүз чичеклери. Сокактан геченнәр гөрүп алчарак аулжук ашыры бу дүннә гөзелликлерини севинәрдиләр. Чичекләр кимисни кәр биркач минуда йолундан дургудардылар, унутурардылар йашаманын зетлерини хем кахырларыны кокуларынан хем гөзелликлериннән. Демиржи Тодур кендиси да башчежйин аулуна аар иштән сора сыкча аардылып өзгә бакаарды дүннейин шен бойаларына. Хализ бурада йоргуннук сансын таа илин хем тез гечәәрди. Чилингирин карысы Марина хем кызы Зена чичеклерин хатырына хич

заамет саймаздылар: еер йылын калан ишлерин-
нән барабар етиштирәрдиләр башчежини да казып
сулайып, тертиплемәә...

Зена гирди ичери:

— Мамо, чык гелмиш бир кары чичек ис-
теер.

— Аллахчы-ым, ким ажаба генә гечинди!— де-
ди кары да айырып ушаа гүүсүндән, ерлештирди
ону аачтан саллангажа, ани асылыйды кириштә,
күмбетин¹ бойунда. Салла ону, кызым, уйусун, бән
чыкып верейим о карыйа не истеер.

— Йалваражам, мари гелин,— башлады о кары
таа йырактан зоруну сөөлемәә,— вер бана биркач
сизин тә бу чичежиклердән хем биркач көкчәәз
феслеен варса. Не гөзәл башчежиниз! Аман, ай-
ол, сиздә да олмасын, кимә инсан гидежек чичек
ичин?

— Ким генә гечинди, мари Маричи булө?

— Бизим Стипанын, мари, чоҗжаа, үч йашын-
да, тә ани икиз ешийди. Обүржүү, беки билеерсин,
таа ики гүннүжәк гечиндийди. О баари букадара-
дан жанымызы йакмадыйды. Ама бунжаазы гели-
нимиз насыл зоор бүүттү! Да нижа бир исләә
ушак олду, нижә гөзәл артык лафедәрди!

Маричинин гөзлеринә йашлар кендилери инә-
рдиләр да о кара сатин чемберинин учларынан
үзүнү силмектән артык бишейжик сөөлейәмәзди.

— Үрек олмалы тутту.— деди гелин Марина.—
Бу сабаа да гелмишти Кааршы мааледән ики кары,
вердим оннара да бизим чичеклердән. Ики
ушак өлмүш, икиси да үректән.

— Бизим да үректән гитти.— деди Маричи.—
Аман мари, насыл салгын бу!? Бичеер, мари, еен
күчүклери, еен кабаатсызлары!

— Пек чок олду, пек! Гечти афта да генә гел-
мишти бир кары чичек ичин да бираз лафа дур-
дук. Биз бу башчежиклән илкин үүренеериз ким
гечинеер, бүтүнүнә күй гелеер. Бән да ишиттикчә

¹ Күмбет — соба, үстү йасы, йаннарында вар сетлери,
йакышээр үстүндә йатмаа. Күмбеттә йакышээр хем екмек
пиширмаа хем о ичерлерини да йысыдээр.

хепсинә жаным ажыйэр, үрәәм пак долээр коркуй-
лан, санээрым калмэйжэк куйдә ушак.

— Бүүк хайыр бу сизин башчежиниз, айол,
аллах саалынызы версин! Не мутлу жаныныза!
Бундан да таа бүүк хайыр хем гөзәл илик
вар мы?

— Бүүк иш.

— Олә, гелин, дейжән, не заамет, ама тә хеп-
симиз етиштирәмеериз бүүлә гөзәл чичеклик, ама
жанабиннериниздә хожма вар.

— Севеериз, Маричи булө, онуштан... Аннадай-
ым сана да о кары не сөбледийди. Попаз оннарын
маалесиндә гөммуш үч өлү — үчү да күчүк ушак,
бир гүндә, айол, гечинмишләр. Да сормуш кары-
лар, насыл салгын бу, не кабааты күчүк ушакла-
рын да аллаа оннары саде топлээр? Попаз да жу-
вап етмиш, чүнкү бу вармыш аллахтан бир ны-
шан инсана күйүмүздә клисе дүзүлмедик йарым
дурармыш дейни.

— Е-е не сән санээрсын,— деди Маричи бабу,
санэрак, ани тә артык булунду кыранын маанасы,
ангысыны о аарарды ханидән да бир түрлү була-
маазды,— инсан гит-гидә хеп таа таш үреккли олэ-
эрлар. Аллахы башладылар унутмаа. Дүн тә генә
гезәардиләр клисейи башармаа дейни топлайыжы-
лар. Бүтүн гүн гезмишләр Титур Ангиллән Мин-
куларын Христу да гүжүлә ики чувал арпа топ-
ламышлар. Инсаннар вермәзмишләр клисейә дейн,
мари гелин, бак сән биз нелерә етиштик!

— Нәндан да версиннәр, Маричи булө, билеер-
син насыл олду йашамак...

Карылар гирдиләр башчежәә. Марина топлаар-
ды чичек хем лафедәрдиләр.

— Ишиттим, мари булө, инсаннарын вердикле-
ри гитмәзмишләр клисенин дүзүлмесинә, таа чоюу
йан жөплерә гирәрмишләр.

— Аман, мари-и-й!— даптуру гелди Маричи.—
Ажаба ангы христиан аклы бүүлә ишлерә да из-
мет едеер? Бүүлелери да биздә варса, гелин, йок
нейә шашмаа, ани йукарсы кыран¹ йоллайор, айол!
Олмалы дүннә биткисинә йаклаштык.

¹ Кыран — хасталык, салгын, эпидемия.

— Баари башарайдылар. Кападылар дүзмәә дейни да шинди сойэрлар маанасыннан инсаны, кайыл олду Марина да.— Биз да, ахмаklar, хеп верериз, верериз. Саклы адамнарымыздан верериз!

— Илерийә, мари гелин, ишиттим клисейи артык битирәрмишләр дүзмәә, примарын карысы чүнкү йымыртламышмыш бу енилий сокакта.

— Буйур, Маричи булө, чичежиклери хем тә верерим бир-ики далжааз да феслеен.

— Саа оласын, гелин, не таазә, не гөзәл чичежикләр! Ама олса хоружулара деин топлайасын!— Сатин чемберин учлары генә башладылар гезмәә карынын гөзлериндә.— На верейим биркач гүмүш!— деди о калдырарак фистанынын етеени хем карыштырарак йан жөбүнү.

— Диил ләәзым, Маричи булө, биз пара алмәэрыз. Саде о етишмеер, бир олмаз иш ичин өлүлердән пара да алмаа.

Е озаман таа бир керә саа оласын, Марино!

— Вар мы Стипанын башка да ушаа?— сорду Марина гечирерәк токатчыктан карыйы.

— Вар таа үч, ики кызчаазы бир да чожужаа. Оннар, саа олсуннар, артык кабажа, беки бу хасталыктан куртулурлар.

— Болай аллах корусун да йашасыннар!— деди Марина да сорду Маричийә таа бир иш:— Сизин мааледә да гезеерләр мы перчепторлар?

— Гезеерләр, зер, нередә оннар шинди гезмеерләр? Комшуларын калдырдылар битки рубажыкларыны хем октан бирижик бейгирлерини алдылар.

— Биз да бу иштән хеп коркәэрыз,— деди Марина гелин,— дайма сыраләэрлар гөтүрелим харжа¹ пара тә бу бизим адамын демиржилик занааты ичин. Ама нередән алмаа, ачан хич йоклуктан чыкамәэрыз? Коркәэрым гележекләр зулумлар да Зенайа не чийзчәәз йаптык тә оннары алажәклар. Аазымыздан айырып да кыза хазырладык адеетә гөрә.

¹ Харч — налог.

— Е не сән санээрсын, оннарын гөзүнүн йаасы йок, бракарлар кызы аалайрак.

— Адам, завалы, йазы-кышы көмүр, түтүн ичиндә пишти. Хеп дедик, аалемдән пек ашаа калмайлым, ама душманнар хазыр бир салымда сойсуннар бизи.

— Саклайын, мари гелин, гөтүрүн бир комшуйа кызын сандыны.

— Кимә гөтүрәсин? Хепси инсаннар шинди шүпели дурэрлар...

— Кал саалыжааннан, гелин Марино, гидейим зерә евдә хепсини йаама брактым. Гелинә да ләәзым гидип йаардым едеим, нечин ки о да диоонә кахырдан пак олмалы билмеер нәпсын.

Гелди ертеси йылын гүзү. Долукүйсүнүн клисе артык хыркөтү чыкаарды баша. Киречледиләр, бойадылар, биткидә таа бир сыра топладылар кимдән не копардабилрдиләр: дуварлара пешкир, кандиллерә зехтин, ауллара таш...

Сон-сонунда күй башлары нышаннадылар Панайыада, бүүк йортуда, клисенин ачылмасыны хем ваатиз олмасыны. Бундан өтәә клисе ташыйжәйды Панайыанын адыны. Хем таа есапланды, ки августун онбеши, ангысына еер йылын дүшәрди Панайыа, сайылсын клисенин да йортусу, храм гүнү.

О сабаа мейдан долуйду инсаннан. Примар Чүвенжи Вану кушанмышты үч бойада бир кушаклан. Беш-он ихтәр адам байрактарлан еллериндә дизилмиштиләр клисенин өнүндә йолун ики тарафына. Уүсек басамактардан портайдан дөшелийди бир узун гөзәл килим. Таа өтеедә жандарлар хем шеф дурардылар, сыртлары гиимнийди түрлү пойулу рубаларлан, башларында да варды сиври тепели демир каскалар. Хеп оннарлан билә булунурду жандарларын баш йардымжылары — гаардизләр¹. Бу хайта сүрүсү да хайлак дурмаа гелемништи: еллериндә варды бүүк сопалар, бекләәр-

¹ Гаардизләр — жандарлара парайлан йаннашма кишиләр еерли инсаннардан. Чоойу оннар кендилери сатылып, кенди инсаннарыны да сатардылар окупантлара.

диләр сааде ешил рубалылар хыстырсыннар да та-
зылар борчлу калмаздылар...

— Буннарсыз да бирерси олмээр, кос-кожа жа-
навар сүрүсү!— деди калабалыкта дуран Кыяк
Диму кендиннән йаннашык адама Күчүк Өргия,
ангысы беки бүүн хич гелмейжейди бурайы, ама
комшусуну Кыяк Димуйу сеслемишти.

— Истә... кк-көпекләр ккөпеклери ккорумаа
ггелмишләр, истә тө-о о ттә!

— Бу ики сийредижи диилдиләр саде комшу,
ама замандан таа достлук да едәрдиләр. Оннар
сийрек аалем арасына чыкардылар, ама ачан да
бирердә пейдаланырдылар таа сык икиси биләй-
диләр.

Димунун дөнүмү ааржайды хем лафы да она
гөрәйди — услу. Күчүк Өрги са пек чемректи, хыз-
лыйды хем пелтекти. Чекедежейкән лафыны Өрги
пелтекләмесин деини илкин дәрди «нестә», ама ону
да доору сөбөлейәмәзди, дәрди «истә», сора да хыз-
ландыйнан, дургунамазды да, безбелли, мыйак¹
еринә койаарды башка бир чифт ләәзымсыз лаф
«тө-о-о тә!».

Бу ики сииредижи шинди сусардылар да садә
бакардылар не олээр орталыкта. Ени клисенин
басамакларында алты попар окуйардылар үүсек
сестә дувалары. Орта ериндейди Долукүйүн попары
Мокану. Гиймнийди о ен йалабык, ен гөзәл ени
ризаларыннан. Айозлу бобаларын бир еллериндә
кандилләр саурулурдулар гүннүк түтүннерини ор-
талаа даадарак, өбүр еллериндә да кручалар кал-
дырылыдылар. Паалы дува сеслери карышырды-
лар койу гүннүк кокуларыннан. Бир да, саат она
доору башлады дүүлмәә күчүк чаннар, сора онна-
рын сесини бууду бүүк чан. О аар-аар урарды ни-
жә бүүк даул дүвеер марш хавасында. Калабалык
сансын биркимсейин изининдән чевирди бакышы-
ны сокаа доору. Орада пейдаланды бир епиз-ени
кундуз гиби кара-йалабык автомобиль. Бүүлә иш
Долүүйсүндә сефтә горүлүрдү.

— Акыз, насыл шейтанлык о бейгирсиз чекил-
ди гелди ансыздан бурайы, мари?— фисирдешир-

мыйак — тормоз, көстек.

ди карылар арасында Саургуннарын Дониси хем Станинин Оргилерин Сандасы.

— Сус, мари, сән да, шейтанлык!— деди Санда.— Йайээрсын билмемезинә о аазыны, онун чиндә ен айозлу адам епсикоп гелмиш! Сән да... о даанык аазыннан аалеми да гүнаха сокмаа савашээрсын!

— Диил епсикоп, мари Санда, епизгоп гелирмиш!

— Не билем насыл олдууну ады, ама ишиттим пек паалы кишиймиш!

Епископ гелирди Акермандан күйүн клисесини дүзүлмектән сора ваатиз етмәә. Чорбажылар чалышырдылар бу гүнү йапсыннар өлә тантаналы, ки калсын чок вакытлара народун аклында нижә пек бүүк йорту. Да беким бундан өтәә бу калын кафалы гагауз христианнары да чекедерләр бакмаа храм йортусуну, нижә калан христиан дүннә бакэр. Шиндийадан калан йортулар хем аллах адетлери исләә көк салмыштылар миноритарларын¹ арасында. Храм йортусуну саде инат гагаузлар хич бир түрлү истемәздиләр бакмаа.

Уч күйлү зенгин кесмиштиләр бирәр бува — клисейә курбан, да кенарда кайнаарды хараныларда манжалар фукааралары дойурмаа деини. Примарын да аулунда котлооннарда пишәәрди интиләр күй башларын конушкасына деини.

Кара автомобиль дурду клисенин өнүндә. Хепси попазлар, даскаллар, клисенин певчиклери² башладылар үүсек сестә чалмаа: «...Алилуя, алилуя, алилуя!» Жандарлар, гардизләр «Ура!» баарырдылар. Садә калабалык билмәзди нәпсын. Инсан бакарды ачык аазларлан клисе саабинин паалы гиминнә хем узун сопасына. О пинди басамаклардан йукары. Клисенин капулары бүтүнүнә ачыктылар, садә ортада варды герили бир дар ширитчик. Уч киши, тә о клисе даймажыларындан, фарфири ичиндә узаттылар епископа бир маказ. Саа-

¹ Миноритарлар — гагаузлар, болгарлар, чингенеләр, украиннар, руслар хем таа башка күчүк миннетләр окупантларын диллериндә миноритар сайылырдылар.

² Певчинкләр — кызлар, карылар, ани даскаллан билә клиседә чалардылар.

би усулжууннан алды маказлары да кести ширитчий. Сора дөндү үзүннән инсаннара каршы да сөледі, ани аллахын изининнән шансора клисе сайылээр ачык. Титур Ангил верди епископун елинә бир демет феслеен, Минкуларын Христу хем таа бир киши гетирдиләр гүмүшлү айазма кабыны да үүсек сааби, далдырып феслеен демедини айазма чүвениндә суйа, башлады серпмәә доз-долайа. Илкин серпти инсаннарын үстлеринә, сора — клисенин капуларына, дуварларына, хеп өлә серперәк гирди клисенин ичинә. Епископун аардына гирди өбүр поазлар, таа аардына да — чорбажылар.

Сыжак инжежик лүзгәрли хавада карышырдылар «алилуя» чалмаклары хем «ура» баарышлары. Хепсиндән чок урайлан буваз паралардылар гардизләр. Қалабалыктан бу сес чыкмазды. Инсан бирдән хызландыйды клисенин ичинә гирип да гөрсүн, насыл чорбажылар донаттылар аллахын евини зааметчилерин аазларындан айырылма паражыкларлан.

— Ураа-а-а, ура-а-а-а! Трэяскә прясфинцитул епископ ал Четэций-Албе ши ал Изманлулуй! Трэяскә режеле Карол ал дойля!¹ — копуштуруду жандарлар. Гардизләр да аартларына — Ура-а-а-а, ура-а-а-а, — артык бертмиштиләр үнүклерини. Сора да калабалыкта инсаннары мушталаардылар ойанкысыны-буйанкысыны, оннар да баарсынмышлар ура, ама кимсей сеслемәзди бу тазылары...

Кыйак Димуйлан Күчүк Öргинин йанына гелди оннарын таа бир комшулары Арфонос Тодур да деди:

— Буннар бир ока шараба бир афта бааражәклар! — О гөзлериннән гөстерди гардизлери да сора башлады чакмаклан чакып кавда цигаркасыны тутуштурмаа. Тодур гиимнийди боз димиләрлән, аяаклары йалнайактылар, ама йыканмыш пактылар. Ачан клисенин ичинә гирди таа бүүкләр, сонунда башладылар орайы колвермәә сырадан инсаннары да. Народ бири бириндән таа

¹ Ишасын Акерманын хем Исмайылын чок айозлу епископу! Ишасын падишах Карол ал дойля! (ромунжаабан).

илери савашырды гечсин, сыкышырдылар, алатлаардылар. Капуда олдуйду бир тыкач. Хепси истәрди гирсин да бириси да гирамәзди. Башладыды артык ишидилмәә иннемәк, вайламак сеслери. Тә бурада таман пек ләәзым олду гардизләр хем жандарлар. Гечти сопалар хем каскалар капуйа да башладылар колвермәә садә оннары, ким таа ислә гимнийди. Йалнайаклар, диленжиләр, чингенеләр хем таа башка йоксуллар кабуледәрдиләр бошларына мушта хем аркаларына сопа.

Клисе ичиндә башлады служба, ангысы тутту үүлен девирлинжә. Мейдандан инсаннар, ангыларына еер чыкмадыйды клисе ичиндә, даалышырдылар евлеринә, ама чоойу да таа бекләрдиләр гөрсүннәр, неләр илери доору олажәк. Садә ушаклар хич азалмаздылар, ама хеп таа чок топлашырдылар клисенин йанында мейдана. Оннар насыл куваннар сармыштылар епископун кара автомобилини. Ики жандар түфeklәрлән хеп үркүдәрдиләр оннары машинадан, ама йалнайак хем кысажык йыртык гөлмекли мечиклилердән куртулуш йокту. Жандар чок дүшүнмеди: түфәә патлатсын бу бүүк йортуда изин йокту, о чыкарды шомполу, бир узун демир фышкан, ангысыннан паклаарды түфеенин кавалыны да гиришти онуннан хашламаа ушаклары. Челик тел сыклык едәрди нижә сак хавада кукүмәвкалар баарэрлар: «жиу, киу, жиу!»

Бу «икрамдан» сора ушаклар, ангысына дүштү жандарын «севмеси», аартларыны ики елжеезлериннән тутарак, йанык гиби качаардылар евә, ама таа чоойу генә калдыйдылар, хеп таа гөрмәә савашырдылар. Садә, ани шинди артык бир үз метра йырактан бакардылар, тоз ичиндә машинанын излерини кокаардылар...

Служба битти. Епископ чыкты клиседән да мейданда, топлушун онүндә насаат етти. Ондан сора лаф сөбледи күйүн башы примар Вану. Биткидә да чорбажылар коймуштулар ниетлеринә бу нышанны гүндә сөлеттирсиннәр биркач лаф бир да сырадан чифтчийә. Дүшүнмүштүлар койсуннар Арфонос Тодуру. Онун насаата чыкмасы хем лафы ләәзымды гөстерсин, ани фукаара бөлүү да калмээр сечилмедик. Лафетмәә да Тодур бежерирди

ислә, кувет измекерлеринә да сансын канаатсызлыгы йокту. Садә... клисейә пек сийрек геләрди, ама олмалы иш бетеринә адам вакыт буламазды.

Тодуру сәйды бурада лафетмәә хазырламышты саклы большевик группасы, ани ишләрди бу күйдә таа окупациянын илк гүннериндән. Аннашылмышты илердән, не сөлейжек хем насыл сөлейжек. Нечин ки таа уйгун вакыт сойжулары ачыкламаа дейини хем зетли народу үреклендирип верилсин колвермемәә — йокту.

— Паалы топлуш, күйлүләр, мусаафирләр, чорбажылар хем үүсек айозлу клисе башы!— деди Тодур йалпак бакышыны доз-долая гездирерәк хем ердән ийлерәк.— Пек бүүк гүндә топлаштык бурайы, достлар, йортумуз вар Панайыйа гүнү. Бундан башка хепсимизин аллах үстүмүздән, ани вар бир лаф, гөрер еербиримизи диил саде кендимизи, ама ниетлеримизи да илердән билеер, лафларымызы да дайма-дайма ишидеер! Дору му сөлеерим, кардашлар?— сорду Тодур калабалаа.

— Доору, доору-уу!— жувап едәрди бирдән инсаннар, шашарак насыл өлә оннара да бишей соруду!

— Аллах гөрер йукардан хем сиз да сеслеерсиниз бырда ердә, вармы насыл бән йалан лафедейим? Сөөлейим, кардашлар, шүкүр, ани етиштик бүүнкү гүнә да бизим күйүн клисеси да ачылды, чыктык заар-зоор үзә баша! Олур демәә, кардашлар, биз омуз-омуза ишледик да, ани вар бир лаф, бүүк хайыр йаптык! Аллаха ев дүздүк! Доору му лафым, кардашлар!?— генә сорду насаатчы, ама бу сыра артык она пек аазы калабалыктан жувап етилләр. Жандарлар хем гардизләр гезинирдиләр инсаннарын арасында хеп мушталайарак ону-буну, баарыш олмасын дейни.— Аллаха ев! Бу диил шака,— сөләрди Тодур,— бизә да клисә. Беш йыл олду дүзериз, беш йылы аады вар! Она калабалаа ләазым! Вердик артык биткийи да, ама, шүкүр, башардык. Беким бүүн чоойумуз гөдмек дийимеериз, дойунжа екмек имеем, ама клисесини дүздүк! Дайандык, ани вар бир лаф, таи олду бидеер! Гүнә насыл етиштик, салт бизим деримиз билеер!

GAGAUZ MILLETI ARHIWI

№ 116

CENTRUL DE CERCETARI STINTIFICE AL GAGAUZIEI

АРХИВ
СТЕПАНА КУРОГЛО

НИЦ ГАГАУЗИИ
М. В. МАРУНОВИЧ

Доору му сөөлеерим, паалы сеслейжиләр?... Бән кардашлар, салт бир иш аннамэрым, насыл олду да бизим күйүн клисеси диши чыкты. Беш йылын ичиндә онун олду бир да йавружуу. Тә домну примарын еви, о да май бир клисейә бензеер!— Буннары чорбажылар ишитийнән шаш-беш калдылар. Кимсей билмәзди таа неләр үүдежек бу «саклы сытманын бозук аазы». Тодур генә сорду:— Вар мы лафымда кусур?— Таа илк сормасындан примар башладыйды азетмемәә лафлардан, ама бу битки сорушу сансын онун үреени сапладыйды. Ама инсаннар шинди, ачан аннадыйдылар не сөөлеер Тодур, дебештийдиләр, нижә чывгына каршы булутлар.

— Доору сөөлерсин, өлә да вар! Сөөлә таа илери доору,— ишидилрди адамнарын сеслери. Арфос Тодур бакты гееридә тоглушун бир тарафына, орадайды онун ен ии достлары: учитель Иван Петрович Галев, күйүн демиржиси Чилингир Тодур, Кыйак Диму, Йаалама Пани, Күчүк Öрги хем таа башкалары. Орадан да гелирди сесләр: «Доору сөөлеер, клисенин маанасыннан бизи сойдулар!» Садә гардизләр бир түрлү дуйамаздылар, ким олдууну бу «зулумнар», ани сыралыы бозардылар...

— Биз истеериз соралым бүүн примара, нечин бир клисейә ики керә өртү гетирилди? Нечин ики керә туфла ташынды? Нейә туфлалар ләзым олду, ачан клисенин ески дуварлары варды?— Примарын дайанмасы артык коптуйду. О таа тез гөз етти жандарлара.— Илкин гетирилмә тенекилери примар алды да кенди евини өрттү, туфлаларлан да ишледиләр хеп онун евинин башыны!...

Насыл дуйамадыйды примар Вану баштан, ани бу зулум ачыклайжэк бураларыны!? Уфкесиндән кенди-кендини ийәрди.

Жандарлар каврадылар Тодурун антерисинин пешлериндән дартып йыктылар ону трибунадан бир тарафа, ама о хеп сусмазды «Примар кокушту жандарларлан, сатылды кенди хем сатээр бизи да сойжулара зенгиннемәк бетеринә, о кайбетти христианны да битки инсанны да...» Топлуш пак гөз-кулак олмушту да сесләрди. Хепси савашырды

сокулсун орайы, нередә Тодуру артык дүвардиләр, ама хич бир түрлү сустурамаздылар. Гардизин бириси урду Тодурун кафасына сопайлан, өбүрү да атты үстүнә бир руба, ама рубанын алтындан да хеп ишидилирди: «Примар баш хырсыз, попазлан да Титур Ангил онун йардымжылары, барабар сой-эрлар инсаннары аллахын адыннан...»

Тодуру сарылы кафайлан сүрүрдүләр жандарларын постуна. Йолда да хеп ишидилирди онун сеси, ама артык аннашылмазды не сөблеер.

«Бак сән неләр вармыш бу калик Тодурун кафасында!— сайыкларды примар,— Бән да деерим не услу адам, не кәәмил лаф устасы! Койдум ону аалем арасына чыксын, о сәйды... көпек!»— сүздү дншлери арасындан Вану.

Бу арада епископ тежижик сессиз пинди кара автомобилнә да саушуверди беладан бир тарафа. Етиштирәмедилар куй башлары конукласыннар айозлу бобайы, саде бүүк чан аардына биркач керә урду. Инсаннар да бундан сора улам-улам даалышырдылар евлеринә. Кимсей беклемәзди, ани буулә гөзәл олажәк клисе ваатизлинин биткиси.

— Ама да доору басты Тодур!— дәрдиләр клиседән даалышан инсаннар...

* * *

Бир сабаа Иван Петрович Галев калмышты йалныз кенди коллегасыннан домну Делаолтуйлан үүредижилерин одасында да лафедәрдиләр. Сон сонунда оннар айланәмадылар лафы кенди үүренжилери ичин да.

— Кескин фикир бу Чилингир Тодурун чожунда!— дәрди Иван Петрович.

— Кескин, лаф йок, домнуле Галев, ама о алеле большевик йаврусу!— жувап етти Делаолту.

— Санки бизим куйдә большевик ми вар насыл олсун,— сорду Галев,— нередән денединиз?

— Гөрдүм геченнердә бир русча киат окуйарды...

— Не зарары вар киадын?— Бана калса, ушан елиндә киат — вар бир ислә нышан, ангы дилдә да олса о киат!— деди Галев.

— Белли бишей, домнуле ынвэцэтор¹, — башлады Делаолту йанын-көрүн өртмää карезини Россияа хем рус дилинә, — ама шашэрым нередән өлә күчүк артык рус дилини билеер?

— Акыллы ушаа не вар үүренмää бир дил?

— Аннэрым, аннэрым, домнуле, ама нечин үүренмемиш бир башка дил, дейлим англизча, французча, ама үүренмиш рус дилини?

Галев билирди нечин Вани үүренер бүүк хавезлән рус дилини. О күчүктү акына, она чок ишләр таа саклйдылар, ама бир иш чожаа бүүдүкчә хеп таа белли оларды — кувет измекерлери зенгиннерә пай бичәрдиләр. Хем чожук гөрүрдү, ани үүредижиләр да таа чоюу куветләрлән бир чевре-дә дөнәрдиләр.

— Ким не севеер, — домнуле Делаолту. — деди Галев савашарак даатмаа бу амазлайыжынын шүпесини. — Те беним да ичеримдә русча лафедериз, гагаузча да исләә билеериз хем ромынжайы да үүренериз. Шүкүр ушакларым да пек исләә билерләр үч дил бол-бол лафедерләр, ангы дилә чевирәрсән.

— Сенин ишин башка, домнуле Галев, жанабин гелмә бу күйә Россиядан, евелдән бурада үүредижилик етмишин, рус дили сенин ана дилин. Ама Чилингир Тодур кендиси гагауз, дүшүн сән нечин ләзым олду ушакларыны русча үүретсин? — Буламазды Делаолту, нередән бу бүүк севги бессарабиялы инсаннарда рус дилинә?

— Безбелли, булунмады ким французча үүретсин ушаклары, ама рус дилини билир вар чок. — деди Галев истейрәк таа тез битирсин лафы бу «үүредижийлән», ангысыны ислә билирди кимнерә измет едеер. Делаолтунунсайды варды кефи лафетмää.

— Беним, домнуле Галев, — узатты о сөзүнү, — ушаа, Ванийә йок карезим, гөрерим, ани о пек север школайы хем үүренмейи, уйгун есаплээр, окуй-эр, ромын дилини да билеер, ама бүүкләр олмалы хеп таа унудамээрлар онединжийи... да чалышээрлар ушукларын да фикирлерини гүбүрлемää...

¹ Домнуле ынвэцэтор — господин үүредижи (ромын-жадан).

«Йокмуш карези ушаа, — дүшүндү аклынжа Галев, — нечин озаман зенгиннерин ушакларыны сай-эрсын «адам ушаа», ама фукаараларынкилерини олур-олмаз көтүлеерсин, ахмак йапээрсин?..»

— Белли ки, — жувап етти Делаолтуяа Галев, — бизим адымыз педагог, бу бетерä боржумуз да пек жуваплы — ушаклары доору тербиеделим, оннарын йок кабаатлары бүүклерин йаннышлыклары ичин. — Иван Петрович билирди насыл «доору» тербиедәрди ушаклары педагог Делаолту: кестирип уроуну йары ериндä, калдырырды оннары олур-олмаз, гүндä үч-дөрт керä дува еттирмää. Сора ерли-ерсиз, адым ашыры падишахы Каролу меет-едәрди. Делаолтудан ашаа калмазды попаз Мокану да религия урокларында. О насы-нижä чалышырды ексин ушакларын үреклеринä инан аллаха хем таа чок душман падишаха. Делаолту кендийжасына аннадыйды Галевын лафыны. Иван Петрович сайды билирди, ани Делаолту саде гимнийди таа ислä Ваннин бобасындан Чилингир Тодурдан, ама хализдән чок йыракты бу зааметчин хем адамнындан хем онун доорулуундан.

— Да, йанылээр оннардан чоюу, домнуле Галев. Онез бу фукаара бблүүнү хептән йолдан уураттылар рус большевиклери. Тә нечин оннар азетмеерләр бизим падишахтан, политикамыздан хем олмалы ушакларыны да бизä каршы дебрештиреләр...

— Санээрым, жанабиниз йанылээрсиниз, домнуле Делаолту. Беним йок умудум, ани бу каранлык чифтчилерин аклында калмыш олсун бишей о онединжидән. Илк баштан нередән бу йазмаа-окумаа билмейән фукааралар фикир етиштирежейдиләр аннамаа большевизмайы?

— Санма, домнуле Галев, санма. Простлук таа колай тутулээр ахмакларын фикириндä, некадар падишахын доору политикасы. Биз үүредижиләр мажестатенин¹ измекерлерийиз, боржумуз пек кушку олалым.

Иван Петрович Галев хализдән үүредижийди, ама диилди падишахын измекери. Каролун поли-

¹ Мажестате — падишах, онун үүсек ады.

тикасы хем о кенди зааметчилерин хем Галевын баш душманыйдылар. Ама, белли бишей, Делаолтунун үзүндә йокту насыл бу ишлери ачыкламаа. Иван Петрович үүредирди доорулаа диил саде ушаклары, ама оннарын аналарыны хем бобаларыны да — хепсинә зетленмишлерә хем гүжениклерә ойду йардымжы, акыл верижжи. Качынын о гөзлерини ачты, качыны уз йола койду о далгалы онединжидә хем онсекизинжидә! Инсаннар Галевы билирдиләр, йынанырдылар, севәрдиләр онун доорулуу ичин. Бояр куветин чорбажылары илк аздан она да большевик дәрдиләр да школада иш она вермедиләр. Ама сора, ачан адама бир кабаат буламадылар хем үз паклыы ичин, ки демесиннәр, ани ерли интеллигенция сайылмээр деини, чаардылар Иван Петровичи да школайа ушаклары үүретмәә. Бир йанындан да унутмадылар саклыдан сигуранцайы койсуннар да излесиннәр адамын ер-бир басты ери. Ама Галев да диилди о ахмаклардан, ани колайжайжык олажэйды тутулсун. О пек шүпеленирди, ани гөзледижи тазылардан бириси варды насыл олсун Делаолту. Бу бетерә кимәр керә лаф ачып, денәрди онун фикиржиклерини. О да хич бир шүпесиз ачыкларды үзүнү. Делаолту билмәзди, ани кенди Галев Чилингир Тодурун еен йакын достуйду хем рус дилини чожууна үүретсин о дедийди, кенди да йардым едәрди.

— Хелал ушаан вар, бай Тодур!— дәрди Галев достуна.— Бир-ики айын ичиндә башлады рус дилин чалымыны алмаа.

— Саа ол, кардашым, унутмайжам өлүнжә йардымыны!— жувап едәрди Чилингир.— Биз ертишәмәсак, ушаклары баари хазырлайылым да оннар етишсиннәр о гүнә.

— Етишежез биз да ушакларымыз да,— дәрди Иван Петрович,— саде олмаз умуду кайбетмәә, товарищ Чилингир!— Адамнар аннардылар йарым лафлан да насыл гүн олдууну о.— Биз ләзым о гүнү йаклаштыралым кендимиз.

— Ләйзым, исләә билеерим, ама насыл?— сорду Тодур.— Нечин пек аз иш верерсиниз бизә? Народ еер саатта хазыр буусун бу сойужулары, саде «де» еделим!

— Олмаз «де» едмää, йоккан изин йукардан. Унутма, ани биз варыз организация, ама диил улу-орта тоглушу. Бүүнкү гүндä ен лääзымлы иш аннтамак. Конспирациейи бозмадаан лääзым инсаны үреклендирмää, аннатмаа, ки ааз калды дай-анмаа. Бундан башка лääзым пек ислää хазырлан-маа, ки ни саат бизи ансыздан булмасын.

— Биз сеслеериз жанабинизи, үүредижимизи, насыл дейжениз, олä да йапажэз.

— Бу йакын гүннердä, агитациядан башка вар таа бир тежил иш.

— Не иш?

— Түфеклери, ани кумнукта гөмдүк, кач вакыт олду бакмээрыз оннары?

— Ханиденжä.

— Оннар күфленежеклär, да те насыл ни саат вар насы бизи бош еллän тутсун.

— Күфленмейжеклär, йааладыйдык ислää еер-бир еклерини.

— Шинди жанабин хем Йаалама Пани, икиниз билеерсиниз ерлерини, икиниз да бакын актары-ныз, йаалайыныз енидän да сора дийштирин ора-дан башка ерä гөмүнүз.

— Аннадым, Иван Петрович, таа йарына че-кедериз.

— Алатламайын, сакынын, булун еен уйгун ва-кыды, ки олсун пек саклы! Сизин вар хабериниз некадар жуваплы бу иш?

— Билеериз, ани жувап едеериз кафамызлан.

— Ислä. Бän таа истеерим билäсин жанабин да, ани душманнарын да арасында кыпырты вар: примар Чүвенжи Вану сыклаштырды йолларыны школайа, пек достлаштылар Делаолтуйлан. Дүн гөрдүм ааз-ааза лафедärдилär хем ишиттим нелär да еледилär.

— Хич олмасын о забун фикирли Вану геч-меч савашажэк кнат үүренмää,— шүпеленди То-дур,— онда бак йазмак-окумак чанаа сүзүлеер! Ромынжайы да лафедееер йары-йарыйа гагаузчай-лан да не гагаузлар бишей аннайа билеер, не да ромыннар.

— Диил бу, кардашлык. Ишидилеер башка иш-лär: чүнкү Карол несейди ени закон захырлаар-

мыш партиялар ичин да примар чалышээр, дийшилрса да закон, о хеп ериндә калсын. Бу тазы-Делаолтуда үүредәрди Чүвенҗии: «Биләсин,—деер, домнуле примар, ани варлыклы инсаанар вар бизим царанын аркасы. Голаннара¹ йок не дайнамаа. Жанабиси гибилерин арасындан дүшеер хепси заабитләр чыксын. Тә нечин ушакларынызы ен илкин сиз дүшеер үүредәсиниз школада...»

— Дур, дур бу ислә, домнуле Делаолту, бана пек уйэр, ама Каролун законуну насыл аннамаа?— савашты Вану да гөстерсин кендини, ани диил хептән катыр-кулак².— Диил ми йазылы, ани цара Ромынияда хепси биртакым?!

— Законда чок ишләр йазылы, ама закон бизим елимиздә, домнуле Чүвенҗи!— Дәрди Делаолту.

— Бак сән хырсызы!— деди Тодур.— Уүредеер Чүвенҗии да законнары «аннамаа».— Делаолту да билмесә бу «законнары» забун фикирҗииннән диил ани үүредижии олсун, ама бекчи да олмаҗәйды.

— Ики үзлү,— деди Тодур,— о да кендини интеллигент сайэр.

— Россиянын интеллигенциясы борҗуну башка түрлү билеер,— екледи Иван Петрович.— О кендигини курбан гетирер инсаны зоордан куртармак ичин. Ама буннарын дерилери илердән сатылмыш. Диил оннар интеллигент, оннар сатыҗы!

Фукаараларын арасындан о вакытлар пек ааз ушак гидәрди школайа, ама оннары да Делаолту гибиләр савашырдылар насы-ниҗә куусуннар үүренмектән.

Садә Чилингир Тодурун чоҗуу, йыртык донну хем йамалы дизли Вани, беендирдийди кендини даже бу ийрек домнуйа да. Неси вар, бу акына кескин фикирли ушаа йокту насыл беенмемәә.

Уүредижии Делаолту бир йанындан да кайылды онун хепси үренҗилери Вани Чилингир гиби ол-

¹ Голаннар — чыпаклар, фукааралар, топраксызлар, ишсизләр.

² Катыр-кулак — ешек, ахмак, ани бишейдән хабери йок. Бурада, политикадан йырак бир прост.

суннар фикирли — таа ааз олажэйды кендисинә кафа дүүмаа. Ама бу «адам ушаклары» таа чоюу окадар прост үүренирдиләр, ки лобуттан да аннамаздылар, саадә домну Делаолтунун кефини бозардылар.

Бир илкйазын Вани башладыды атлатмаа уроклары, таа сонунда да артык хептән брактыйды школайы да гелмәзди үүренмәә. Домну Делаолту кошту фыйтонуну да гитти күй ичинә бираз гезинип лүзгәрләймәә. Бир да аклы буйурду уурасын Чилингир Тодура, сорсун нечин чожуу школайа гелмеер хем, бу маанайлан, авласын неләр вар ашаакы бөлүүн фикирлериндә.— Она бу ишләр ләзымдылар.

— Тпру-у-у-у!— дургутту о бесли бейгирлерини ески токадын йанында да инди. Гениш кенарлы паралиясыны чекти гөзлеринә, сора кыврык бастонуну саурдуп ерә какарак хем шиширип кендини кабарарак, доорулады кузнейа инсаннарын йанына. Чилингирлерин аулу, насыл да еер илкйазын калабайды, Чилингир ишләәрди, Вани да бобасына йардым едәрди көрүү чекмәә.

— Буна зиуа, цэрань!¹— йалпак селәм верди Делаолту, гениш кенарлы паралиясыны йукары калдырарак. О йалпакланмаклан савашырды инсан арасында кендинә үз йапмаа, ама үректән гөзү да йокту гөрсүн бу чарыклылары. Гагаузлардан са пак ийренәрди.

— Мош Тодур!— данышты о чилингирә кызгын өрсә йаклашарак.— Нечин Ванийи школадан алдын?

— Нәбайым, домнуле ынвэцэтор, кендим артык хептән кесилдим, вар зоорум гүүс тафтамдан, ама бир йанындан да имеелик битти, ләазым ишлейилим, чожук та ләазым йанымда көрүү чексин.

— Не шансора хич ми гелмейжек?

— Деерим, етежек она некадар үүренди,— башлады Тодур маамудә сурат сөлемәә, баксын Делаолту не дейжек.— Белли бишей бизим гибилердән

¹ Буна зиуа, цэрань — Заманайорсуруз, чифтчиләр (ромыңжадан).

попаз чыкмайжэк, ко башласын кендинә екмек ка-
занмаа...

— Ианылээрсын, домнуле Чилингир!— башла-
ды Делаолту таа да тилкиленмәә инсан үзүндә.—
Биздә ер бири вар насыл заабит чыксын! Ама се-
нин чожуун Вани вар насыл олсун попаз да, агро-
ном да — о пек акыллы ушак!

— Акыллы, ама те сырты чыр-чыпак хем со-
фрайа йок не койалым!

— Диил окадар чыпак, некадар сән аалашээр-
сын,— деди Делаолту,— чожук севеер киатчылыы,
ону дүшер үүредәсин.

— Киатчылыы бизим ичердә хепси севеер кыз-
ларым да, карым да, ама бизә иштән үүренмәә
сыра гелмеди. Кары калмыш хептән киатсыз, кыз-
лар өтәә-беери, йазылмаа кадар үүрендиләр. Бән
кендим да пек исләә үүренәрдим таа евел русча,
ама ачан вакытлар дийшилдиләр биртаан илер-
лейәмедим.— Тодур май-май ачтыйды аазыны де-
син: «ер сиз хырсызлар гиби айыртмайайдыныз
йуртлуумузу анасындан, benim да уурум таа баш-
ка түрлү беки олажэйды...», ама адам саадә йут-
кунду да бир недән сора дүшүнүп екледи.— Те
шинди калдым бир кач авуч папшой унуна дүзмәә
казма хем најак benim гиби фукааралара.

— Колвер чожуу бу йыллык да үүренсин да о
сора кендиси булажэк кендинә заабитлик йолуну.

— Брак, домнуле ынвэцэтор, бизим вакытларда
заабитлик бояр ушаклары ичин, ама фукааралар,
акаллы да олсалар, йок нейә тепинсиннәр. Онна-
рын йоллары белли — казмайлан күреклерә хем те
орайы!— Тодур гөстерди пармааннан көрүүн сопа-
сыны.

Хич уймады бу лафлар Делаолтуя. Бүкәрди
топач кадар мор бурнусуну ики тарафа. О саныр-
ды, ани чарыклылар бишейжик аннамэрлар, ама
гөрду кенди да насыл йанылырды.

— Сенин ишин, домнуле Чилингир,— алатлады
копарсын лафы Делаолту, зерә бу курумлу сурат-
лыдан варды насыл таа чок саплантылар бекле-
мәә.— Бән, достлар, олур дейим сааде язык, ани
бөөлә фикирли ушак калажэк үүренилмедик.

— Нәбажэк да калмайжэк, ачан аач. Верин

она бир кат рубажык, евимә да имеелик ени ек-
мәйдан, колверезжам гитсин башарсын класыны.

Делаолтуйа пек ааз ләазымды Вани заабит ол-
сун. Бобасынын лафларындан сора, о таа бир керә
дүшүндү, ки бу күйлүләр, онез тә бу чарыкы-
лар хич диил кайыл чорбажылар хепси больше-
визмайлан хасталанмыштылар. Ама бу чилингир
она гөрүндү каскаты хем ичи да сансын долуйду
коорлан, нижә онун кузнесиндә атешлии. «Ко каз-
мада калсын,— дәрди аклынжа Делаолту,— орада
тепинмейжек! Бөөлелерини хич дүшмеер школайа
чекмаа!» Бир иш садә бүкәрди Делаолтуйу: Вани
школада она пек исләә йардым едәрди те о «адам
ушакларыны» үүретмәә...

— Ку бине!¹— деди Делаолту демиржийә хем
тукурлады буланык гөзлерини калан инсаннара,
генә паралиясыны калдырарак. Асты бастонуну сол
елинә, сора дөндү токада доору нижә солдатлар
дөнерләр, гитти да пинди файтонуна. Сокакта
калкты бир булут тоз хем мааленин көпеклери
башладылар чиркин-чиркин салмаа.

Ачан Делаолту бобасыннан хем инсаннарлан
лафетти, Вани утандыйды оннарын өннериндә дур-
маа, нечин ки сураты хем еллери кузнедә тütүн-
дән хем тозлардан кирленмиштиләр, без гөлмежий
йамалыйды, аякларында чизмеләр бүүктүләр,
йыртыктылар хем чиркиндиләр. О билирди, ани
домну ынвэцэтор азетмеер бөөлә гимни ушаклар-
дан. Бу бетерә Вани сечилмедик сивишти көрүүн
аардына да орадан сеследи не лаф гитти. Шко-
лайа Ванийи мамусу йолларды кырнак: варды пак
гөлмежиин, бир чифт дими дону хем суртуу, аяк-
ларына гийәрди чарыжак, ама бийаз саргыйлан.
Домну ынвэцэтор чожуу иш рубасында сефтә го-
рәрди, евлеринә да сефтә гелдийди. Онун бурнусу-
нун бүкүлмесиндән Вани да аннадыйды, ани Дела-
олту, макар ки йалпак лафедәрди, саде өлә үзлү-
жәк. Хализдән о азетмеди хем чожуктан, хем ин-
саннардан, хем таа пек онун бобасынын лафла-
рындан. Делаолту лафетти садә ромынжа, Вани-

¹ Ку бине — Калын ийликлән, селәм еринә (румын-
жадан).

нин да бобасы артык параларды ромын дилини. Бай Тодур истәр-истемәз ирми йылын ичиндә артык үүрендийди кендини доорутмаа кадар. Вани истемәзди школадан айырылмаа, о пек севәрди йазмаа-окумаа, есапламаа. Башларды гүн гүндән аклы ермәә, нечин бобасы дайма көтүләрди хырысларын школасыны. Кендинә да чожаа пек зоор едәрди, ачан мамусу койарды кадрели чантасына бир парча малай да ачан гелирди сыра ону имәә өбүр школажыларын йанында. Малай уфаланырды, ону ләзымды авучлан имәә. Господар ушаклары сәйды далардылар сүмек гиби каба бийаз екмәә хем да башладыйдылар ону илктән зевкленип гүлмәә алмаа, түрлү аадлар дүзмәә, ама бутакым гүлмекләр чок сүртмедиләр. Ачан гелирди сыра бишей есапламаа, хепси Ванийә сорардылар. Озаман она узадырдылар бийаз екмек, бомбони, сызырма, баур хем башка имекләр саде гөстерсин оннара да. Вани да йардым едәрди хич үшенмәзди... Бутакым зоорлара бакмадаан да, чожек кайылды хеп школайа гитсин, хеп үүренсин. Ама шансора ишләр шүпелийди: бобасы аллеле дүшүндүйдү ону хептән алсын үүренмектән.

— Дайан, чожуум, пек хызланма. Бу боярларын школасы бир дрем үүренмәклән барабар бир кофа да зихир савашээрлар ичиртмәә ушаклара. Тездә гележек бизим школа да озаман колверержәм сени, үүрен некадар истерсин,— дәрди Тодур оолуна, ачан йалнызча икиси калырдылар.

— Бән, бака, кенди-кендимә үүренежәм,— дәрди Вани,— окуйжам, есаплайжам, йазажам...

— Гидежән, чожуум, еер гүн хайлак калдыйнан Иван Петровичлерә, орада сана хепсини не ләазым олажэк үүренмәә деини вережекләр хем йардым да едежекләр.

— Бакасы,— сорарды чожек,— не Иван Петровичләр бизә хысым мы гелерләр?

— Диил, чожуум, хысым, ама оннар бизә хысымнардан да таа йакын. Ко таа бираз бүү да хепсини сән да аннайжан.

Ванийә диилди ләазым таа бүүмәә, о артык шинди да аннарды, ки Иван Петровичлән бобасы пек йакын досттулар. Оннар истәрдиләр хепси ин-

саннар исләә йашасыннар, олмасын гүҗениклик, фукааралык хем доорулуксузлук. Оннарын тарафына артык гечтийдә Вани да.

Гечән йазын бир керә мамусуннан какулары гиттийдиләр таа авшамдан лелүларна меҗийә арпа бичмәә. Вани калдыйды евдә бобасыннан, она кузнедә йардым етмәә. Ачан авшам олду, бобасы йаттырды оолуну сундурмада, кендисә да гитти ашаа бир суваажы су гетирмәә.

— Уйу, чоҗуум,— деди Тодур,— мамуннар бу геҗә гелмейҗекләр, ама сән йок недән коркасын, артык коҗа чоҗуксун. Бән да теziҗик судан гелип йатаҗам сенинән бурада.

Вани бирдән уйуклайамады. Ишитти бакырларын тынгыртысыны, сора бобасынын аар адымнарыны хем токатчыын гыҗыртысыны... Сора таа бир аз сесленди цырцырларын өтмесинә, бакты гөктә йарым айа... Сундурма геништи, йаннашык дөшелийди бобасынын йатаа. Шинди о гетирип суйлан бакырлары асаҗэк оннары капу өнүндә аажын чаталына да йатаҗэк оолунун йанына... Чоҗук уйуклады...

Кыса йаз геҗелери хич етишмәздиләр Ванийә уйкусуну тамамнамаа. Еер авшам йаттыгы гиби хич уйанмазды таа сабаа олмайынҗа. Ама бу сыра, ачан ачты гөзлерини, сабаа олмамашты. Кузнедә өрсүн сеси ишидилмәзди. Каранныкты, хорозлар да өтмәздиләр, бобасы да йаннашык йатаанда йокту. Ишидилирди оннарын ичерсиндә биркач киши каранныкта йавашаҗык лафедәрдиләр. Чоҗук о саат таныды сеслери: бобасы лафедәрди Иван Петровичләр русча. Обүрлерини Вани танымадыйды.

— Товаришиләр,— дарди Иван Петрович,— демократиянын хем зааметчилерин еен фена душманнары Делаолту хем онун куйрукчулары. Инсанын бүүнкү зорларына оннар хазырлээрлар таа чок зетләр. Бу бетерә биз ләзым бракмайлым народу тапылсын бандитлерин йаланнарына. Инсан ләазым билсин, ани бизә куртулуш гелеҗек гүн дуусундан, Совет Бирлиндән. Еер биримиз ләазым хазыр олалым каршы коймаа түрлү көстекчилерә, ани гүн-гүндән таа пек кафаларыны

башлэрлар калдырмаа. Аннаадыныз хем таа бир керә аннаадыныз инсаннара. Некадар таа ислә оннар бизим партиянын политикасыны аннайжэк, некадар таа ислә инсанын гөзлери ачылажэк, окадар таа тез хепсимиз зоорлардан куртулажэк.

Таа неләр ләазым олажэк йаппаа илери доору, енидән изин кабул-едежениз гелән топлушта. Ама шансора сабаа йакын ләазым хызлы даалышмаа ееркез ерлеримизә...

Вани аннадыйды, нечин бу геженин бир вакыдында саклы топлашмыштылар бу инсаннар, дуйдуйду, нечин Иван Петрович оннара гүндүз хич гелмәзди. Вани да хазырды бобасына хем Иван Петровичә йардым етмәә, бүтүн үрәиннән булунурду оннарлан билә, ама о таа кучуктү да бу бетерә чожаа таа йокту инан. Кенди Вани да саклаарды бүүклердән, ани о чок ишләр аннәр доору, насыл дүшарди аннамаа.

Гечтийди бир афта кадар, незамандан домну Делаолту файтонуннан уурадыйды Чилингир Тодура, оолуну школайа чекмәә деини. Хава артык хептән илкйазладыйды: гөзләр фиданнарда патладыйдылар, зердели аачлары, кирезләр хем вишне-ләр ачаардылар. Гүнешти, кырдан кокарды ешил чименә. Бу кокуйу дуйуп, күй ичиндә ойанда-буйанда бирәр койун, йаки кечи баарырды, таа сийрек бирәр дана инек мизләрди. Маллар кыра истәрдиләр. Кузнедә иш таа да зееделенирди. Бутакым бир гүндә бобасы Ванийә деди:

— Гит, чожуум, Гөза Петилерә да сөлә, ани оннарын ишлерини дүздүм. Йаарын сабаа кошсуннар талигайы да гидежез Болградтан көмүр гетирмәә.— Вани тезижик йыканды да топарланды Гөзалара, йолу гечәрди школанын йанындан. Уүленди, школада уроклар битмиштиләр. Вани етиштийнән школанын капусунун йанына дурукланды, капу ачыкты. Класстан ишидилирди Делаолтунун сеси... «Безбелли Гөза Тодийжик хем Герме аззлыларын о Ванийин генә билмедиләр урокларыны,— дүшүндү чилингирин чожуу,— да домну ынвэцэтор оннарлан уроклардан сора кафа дүвер». Вани чекедежейди илери йолуна, ама дүшүндү бираз сес-

лейип баксын. Урәә башлады таа ськ дүүлмәә. Олайды бүүн о школада, домну Делаолту шинди артык гидежейди үүлен екмеени имәә, ама бу «добитокларлан». (Өлә дәрди үфкесиндә Делаолту «адам ушакларына») калажэйды Вани. Ванийә да бу иш диил ани зоор етсин, ама севинчли бир кабармакты. О хавезлән гөстерәрди чожуклара, насыл есапласыннар хем оннар да Вани таа ислә аннардылар. Хем таа бир иш: Делаолту гиттийнән, уроктардан сора калмак лобутсуз битәрди.

Домну Делаолту сертти хем фенайды, аннадырды ромынжа, хызлы. Бу дили сейды ушаклар услу лафетмектә гүжүлә аннаардылар, ама үфкели үүредижинин аннатмасы хептән да кафаларына гечмәзди. О аннадырды бир керә, сора таа бир керә. Ама ачан үчүнжүләә аннадырды да үүренжиләр генә аннамаздылар, озаман хептән башларды бозулмаа да гечәрди кенди «дидактикасына»: баарарды не куведи варса:

— Турчь прошть, добиточь кэскаць!¹ Дизилин бирәр-бирәр масайа каршы да узадын авучларынызы бана доору!

Кендиси алырды айва фиданындан бир ешил фышкан да башларды онуннан йакмаа ушакларын авучларыны. Гечәрди бир сыра, сора таа бир. Уүренжиләр, завалылар, кивранырдылар, баарырдылар «О-о-оф! Валелеу!» Кимиси сыкып авучларыны дизлеринин арасына аалаардылар ашаайукары ийлерәк. Таа үрекли оланнар хызланырдылар алып торбайыкларыны да качмаа. Делаолту да, үфкесиндән кып-кырмызы, такышырды артларына, ангысыны етиштирәрди — урарды нересинә разгелирса сиври еменисинин ужуннан хем баарырды:

— Фужиць, дербедеилор, кә вә диструг!²— Капу беш-алты кишийә дар геләрди. Сыкышмалыктан олурду бир тыкач да кимсей чыкамазды, таман нижә Делаолтуйа ләәзымды. Тә шинди о артык каптырарды жан ийлейрәк хем гүлерәк кана-

¹ Түрк ахмаклары, ачык аазлылар, кара сырлар (румынжадан).

² Качын, кара сырлар, зерә езежәм сизи (румынжадан).

атлыктан. Ушаклар бир фасыл савашырдылар ба-
ари кафаларыны сакласыннар. Патыр-күтүр бири-
бирлеринин үстлеринä басып савашырдылар чык-
маа, качмаа.

— Наин да дойун, сизи гиди ахмакларыны ха-а!
Наин да фикир топларсыңыз!

Фышкан кырыларды, еменисинин да уңунда
алтлык копарды, домну ынвэцэторун да үфкеси
сүүнәрди, бундан сора о гидäәрди «раат» үүленнää
екмек имää...

Бу гүн, ачан Вани капу йанында разгелди, Де-
лаолту артык үчүнжүлää аннатмышты, ама таа
кимсейи дүүмемишти. Гөза Тодижни чыкармышты
таблайа есапласын, өбүрләр да лäзимды тефтер-
лериндä есапласыннар. Уүредижги бракмышты бу-
такым оннары йалныз ишлесиннär, кенди да чык-
мышты дышары, басамакларда бир түтүн чекәрди.
Вани, гөрүнжä ону иилди да деди:

— Буна зиуа!¹

— Буна зиуа, мэй пуштуле!² Не аарэрсин сән
бурада? Уш бобан сени артык йолламайжэйды
школайа?

— Бән гелмедим үүренмää,— жувап етти Ва-
ни,— гидеерим Гөза Петилерä бир ишлән да ду-
рукландым биразчык бурада.

— Йа гир азыжык класса!— йалпак теклив ет-
ти Делаолту. Вани гирди оннарын класына. Ачан
бакты — хализ өлä да варды, нижä о сандыйды.
Калмыштылар уроклардан сора хеп оннар, ангы-
лары илери да май еер гүн калырдылар: Гөза
Тодижик, Барза Вани, Герме Ванижик хем таа
дор-тбеш о «адам» ушакларындан. Хепси бакарды-
лар, насыл Делаолту гетирди Вании класа да бир
түрлү аннайамаздылар, не варды ниетиндä йап-
маа.

— Есапладын мы ба, калын кафалы?— үфке-
ли сорду уүредижги табла йанында дуран Гөза То-
дижää. О иилтмишти кафасыны ашаа да сусарды.

¹ Буна зиуа — заман хайыр олсун, селәм вермак (ро-
мыннжә).

² Делаолтунун севгили лафлары (калын кафалы).

Таблада йазылы йокту бишей. Делаолту чаарды таблайа ериндән башкасыны, Герме Ванижий:

— Ал тебешири да есапла сән! Шинди онез бән бу ишлери аннаттым сизә.— Ванижик алды тебешири сансын хызланды ишә, ама хич йапамазды бишей, дурарды.

— Чык сән ба, Пети!— теклив етти үүредижи таа биринә. Чыкты, ама бу ушак да бакарды о задачилерә бүүк хем коркулу гөзлериннән, сансын сефтә гөрәрди оннары.

— Чык сән, Ангилчогу!— чаарды таа бирини. О да чыкты да сусаарды.

— Чык Иванчогу, чык Трифоногу, чык Гайдаржы, Паулеску, Колиоглу, Кеменчежи!..

Табла йанында дурарды артык секиз киши да бирижий есаплаймазды отәә-беери иши, ангысыны шинди емен билә үүредижийлән йаптыйдылар. Ерлериндә да отурарды таа ики. Делаолту сорду оннара да:

— Беки сиз билеерсиниз есапламаа?— Оннар калктылар, аякча дурардылар хем ыштылмаздылар. Беллийди, ани оннар да билмеерләр.

— Иа, мэй Ионел Чилингир, беки сән есаплайжан бу даавайы,— теклив етти биткидә үүредижи Ванийи.

— Денейим, домнуле ынвэцэтор,— деди Вани да алды Петижинин елиндән тебешири. Башлады хем йазмаа таблада хем аннатмаа, не йапәр... Чожук ислә билирди насыл север Делаолту.

— А тә олә, кужум, доору, ислә, bravo!

Некадар фена кара дамаклайды Делаолту, гөрдүйнән Ванинин ислә ишини, сансын аз-бучук ийлий тутту. Вани битирдийнән есапламаа, о деди:

— Гөрдүйнүз мў ба, кара сырлар?! Бу чожек олду бир бучук ай школайа гелмеер, кимсей она бу есаплары гөстермеди не дүн, не бүүн, бакын насыл доору есаплады! Сизиннән са дүн ики саат кафа дүүдүм, бүүн да үч керә аннаттым, билә есапладык, ама сизә йалныз вердийнән, генә билмеерсиниз есапламаа. Нечин окадар простсунуз?— сорду Делаолту чалылы гөзлериннән ушаклары делерәк.— Бобаларыныз кўйдә ен белли адамнар, господар сайылээрлар! Сиз да ләәзым оласыныз

баш үүренжиләр, мэй дербедеилор!— генә сөледи кенди севгили көтүлемәк лафыны да кууду «адам уушакларыны», нижә көпеклери. Сора чыкарды жөбүндән ирми лей¹ да верди Ванинин елинә:

— Bravo, мэй Иоане, сә трэешть!² Шинди гит да бак ишинә.

Хепси чыктылар школадан. Чожуклар севинирдиләр, ани бүүн таа бир керә Ванинин йардымынан куртулдулар лобутсуз. Вани да севинәрди ушакчасына, ани бу йазын гезмейжөк йапаадан димиләрлән, дейжөк бобасына бу ирми лейлән алсын она бир чифт инжә дон. Бир йанындан да Вани ааз севиндийди Делаолтунун баашышына, хич истәмеди алсын, ама о сыкыштырды зорлан елинә. Нижә да олса чожаа инжә дон пек ләәзымды. Олдуйду ики йаз сыжак димилери ташырды да бутлары сойулдуйдулар артык коор гиби кызарырдылар хем йанаардылар.

Вани чыктынан школадан етишти йолда Тодийий да икиси билә гидәрдиләр оннара. Тодийик йалварырды:

— Вани, сөләмә бакама, ани домну ынвэцэтор бизи уроклардан сора бракты.

— Ислә бән бакана бишей сөләмейжәм,— адады Вани,— садә дейжәм кошсун талигайы да гидежөз саба бизим кузнейә дейни көмүр гетирмәй.

— Гелдин ми?— сорду Тодур оолуна.— Не деди Гөза?

— Йокту кендиси евдә. Карысы сөледи, ани о сабаа гележеймиш, о билирмиш, ани аннашмышыныз...

— Сән не өлә күсәлә дурэрсин?— данышты демиржи чожууна, бракып ишини да бакарак онун уз гөзлеринә, ангылары олмуштулар нижә булутлар йаамура каршы, дамнамаа дурардылар.

— Бака,— деди Вани,— бән истәмеерим бракыйм школайы...

Боба диилди хазыр лафетмәй оолуннан бу иш-

¹ Лей — демир монета, ромын парасы.

² Сә трэешть — чок йашаасын (ромынжадан).

лери да башлады ону гөзлән елемәә ашаадан йукарыдан... биткидә сорду:

— Нечин авужун сыкылы, нашей вар орада?

Чожук лафсыз ачты авужуну — гүнә каршы шылады демир ирмилик режеле¹ Каролун кафасыннан үстүнде.

— Бракмайжэйдын үүренмейи, ушаам, — деди кахырлы боба, — ама те оннар кабаатлы! — О гөстерди падишахын симасыны парада. — Кенди бу көпек немце, ама утанмээр йабанжы кан ичмәә. Сойээр ромын фукаараларыны да, ама бизим бесарабяннардан пак ики дери үзеер!

Бай Тодур иилтти кафасыны ашаа, йумуруклары кендилери сыкылырдылар. Көмүрлү ачык гүүдеси сык-сык кабарырды бир ашаа, бир йукары. Адам сармашты оолуна да өптү онун аннысыны.

— Бака, бән...

— Дайан, чожуум аз калды... Делаолту гиби үүредижилердән йок не үүренмәә. Онун гибиләр саттылар Ромыниянын зааметчилерини хем бизим да Бессарабияйы савашээрлар өмүрүнә букааларлан көстеклемәә. Олмаз Делаолтулар зихирлесин сизин жаннарынызы, гележек бизим гүннәр!

— Незаман гележек? Беким да хич гелмейжек о гүннәр!

— Йок насыл гелмесиннәр, чожуум! Пек чок каннар дөкүлдү бу ишләр ичин! Доорулук йок насыл батсын, те гөрежән, ани сиз биздән таа кысметлийсиниз. Етиштирежениз ени йашамайы кендиниз дүзмәә хем ондан датмаа да. Бизим күйдә хем бүтүнүнә Бессарабияда йок пак үрекли инсан, ани бу умуду кессин, йок зааметчи, ани чалышмасын таа тез о саатлары йаклаштырмаа!

— Ама, бака, сән нередән окадар исләә билерсин, ани тездә гележек о вакыт?

Чожук дипләарди бу ишлери, нечин ки ону кимәр сыра исләә шүпейә сокарды Делаолтунун хем таа биркач үүредижилерин да чалышмаклары, ангылары качырмаздылар бир урок да сөләмейинжә ушаклара, ани Бессарабиялы миллетлерин кысмети бүүн, чүнкү, вармыш бүтүн, ани гагаузларын

¹ Режеле — падишах, ромынжадан.

да ески сенселелери, чўнкў, чекәрмишләр латин миллетлериндән хем таа тўрлў башка йаланнар... Тодур да аннарды, ани чоҗуу шансора бўўдў, истәрди ишлери билсин, насыл хализдән варды оннар, бу бетерә койарды зоор-зоор сорушлар бўўклерә.

— Сөөлейҗәм башка керә,— жувап етти боба да чевирди лафы.— Сана бу парайы ким верди?

— Домну Делаолту.

— Не артык савашәр жаннарымызы парайлан мы сатын алмаа? Сөлейәйдин она, ани биз диил о бөлүктән.

— Чаарды бени класса, ачан гечәрдим орадан Гөзалара гидәркән, да верди бу ирмилини.— Чоҗук аннатты бобасына, насыл есаплады даавалары таблада, ангыларыны есаплаймаздылар бириси.

— Савашәр домну Делаолту сатыҗыларын хем зенгиннерин серпинтилерини ўзә чыкармаа, ама фукаараларын арасында таа чок талант вар, садә оннарын вергилеринә ачылмаа деин йоллар капалы, тә не вар. Фукааралар каләрлар аяак алтында, зеетгә, нечин ки кувет бойарларын, зенгиннерин елиндә. Хем таа бир иш тутасын аклында, чоҗуум,— деди Тодур оолуна.— Кимдә вар башында фикир, о тапылмаз йанныш йоллара!— Чилингир севинирди, ани онун чоҗуунун аклы башындайды, исләйди, ани онун вар бўўк хавези ўўренмәә. Садә гүҗеникти, ани окупация силдийди онун кендинин генчлини хем бу поколениянын да ушаклык севинмеликлерини. Бөөлә дүшүндүкчә хеп таа ислә танырды, ани большевикләрлән билә гүреш окупациейә каршы — ен доору йолду бу саатта. Бу гүреш йолу зорду хем аталыйды, ама дооруйду хем ләәзымлайды хепсинә зааметчилерә хем таа чок гелән бўўеннерә. Саа олсун Иван Петрович Галев, о гетирдийди Тодуру бу доору йола, большевик организациясына.

— Бака,— сорду Вани,— алаҗан мы бана бу парайлан бир чифт инҗә дон?

— Алаҗам, чоҗуум,— деди адам да сувазлады Ваннин кывырҗык кара сачларыны. Истемәзди о фашист ўўредижинин парасыннан алсын ушаана дон, ама шинди геери да йолласын йакышмазды.

— Алажам, чожуум,— таа бир керä деди о,— хем үүренmää да сән етиштирежән, биз саймай-жэз зааметимизи, ки сиз, генчләр, үүренäсиниз хализ билгийи, бизим зааметчилерин үүредижилериндән.

— Ертеси гүнү гелди Гөза Пети талигасыннан, гетирди демиржийä бир казан уфак картофи, томнук ичин, бу варды аннашмакта Тодурун ишинä öдек, көмүр гетирмектән башка. Орада Тодурун варды башка да бир иши, ани таа лäэзымлыды. Койнусунда саклы гөтүрärди Иван Петровичтән бир кнат, ангысыны дүшарди версин локомотивлерä су дөкүжүйä Станев Стуяна. Тодур сефтä бу ишлери йапмазды, ачан Стуйаны буламазды су күлесинин йанында, гидärди она евä да сорарды:

— Стуян чорбажы иштән гелди ми? Чок селäm она уйчусундан, Ганидән.— Гани уйчусу — о Иван Петрович Галевды. Бу соруштан сора Стуяныкилери артык билирдиләр, ким гелди. Чыкарды Стуян, алырды «селäмы» да сора гөтүрärди ону öтäя Бендерä доору кендиси, йа да башка йынан адамнарындан йолларды. Бундан сора Тодур йапарды сон ишини да — үкледärди кузнесинä деини көмүр да гидärди евä. Кимär керä киады лäзым олурду гөтүрmäя Бессарабка гарасына, озаман Тотур кузнесинä гетирärди комүр ордан. Киады да верärди Кулев Ангилä, ани ишлärди депода локомотивлери дүзмектä. Бутакым күйлү большевиклерин саклы организациясы тутарды бааланты касабалы ишчилärлән хем центрайлан да, нередән кабуледärдиләр лäзымлы изиннери.

Авшамнән Тодур гелди көмүрлән Болградтан. Вани какусуннан хем мамусуннан екмиштиләр аула о картофижиклери, ани Гөза вердийди, бираз да фасүлä, суван, сармысак, бакла хем таа башка ешилликләр. Сабаа пазарды. Тодур йатажэйкан чаарды Ванийи да сымарлады авшамдан, йаарына саушмасын ездән бирäны.

— Гидежез сениннән Öрс ташына,— деди о.

— Нäбäжэз орада?— сорду Вани.

— Ериндä орда сөлейжäm.— жувап етти бобасы.

Күйүн кенарында, нәнда Бүүк сокак битәрди, замандан варды бир дөрт көшели кесмә таш, белли диилди ким хем незаман ону орайы ерлештирмиш. Инсаннар она дәрдиләр «Орс ташы». Сокаан да аады бошуна диилди «Бүүк». О калан соаклардан таа геништи, гечәрди узужук күйүн ортасындан, пайлаштырарак ону икийә». Бин докузүз онсекизинжидә бу сокакча Тодур, Иван Петрович Галев хем май бүтүнүнә күйүн калабалыы гечирдиләр рус аскерини. Күйлүләр озаманкы долашык политикайы пек-пек аннайамаздылар, садә хееркезинә бир иш беллийди: Россия гечәрди ени йашамайа, варды бүүк умут, ани заамет дөкеннерә да гележек ислә йашамак, чифтчиләр топрак кабеледжеккләр... Ама дышанкы душманнар айырырдылар Бессарабиейы ана Ватанындан. Бракмаздылар инсаны иилин хем зорлары кардаш-кызкардашларыннан барабар пайлашсыннар, бу ташарак филжаны билә ичсиннәр. Бессарабия зооруна гечәрди йабанжы елә, боярлык хем сойужулук алтына. Олурду бүүк история доорулуксузлуу. Саде Иван Петрович Галев, ески большевик, хепсиндән ислә аннарды, ани бу иш диилди чок вақыда. Россияда өнез пейдаланан Совет Кувети йокту насыл бирдән гүүс койсун хем ичанкы хем дышанкы душманнара. Оннар са чалышырдылар некадар таа чабук кундакта буусуннар зааметчилерин куветини. Партия вердийди изин Иван Петровичә калсын Бессарабияда, тутсун бааланты народлан, хазырласын ону ләәзымлы вақытта енидән топлашмаа ана мемлекетинә. Ама шиндилик Совет Кувети ләәзымды каавилешсин ортада. Насы-нижә гүүс койсун, енсесин, дүшмесин...

Галевын варды чок йардымжылары, ангылары таа шинди кайылдылар ачык дүүштә кан дөкмәә доорулук ичин, чоойу да артык хич бир изинсиз окупантларлан бычак-бычаа гелирдиләр, ама кан дөкмәк бүүнкү гүндә бошунайды. Ләәзымды топламаа хепсинин зааметчилерин куветини бирери да ислә аннайып политикайы, хазырланмаа ени гүрешлерә. Иван Петрович блә да йапты. Топлады кендинин долайына хепсини, ким доорулуу севәрди, дүздү организация да гечти саклы ишә. Ен

илкин аннадырдылар инсана, ани йок нечин умуду кайбетмәә, ани кайбелмеди о иш, ангысыны чекеттирди Россиянын ишчилери хем чифтчилери. Гележек о саат да Бессарабиялы зааметчиләр да сөлейжекләр енидән лафыны.

Бу ишлердә Галевын ен баш йардымжысыды Тодур Чилингир хем таа биркач киши, ангылары гирдийдиләр большевик партиясына... Артык гечтииди ирми йыл о гүннердән, Бессарабияда са хеп таа-баярлар чорбажылык едәрдиләр, тарафымыз зееттәйди, ама хептән кырык дилди. Касабалар-күйләр долуйдулар большевик идеяларынан хем оннарын тарафчыларынан. Саклы организациялар чоойунун гөзлерини ачтыйдылар, чоойуну, хазырлайып, койдуйдулар гүрешчилерин сырасына. Инсан сыкы хазырланырды боллуумуз ичин желлат дүүшә... Бу пазар гүнү Тодура гелдийди сыра оолуну да хазырласын гелән сарп гүрешли гүннерә. О таман шинди долдурдуйду онбеш йашыны, таман шинди ләәзымды билсин пек доорулуу, зерә көөр дилләр да уйумаздылар, таа пек генчлери чалышырдылар уз йолдан сапыдып, йанныш ерә чекмәә.

Чилингир Тодур хем Вани, оол-боба гелдиләр Орс ташынын йанына, бобасы деди чожууна.

— Тә, Вани, ач гөзүнү хем сеслә. Бурада биз онсекиздә айырылдык кардашларлан. Сән артык исләә билеерсин русча йазмаа да, окумаа да. Оку шинди не йаздыйды озаман о рус кардашларымыз о зор айырылышмак вақыдында да аннайжан нечин биз кесмеериз умуду енидән бирери топлашмайа хем кесмейжез да хич, таа о гүнү гетирмейинжә.

Чожүк гүжүлә окуду бирәр-икишәр буква, ама лафлары топлаймазды. Йазылары ким-са силмишти, беллийди, ани оннары зооруна, маасуз савашмыштылар йокетмәә.

— Бака, бишейжик аннайамээрим бурада.

— Те шинди бән аннадажам, чожуум. Баштанкы буква Б ону душман копардамамыш, бир да биткидә лафын калмыш буква я — бу лаф Бессарабия, сора те ики лаф хептән силик, орада йазы-

луйды земля родная. Таа өтää доору таа да зоор аннамаа. Саде биткидä лаф фронт таа беллижä. Казыдылар таштан да копарттылар окупантлар кардашларымызын умут хем анылмак лафларыны, ама бизим үреклеримиздән саде оннары копардамадылар. Биз найсуз билеериз нелär йаздыды достларымыз о зоор айырылмак вакытта да истеериз сиз да билäсиниз, унутмайасыныз оннары. Сеслä насылды текст баштан: «Бессарабия, земля родная, обильно упоённая нашей кровью, кровью наших отцов и дедов! Уходя, клянёмся не забывать тебя! Мы обязательно вернёмся, наше счастье с тобой неразделимо!»¹

Большевики Румынского фронта.

— А ха, те белли лаф счастье,— деди Вани.

— Онун ики буквасыны саде копартмышлар.

— Таа чоойу буквалар белли.

— Те насыл гөрерсин калмыш, чожуум, сизä да ондан бираз. Етиштирämемиш душманнар хептän көклесиннär бу лафы.

Ванийä диилди лäазым бу лафлары гагауз дилинä чевирмää, о артык ислää билирди рус дилини да хепсини аннады.

— Буну да сымарлайым, чожуум, еер бир олурса да гөзүмү вакытсыз йумайым, ани вар бир лаф йашамак нижä бир йымыртаймыш: дүштү, кырылды, битти! Она баас йокмуш... Унутмаасын бу ишлери, не биз, бобалар чекеттирдик да етиштирämäсак башармаа, сизä калажэк өтää доору гөтүтмää, сизä кысмет калажэк о гүнү каршыламаа!

— Коркма, бака, биз икимиз да етишежез о гүнä.— деди Вани шансора хептän бүүк адам фикириндä. Бу пазар чожуун өнүнү таа пек айдыннатты, вердийди она ени кувет хем четинник.

О пазардан сора, ачан бобасы гөстердийди Ванийä Öрс ташыны, чожук еер гүн сабайлан калк-

¹ Ана топраамыз. Бессарабия, сени чок каннан суладык биз, бобаларымыз хем делелеримиз. Чыкаркан бурадан емин едеериз унутмааа сени! Биз генä гелип бирери топлашажэз, бизим кысметимиз сениннän бирердä!

Румын фронтунун большевиклери.

тыйнан санырды, ани тә бу гүн артык о, ангысыны бекләрди бобасы, кенди хем бүтүнүнә Бессарабиянын зааметчилери. Ама артык гечтииди ики йыл. Гүннәр гелип гечәрдиләр биртакым зоор хем аар, садә о чок бекленмә гүн хеп гелмәзди. Шинди гелдийди таа бир илкйаз, незаман чифтчилерин вар йазылмадык адеетлери: евлери сувайып йалдызламаа, ауллары сүпүрүп пакламаа, кыш пүсүрлүклерини атмаа. Бу ишлери күйлүләр еер йылын, кыра чыкмактан илери йапардылар. Хич кимсей оннара буйурмадаан, өлә бири-бириндән өрнек аларак хем комшу комшуйлан йарышарак. Бу ишлердә куйдә гидәрди пек ләазымлы гөзәл чалышмак, ани бири-бириндән үстүн чыкмаа.

Тодурун да евжимацнары еер йылын хазырлардылар илкйаза деин кенди күмелтилерини хем бу илкйазын да хазырламыштылар: евин сокаа чыкан башы хем аула доору өнү таазә киречлийдиләр. Күчүк ойунжак гиби пенчережиклерин алтларындан чекилийди узужук маави первазчыклар. Чөкүк сундурмалар да пак сувалыйдылар, чичеклик башчажыы да, нижә еер йылын, ишленмишти пакты, хазырды илкйаз расадларыны коймаа деини. Не битәрди ел ишиндән, бурада йапылйды хавезлән хем чалышмаклан. Садә евин сааз өртүсүнү чорбажылар енилейәмемиштиләр. Сачаклардан чүрүк саазлар дүшәрдиләр да гүбүрләрдиләр долайы. Аулжуун ичини да Тодур аалем гиби илкйаз ичин топлайып тертиплейәмәзди, нечин ки таман бу вакыт чилингирә гелән-гидән таа пек чок олурду. Каранныктан караннаадан инсан битмәзди. Кыстаф аул таа кыстафланырды: биркач кырык дарма-даан талига бекләрдиләр дүзүлсүннәр, оннарын иник дингиллери ләзымды долдурулсуннар, текерлеклери сыкылып збанцлансыннар, пойралары еринә койулсуннар хем башлыклар сыкылсыннар. Менгенедә дайалы дурарды ики веран пулук аул ичиндә да йуварланырды таа беш-он, оннарын да хепсинин демирлери ләазымды үленсин, бозук ерлери дүзүлсүн, таа да бир тарафта дурурду бир тепә борона оннара да ләазымды диш хазырлайып койулсун, казмалара күплә кайнадылсын хем таа пек чок уфак-тефек ишләр олсуннар.

Хепси да истенирди некадар таа тез — иш аазыйды!

Бүүн демиржинин сундурмажыында отурадды Кыяк Диму хем Күчүк Өрги. Аулда варды таа башка да инсаннар. Диму гиимнийди маракиналы, ама ески кептарлан, дими доннан хем домуз дери-синдән чарыклан. Өргинин сыртында варды бир енни кысарак күрк, ангысынын дирсеклери йырткытылар да йапаалар дышанына чыкардылар. Еллерини о сокарды еннеринин ичинä да өлä отурадды чөмелик сансын хеп үшүмүштү. Бу кишилерин икисинин да димилери йамалыйдылар, ама хемен дизлериндä йамалар йвылмыштылар бешалты кат бири-биринин үстүнä. Оннар илктән бишей лафетмäздилär, күсүлү-күсүлү сусардылар, сора бириси чекеттирди:

— Не дүздүрежән? — сорду Диму таа чок лаф ачылсын деини, быктыйды бүүлä койуннар гиби сусмаа.

— Ха-а-а? — Сорду Өрги, йапарак кендисини, ани ишитмеер.

— Не дүздүрежән? — сорэрым. Сән да «Ха-а-а, а ха-а-а!» сансын кулакларында вар чоп тыкажы.

— Истä, гг-ггөрмермийсин? — жувап еринä койду Өрги бир соруш. Бу сыра о етиштирмеди битирсин лафыны, нижä ер заман битирäрди, садä дилини аазында чийнеди, сансын орда йудулмадык букасы калмышты...

Фасылды Өрги! Бишей сөлейжейкән, узун сиври быйыклары башлардылар кабармаа йукары доору, лафыны да битирдийнән быйыкларын учлары усулуннан инäрдилär генä ерлеринä. Она лафетмää зоорду, дилиндä, насыл-са кусуру варды, бу бетерä таа чок сусарды. Ама ачан да долаштырып-долаштырып о дилини бишей баседärди — сөленмиш олурду! Таа зейдä шейтан да йокту не еклесин! Өргийä хепсиндән колайды демää «Истä»¹. Соражэйкан бишей башлаарды: «Истä тө-о-о тä...»

¹ Нестä (истä) — бир бош лаф, ани бишейжик нышан-намээр.

Жувап еттийнән да хеп бу лафларлан башарды.

— Гөрерим гетирмишин бир кырык сүрмә. Таа не гөрөйим?— деди Диму.

— Истә, сс-сүрмә. Ббаа ккесими ачыләр, кк-капуйу олсун кк-капамаа да орайы! Тө-о-о тә!

Өрги чыкарып елини күркүн ениндән гөстерди баалар йолуну. Иашарды Өрги күйүн ен кенарында батүсуннан барабар бир күл өртүлү бордейжитә Чилингир Тодурдан беш-алты ев ашыры. Хайлак калдыкча дайма Тодурун Кузнесинә гелирди. Бурада еер заман варды киминнән гам даатмаа, бурада ишидирди ениликлери, варды не сеслесин хем кенди да сийректә бирәр бишей сөләрди. Онун батүсу генчлииндән таа калмышты дул хем ушаксыз, икинжиләә евленмемишти, ама кенди Өрги хич евленмемишти йашамасында: ики кардаш ики гөлгә гиби дүннедә булунурдулар. Фукааралыклан ии гүн гөрмемиштиләр, шансора аз да умутланырдылар гөрмәә. Оннарын топу варлыы — күл кухнелерийди хем еллери. Бакынырдылар бекчиликлән хем ойанкысына-буйанкысына гүнжүлүклән.

Өрги жувап етти Димуя да генә сусту. Лаф нечин са бүүн хич гитмәзди.

— Бән да күчүк ишлән гелдим,— узатты бир недән сора Диму, пишман оларак, ани чекетти лафетмәә бу аар диллийлән,— боронайа биркач диш сиврилттирежәм, ама те незамандан беери олду хеп сыра гелмеер.

— Истә, гг-гелмер тө-о-о тә!— палдырдады Өрги да генә сусту.

Аула гирди Йарасаларын Тынчусу, верди селәм хепсинә да данышты демиржийә:

— Тодур батө, гелдим пулужаамы дүзәсин йарын-өбүргүн чыкажам пайжаазымы екмәә.

— Истә, чч-чожуум, ТТ-тынчо, бб-бурада сс-сыра вв-вар, оолум!

— Бән, дәдулар, хатырныза гүбүр гирмесин, йок инетим онүнүзә чыкмаа, беклейжәм.

— Истә, тө-о-о тә!

— Садә сорэрым Тодур батүйә дүзежек ми?

— Олур дүзейим, ама илкин өдек ичин ләәзым аннашалым,— деди Тодур.

— Сансын азыжык лафымыз олдуйду, ани ени берекеттә аклашмаа.

— Брак,— кайыл олмады демиржи,— бүүлә дүздүрүжү май хепси. Бән са шинди аач калдым. Верирсан биркач ока пак ун, авшамадан пулуун хазыр.

— Бән, кардашлар, пак ун ичин йылдыза кемент атээрым,— деди Тынчу,— сән да бендән истеерсин.

— Ал кайнатандан!— деди Тодур,— Онун хамбарлары терекедән чатлайорлар, сән да йылдыза кемент атәрсын...

— Биз, насыл кары өлдү,— деди кахырлы Тынчу,— кайнатайлан кырдык чанаа.

— Истә, тт-тамахландын зз-зенгиннәә!— карышты Өрги да.— Нн-на сана ззенгинник! Истә, тө-о-о тә!

— Хер-кез кендини билийор,— деди Тынчу, дерин ичинә чекерәк, да гитти.

Бу лаф арасында гелди аула Бакалларын Андрейи, бир онеди йашында деликанны ериф.

— Тодур чичо,— деди чожук чилингирә,— бакам сымарлады бүүн савашаймышыыз бизим да пулуу дүзмәә, зерә геч калырмышык арпа тарла сыны екмәә.

— Бакан бир чанак фасүле йоллады мы, ани ададыйды?— сорду уста.

— Йолламады, деди, ани бизә кендимизә да садә ики пишимник калмыш, вережеймиш сана бир демирли арпа ени берекеттә.

— Сөлә бакана, чожуум, ани ени берекет таа йыракта. Бүүн ләәзым карнымыз да дойум. Имедән те бу чекич калкмайор...

Аула хеп таа долушурду инсан. Хепси алатлардылар дүздүрмәә авадагныклары да таа тез екмәә чыкмаа.

— Бән бир дул карыйым,— деди Станинин Өргилерин Сандасы,— йалваражам, Тодур батө, дүзүнүз беним да раламы.

— Дайанажаныз бираз, гелин Санда, тә дүзерим Мортолозларын Гачунун талигасыны — имелик адады. Сән не өдейжән ралан ичин?

— Не өдейим? Билерсиниз, ани бизлердә пара

«трын» демеер, терекä да гене öлä. Биразчык то-
умнук коруттуйдук ондан да башладык авуч-а-вуч
имää. Вережäm сана бир таук. Учүжүк калдылар
ама оннары да йок нейлän дойурмаа.

— Дайанажан биразчык, гелин, бүтүнүнä сы-
райы сана беклеттирмейжез, билеериз, ани дулсун,
окадар адамныктан вар хаберимиз.

— Тодур чичо,— йалварырды таа бир генчерäk
карыжык,— саваш бир түрлү бизим да пулужа-
амызы дүзмää, онда йок чок иш!

Бу инсанын гүүсүндä варды капалы бир ушак,
бир да сүмүклү фистаннан хем такейлän, олсун
öлä үч бучук йашында тутулуйду мамусунун ете-
ендän. О хич бракмазды анасыны лафетсин хеп
сызлаарды:

— Папужук, мэ-э-э! Бän истеерим каба папу-
жу-у-ук!

— Истä, гг-гел, чч-чожуум, ддäдуя,— чаарды
ушаа Күчүк Öрги да чыкарды күркчезинин енин-
дän бир парча малайлы екмек.— Истä, на тä бу
ппарчажыы, ппек ддиил ккабба, ама ггдежек о!

— Етежек олду, ба мечикли, баари бырда
аалем арасында аазын сусмайор! Шейтаннар дой-
урсун сизи папуйа! Нередän алайдым, ачан йок?
Жаны чекеер таа каба да. Бän куружа булсам она
да кайыл олажам!

Ушак каврады о парчажыы да гөөрмедик гиби
ики елиннän башлады екмежии аазына сыкыштыр-
маа. Öрги генä отурду сундурмада еринä, сокту
еллерини күркчезинин еннеринä.

— Саа оласын, Öрги батö! Де сän да саа ол,
ба гырлица! Адам кенди букасыны аазындан сана
верди!— деди мамусу о ушаа, ама такелинин йок-
ту вакиды чок-чок лафетмää.— Жана да йакын-
сын, Öрги батö, таа бир керä саа оласын, бу ме-
чикли окадар да демää бежермеер!

— Истä тө-о-о тä!— деди Öрги.

— Сän нечин адамыны йолламамышын?— сор-
ду демиржи карыйа.

— Бän, Тодур чичо,— башлады аннатмаа ин-
сан,— дилим дул, ама те иш аазында май дул
гиби калдым адамсыз. Олду бир ай нижä кожамы
алдылар концентрарнейä да хич белли да диил не-

заман гележек. Қалдым дөрт ушаклан, бейгир да аулда саде бир шинди гезеерим бир да ортак булмаа. Еер буламасам, ики тарлажымыз вар оннар да екилмедик калажэклар.

— Дүзежез, гелин, ама биразчык дайанажэныз. Хепсини бирдэн дүзмәй йок насыл.

— Нерейи дайанмаа, чичо, баксана насыл кескин лүзгәр есеер, орталыы курудээр! Биркач гүн да геч екерсак, берекет нередән гележек? Аачлык енидән бизим ешиктә кышлайжэк.

— Аниэрым, гелин, хепсимиз өлә, тә онуштан соражам дүзмәк ичин не өдейжән?

— Нәндан шинди алайым, Тодур чичо? Ени берекеттә зааметини ики кат өдейжәм.

— Өлә, мари гелин, хади сизин гибилеринә жаным ажыйор олур өдексиз да дүзейим, ама тә көмүрүм битесер, бана ким ону парасыз вережек?

— Адамымы, Тодур чичо,— кары кенди зооруну билирди ону да аниадырды,— жандарлар гежә дөшөктән каврадылар, нижә атмажа пилижи каврар, бир йанындан да имеелик битти таа бир ай геери. Тозак саманы да битти бейгиржик куру ахыры кемперер, таа да вар ниетимиз онуннан тарла ишлемәй. Маазайа гөмдүйдүм бркач читен чукундур оннары кайнадээрим да савашээрим ушаклары дойурмаа! Бу йашамак мы? Кара кайышлаа урдук!— Қарыжык башлады ааламаа.

— Тө-о-о тә, истә, йок йашамак! Истә пп-пак кк-кайбелериз тө-о тә истә!— карышты лафа Орги да, ани сесләярди сундурмада. Қарыжыын лафлары нижә бир аар таш басытырардылар калан, бурада булунан инсаннарын да гүүделерини.

— Хепсиниз сиз бана биртакымсыныз, олса дөрт елим дүзежәм хепсинизә бирдән ишлеринизи да чыкыныз саалыжаклан екмәй! Хепсинизә жаным ажыйор, ама йок нәбайым,— деди Тодур,— бән кендим да сизин гиби савашэрым ушак бакмаа. Имеелиим, нижә билеерсиниз, бүүндән йаарына калар...

— Авиама гележәм,— деди кары да хич жувап ишитмеедән чекетти гитмәй.

— Гел савашажам дүзмәй,— адады уста.

Сундурмада Кыяк Диму артык елтенмәзди Өргийләң лаф чекеттирсин. Зоорду бу оклава диллийләң аалем гиби лафа дурмаа. Диму башлады сансын кенди кендисинә:

— Не прост илкйаз!— деди о кахырлы, савашарак баари бир башкасыннан лафы ачсын, ама кимсей давранмазды, генә Өрги хомурданды бир жувап, өлә сусмасын дейни, не сааһа, не сола:

— Пп-прост, тө-о-о тә! Истә, пп-пек прост!

— Инсан ыхкымсыз хем аач, маллар да, ангыжыы чыкабилди кыштан, забун. Ама тарлажыклар ләәзым екилсиннәр. Нейә умутедежез?— Сорду Диму Өргийә. Ама о сусарды. Сусмасы — чийнәрди дилини, насыл бир саказы, савашарак бишей сөлемәә, ама лаф чыкарамазды.

— Бир йанындан да бу чорбажылар иш аазында топладылар адамнары,— карышты сундурмада лафчылара бир учкурлу мешинни хем йанындан өртмечли орта йашта адам Андон Сүмбейли.— Баксана о инсанжык насыл гезеер,— дәрди Андон,— кары башыннан бир ушак гүүсүндә бири да етеендә, пулук дүздүрмәә да о да чифтчилик едежек!

— Бән ишиттим бу гелинжини адамыны башкасынын еринә алмышлар,— деди Кыяк Диму.

— Аслы өлә да вар, кафадар,— екледди Сүбейли,— Каулдан киат гелмиш Андончуларын Танусуна, ама о атмыш шефин хем примарын аазларына бирәр кемик да Тану калды саалыжаклан евдә! Ама бу инсанжыын адамы йапәр «измет» падишаха Танунун еринә.

— Тану дүн дөрт өкүзләң артык кыра екмәә чыкты. О зенгин таа зенгиннер, ким да фукаара, ко хептән кайбелсин! Тә насыл доорулук падишахта!— деди Кыяк Диму.

— Истә, кк-ко ккайбелсин тө-о-о тә! ПП-падишах доорулуу тө-о-о тә!— деди Өрги да сансын уйкусундан дирилерәк.

— Сойужулук хем хырсызлык, диил доорулук!— Хеп таа чок кызарды үфкесиндән Сүмбейли Андон.— Илкйазын еен зоор вакытта, ен койу иш аазында ал сән да чыкар күйдән үз елли киши

генчлери, ен каавилери, ани иш йапэжэклар!! Бу концентрарийа пек йарады шефлерэ хем примар-лара. Зенгиннери коркудуп, сүзерләр оннардан паралары кенди жөплеринэ, фукааралары да йуварларыннан кырладып йоллэрлал концентрариейэ. Бу му диил адам кайбетмэк?

— Ишитим бу концентрарийа вармыш Кобейдэ да. Каракуртта да, Чадыр — да да.

— Бүтүн Бессарабияда, — деди Андон. — Нейэ жендемэ бу инсаннары топлэр, нелэр ажаба генэ дүзер бу сойужулар, йок не аннамаа?

— Ешинеер аллеле о! Түтмеер ми бакалым гериси да чыкажэйкэн, безбелли душман, савашэр сүзсүн бизим топраан битки шыраларыны. — деди Диму.

— Вар кимэ жаны мы ажысын? — кайыл олду Андон да. — Бизэ гагаузлара мы? Каракуртлу арнаутлара мы? О сэйды Чийшили Туканнара мы? Дуйэр, олмалы, ани теездэ лэазым айтлансын биздэн да савашэр некадар таа чок хырпаламаа.

Лафчыларын йанына топлашырды биралай инсан. Хепси сеслэрдилэр лафлары, ангылары хепсинэ уйардылар хем сеслейижилэр да борчлу калмаздылар, ери гелдийнэн кендилери да еклэрдилэр аннатмаклара бишей. Пек истэрди бу тоглуш ишитсин шинди бир ислэ хабер, ангысы оннарын да йашамасыны бираз илиннендирежек.

— Бэн да ишиттим гечтин пазар клиседэ, — деди бириси тоглуштан, — ани бу чаарылмадык мусафирлэрэ бу йыл артык биткисиймиш. Бессарабиядан артык лэазыммыш айтлансыннар.

— Билеермийсиниз, кардашлар, — генэ Андон башлады сөлемэ, йамалы мешиннеринин учкурларыны калдырарак, — ишиттим ки бу сойужулар Совет Бирлииннэн женк етмэ истэрмишлэр! О бетермаймиш бу концентрарийалар.

— Саушунуз башымдан ба, нерасы онун руса каршы койажэк? — үфкели нышаннады Кыйак Диму, ама шиндийадан о пек услу лафедэрди. — Шинди сиз билеермийсиниз, ани Россияда ени кувет. Диил о евелки царын сыралы!.. Каврашмаа сыра гелирса, бу дик куйруклуйу Россия езежек ба!

— Брак шуну, Диму ага, — карышты лафа таа

бир адам Йаалама Пани,— жєнк чекеттийнєн карымжанын кардашы да булунур, топлар о кендинє йаардымжы. Онсекиздє насыл булунду? Качы калкмышты генч Совет Республикасына!

— Гечти о вакытлар, шинди диил онсекизинжи! Бу сыра ешинє-ешинє ийежек о башыны.

— Ийежек, ийежек!— деди таа биркимсей.— О кенди кендисинє куйу казєр!

— Ийежек, истє тє-о-о тє!— карышты Кучук Орги да.— Истє, таа ий саушсун о ийликлєн, тє-о-о тє!— деди да кывратты сиври саа быйыны йукары доору.

— Беки да ийежек о башыны, ама жєнктє кимє санээрсыныз язык олажек?— сорду Йаалама Пани да кенди жувап етти.— Генє фукааралара. О коймайжек атешє бояр ушакларыны, ама илкин бизи сокажек! Тє концентрариейлан олє йапмээрмы?

— Бєн руса кааршы коймєрым, истєр ериндє куршуна урсуннар!— деди Диму Кыйак.

— Бєн да коймээрым!— деди таа бириси.

— Бєн да коймээрым хич кимсей санмасын!— ишидилди таа бир четин сєс.

— Ббиз, истє, русса кк-каршы ккоймээрыз, истє, тє-о-о тє!— деди Орги сансын топлайрак хєпсини народун дєшуймеклерини бирери да бу сыра сол сиври быйыны кыврватты йукары.

— Версин бана тўфєє да бєн булажам кимє каршы коймаа,— деди бир гениш аркалы генч чожук.— Йарєшєр мы бана бу йиртык мешиннєр?— сорарды о калабалаа гєстерерєк деридєн ески доннарыны.

— Тє-о-о тє вв-версин, истє, бб-булажєз ккки-мє кккаптырмаа!

— Биз чыпак калдык!

— Бизи кєхлєлєр ийєрлєр!— ишидилирди инсаннарын аазындан.

— Тє-о-о тє, истє,— генє дайанамады Орги да башлады чийнемєє дилини илктєн хич чыкарамады бир лаф садє быйыкларынын учлары кабарырдылар, беллийди, ани истеер сєлесин пєк лєєзымлы бишей. Сєслєйжилєр сусардылар, бєклєрдилєр сєлесин. Сон сонунда икиси да быйыкларынын уч-

лары дик йукары калктылар, Орга узатты лафыны:

— Истә, тә өтөгүн ггелмиштиләр бизә дофтурлар, бббитледиләр бени хем ббатуйу. Истә, тә нечин гггөлмеклеринизи дийшмеерсиниз, сорэрлар. Бән да ддерим йок аслы ддийшеериз! Ббатуй чыкарэр, бән гийерим, бән чыкарэрым бббатуй гийер! Истә төө-о-о тә!

Калабалык бир сестә башлады гүлмәә, ама бу гүлүш диилди о севинмелик гүлүшлериндән...

Аулда өрсүн сеси өтәрди, ишидилирди йырактан. О сансын сакларды инсаннарын лафларыны жандарлардан, сора таа булутлара чыкып савашырды гөтүрмәә селәм гүн дуусуна, Совет куветинә бу зоор зетли народтан раатсыз беклемелери ичин хабер.

Сундурмада лафчылар аазбучук кестийдиләр сөзүн арасыны, бакардылар чилингирин өнүндә кызгын демирә, устанын терли, курумлу суратына, бурушуклу аннысына. Школадан да артык гелмишти оолу Вани да тезижик көрүүн сапына йапышмышты — йардым едәрди хавезлә нбобасына.

Гечти пазар клиседә да лаф олду бу ишләр ичин,— енидән ачты лафы Кыйак Диму бир елиннән ченесиндә сакалжыыны кашыйрак.— Служба биттиктән сора попаз бир узун насаат тутту.

— Ким неләр генә йаады-ести!— сайыклады Иаалама Пани.

— Жанабин, достум, санэерсын биркимсей аннады мы онун лафыны? Ромынжа басарды. Саадә, ачан биткидә баарды «Трэяскә мажестатя режеле Ромынией Карол ал дойля!»¹ озаман есап алдык нерасыны кувэр айозлу гүдүжүмүз.

— Бааражэк зер аулунда вар беш чит папшойлан долу, колачлан да артык бейгирлерини да бесләрмиш! Биз да...— Пани бакты кенди йамалы дизлеринә да ййри-ййри йуткунду да таа өтәә доору бишей сөләмеди, сусту.

— Ама сора,— аннатты бай Диму клиседә таа неләр олмуш,— битирдийнән насааты попаз баш-

¹ Иашасын чок йыллара Ромыниянын үүсек падишахы Карол ал дойля!

лады текливетмәә инсаннара сорсунмушлар неле-ри варса сормаа, беким бишей аннамадылар. Клисежиләр хепси сусардылар, садә тә Котән орадайды. Жанабин сансын бишей сордун она?

— Бән сормадым бишей,— деди Котән,— сааде сөледим она, деерим, паринти, кимсей бишей аннамады. О сорэр: «Кимсей ми?» Бән деерим: «Кимсей!» О генә сорэр: «Бишей ми?» Бән деерим: «Бишейжик!» да окадар олду лафымыз.

— Сора, ачан гөрдү попаз, ани Котән прост соружу,— деди Диму,— каланы инсаннар да сусардылар, чевирди лафыны гагаузчайа, деер:

— Сорун паалы клисежиләр, сакынмайын, ачын үреклеринизи бурасы аллахын еви!— инсаннар генә сусардылар. Бир да сонунда чыкты, не йан не пеш, Сармысак Танасларын Маричиси.

— Билеерим о карыйы,— деди ким-са.— О да мы клиседейди?

— Е насыл, билмеермийсиниз, ани о орада даймажы! Мумлары сүүндүрер! Да те о Маричи сорэр попаза:

— Вар мы аслы,— деер,— батюшка, ани теездә рус гележеймиш?— Попаза са бутақым соруш, нижә бувазына айкыры кемик гелди. Беллийди, ани хич азетмеди.

— Истә, ббеки Арфонос Тодурун насааты аклына гг-гелди?— дирешип та сорду Күчүк Öрги алатлайарак, коркады качырмасын лафы öнез ери гелмишкән.

— Ачан клисенин ваатизлииндә ми лафеттийди?— сорду Диму.

— А ха тө-о о тә, истә!— деди Öрги. Инсаннар башладылар гүлмәә...

— Тодур батү йок му бурада?— сорду калабалыктан бириси, ама Арфонос Тодур о клисе ваатизлииндән сора пек-пек сокаа чыкмазды. Жандалар алмыштылар адамын саалыны.

— Азедир ми попаз рустан, ачан кенди Каролун баш измекери?— лафедәрди öтәә дору Диму.— Кенди гелмә Букурештән, ама гагаузчайы да үүренди, билеер о нечин.

— Уүренежек зер,— бир да алды лафын öнезесини Йаалама Пани,— башка түрлү насыл дери-

мизә гирежейди? Гелди онсекиздә кирайлан талигада да киражыйы өдемәә парасы йокту. Гөчү да топу бир читен гиби өрмели сандыжактайды. Шиндин са вар ики чифт бейгири, дөрт өкүзү... Мераһнын да гөбеендә ен иий пайлар онун, үүренмәз ми паринти гагаузчайы? О таа биркач дил үүренежек!

— Истә, ккк-ккуртарәр тө-о-о тә!— деди Өрги.

— Ама жувап етти ми Маричинин сорушуна?— сорардылар инсаннар бир сестә Димуйа.

— Илктән бираз сусту, безбелли билмәзди недән чекетсин, сора усланды да башлады тилкийжә йалпак-йалпак:

— Христиан инсаннар, паалы клисежиләр,— деер,— олмаз йынанасыңыз еербир сокак лафларыны! Бутақым йаланнары копуштурэрлар душманнар. Сән да, доамна Маричи,— такылды попар карыйа,— олмаз, не ааз гелеер клиседә сөлейжексин!

— Ама бән... Днил ми жанабиниз текливетти соралым?

— Бән теклив еттиса шинди еер түрлү йалан лаф, ани ишитти сокак бурада аллах ичериндә ми сөлейжексин? Шинди ләәзым гидежек поста да билдирежек жандарларын шефә, домну Дихора, кимдән ишитти бу йаланы, ама еер гитмәса, Думнезеу сени педепсит йапажэк...

Сора попар узатты таа бир чала насаатыны. Чүнкү Бессарабия таа замандан Ромыниянын топраамыш... Йаады-ести бир хараба лаф хем гагаузча хем ромынжа карышык, артык бувазымызадан быктыйдык сеслемәә, ама о хеп аннадырды. Сон сонунда дуважылар башладылар азар-азар даалышмаа.

— Бак сән гөзбойажылыныны!— дишлерини сыкарак деди Йаалама Пани.— Бессарабия Ромыниянынмыш! Беки биз, гагаузлар да ирми ики йыл зееetlenә-зееetlenә ромун олдук?

— Истә, тө-о-о тә зер өлә! Бән илкин олдум ррумун ббензәмеерим ми?— дикилди орталаа Күчүк Өрги нижә бир келемә сычаны, йыртык күркчезини саурдарак йамалы чарыкларыны да дайады бири-биринә, елини да койду калпаана, ни-

жә жандарлар койардылар салут вериркән да деди:

— Истә, еу сунт рр-румун дин Ддолу-Күйсү, истә тө-о та!¹— Чоойуну гүлүш каврарды нижә йалын, нечин ки Öргинин садә дурушу не едәрди! Ама кимиси салт гүлүмседи, йокту зетли инсанда кувет шакайы да калдырмаа.

— Бензәмеерсин!— деди Сүмбейли Андон.— Ал бир сопа да башла урмаа, чал инсаннарын таукларыны, курканнарыны... озаман беки бираз башларсын бенземәә.— Күчүк Öргийә таман бу теклив да ләәзымды. О атлайып та каврады Андону йакаларындан:

— Истә тт-таци дин гура, ббббалшувикеле! Ла пп-пост ди жындар!² истә тө-о-о тә!— Öргинин сураты сербезди, бурук дили долдурмушту ауртларыны икисини да, гөзлеринин биазлары фырламыштылар да геери атылмыштылар, гүүсү дай-алыйды Сүмбейлидә, ели да онун гыртлаандайды. Сиври узун быйынын бириси саркарды ашаа, өбүрү да дикилмишти йукары да титирәрди үфкедән. Дили да адамын сакат олмайайды, бу «артист» ким билсин таа не гүлүшлү лафлар сөлей-жейди! Ама бу гөстөрмеси да лафтаи таа чок хем исләә аннадырдылар Öргинин ниетини хем калан топлушун да дүшүнмеклерини... Чилингир Тодур да бракмышты ишини да гүләрди, Калчунун Костиси да, ани еер-бир жүмбүшә верилмәзди, башладыйды ислә гүлмәә, садә Öрги хич гүлмәзди, о шинди иштә булунурду!

— Тө-о-о тә, истә, ну орбешти гагаузешти, орбулешти румунешти, ббулетина ши, истә, о гаина, анцулес?³— баарды Öрги Андона дартарак онун йакасыны!

— Шинди артык бираз-бираз бензерсин окупантлара.— деди Андон гүжүлә тутарак гүлмесини.

— Тө-о-о тә, истә!— деди генә «ромын дилин-

¹ Бән Долу-Күйлу ромыным!

² Большевик, капа аазыны! Алын ону жандарларын постуна!

³ Лафетмә гагаузча, лафет ромыңжа, вер булетин хем бир да таук, аннадын мы?

дә» Өрги да артык колверди Сүмбейлинин йака-сыны.

— Насыл качажан Бессарабиядан, ачан Совет кувети гөзүкежек?— сорду Андон Өргийә.

— Истә, тө-о-о тә!

Өрги синди, калпааны чекти гөзлеринә, бакынды ики-үч керә йаннарына хем геери. Гөзлеринин биазларыны таа да белертти, сора топлады сыкы иликленмедик күркчесини да ачан колетти хырсызлар гиби токада доору, топукладыннан таш фырладаарды... Бу качмак бракмадыды бйрижини гамсыз, бүтүнүнә топлуш гүләрди сеслән байыла-байыла.

Тодур Чилингир кендиси бу лафлара хич карышмазды, ама еер гүн кушку сесләрди лафчылары аннатмакларыны, ани топлашырдылар онун кузнесинә бүтүнүнә куйдәя. Ангысы ишлән, ангысы хич бишейсиз садә өлә лафа. Хем незаман да топлашса куйлүләр бу аулда, лафедәрдиләр садә бу ишлери, нечин ки садә оннар бу арада хепсиндән чок зестләрдиләр күчүүнүн-бүүнүн фикирлерини.

Тодур пек севинирди, ани онун народу Россия-йлан Совет Бирлииннән пай тутарды. О нышанны гежелердә, ачан топланырды саклы большевик организациясы, аннадырды орада товарищлеринә насыл дурэр инсанын кефи, саде онун аулунда кефләр хепсиндән ислә белли олурдулар... Ама... шинди чилингир дүвәрди чекижи, саисын не суван имишти не да сувана кокарды. Аслындан са пек истәәрди кенди да лафа карышсын, ама йокту насыл. Калабалык арасында пек колай варды насыл проваторун илмеенә гечмәә. Тодур билирди, нередә хем незаман она да сыра гележек лафетмәә. Конспирация законнарыны о ислә үүрендийди.

ИКИНЖИ ПАЙЫ

II

Иазды. Сыжакты, хава дурукланмышты йаамурсуз, ислә Салт ийжежик лүзгәр есәрди батыдан сабайлендән үүленә кадар. Уүлендән сора авшамадан хем гежә да лүзгәр хич йокту, бүркүлүктү,

хава сакты. Бүүлә о олурду озаман, ачан йыл кыт-лаа бакарды. Чилингир Тодурун кузнесиндә йаз вакыдында инсан азалырды, ама онез шинди хава исләйкән, ачан күйлүләр алатлардылар папшойлары, бааларлары, семичкалары — хепсини екилмишлери оттан куртармаа, кузне гүнүн бойуна капалы дурарды, дүздүрүжү йокту. Таман бүүлә бир гүндә Чилингир Тодурлан карысы Марина йалнызча отурардылар оннарын сундурмажыында.

— Нейә сана ләазым көмүр, ачан кимсей иш гетирмеер?— сорду кары.

— Көмүр кузнейи бозмаз. Ко таа исләә артсын, ани етмейжек,— жувап етти адам.

— Артсын о пек исләә, ама нечин парайы көмүрә гийдирмәә да о дурсун дамна, ачан вар насыл онуннан сыртымыза бирәр гөлмек алмаа?

— Йок зарары гөлмек та алажыйз,— деди Тодур.— Те йаарына да ләазым бир талига Бессарабкадан гетирейим да сора бакажэз беким етежек.

— Ләазым, ләазым,— үфкеленди карысы.— Илкин ләазым ушакларын сыртыны гийдирмәә. Те Зена артык ирмийә бысты, йаарын-өбүргүн дүнүржү беклә, ама кач түрлү ишләр кызлара ләазым сән оннары билмеерсин! Вани да артык онеди ичиндә, о да деликанны, пьксәйды чожуун йок бир кат адамжылайын рубажыы.

— Ванийә да бир кат руба алажэз, Зена кызыма да чииз хазырлайжэз насыл дүшеер,— деди усулуннан адам.— Хепсийи, Марино, олэжэк сааде ишлери ләазым сыражыккан йапалым: илкин көмүр, сора рубайлан чииз...

Кары билмәзди, ани кожасына Тодура да бу ара пек аз ләазымды көмүр. О бу йакыннарда көмүрлерин маанасыннан гетирәрди Болград станциясындан хем Бессарабскаядан пек севинмеликли хаберләр большевик группасына хем хепсинә Бессарабиялы зааметчилерә. Артык подпольщикләр хазырланырдылар каршламаа Бессарабияда Совет Куветини. Гидәрди бин докуз үз кыркынжы йылын ийүн айы...

Центрадан телеграмалары Тодур гетирәрди койнусунда гөлмеенин йамасынын ичиндә доору Иван

Петровичә. О да оннары шифрадан чөзүп окуйарды большевик группасынын саклы топлушларында. Орта хаберләрдә, ки ләәзым хазырланмаа ербир ансызлыклар, зерә душман чыкаркан варды насыл чок зарарлар йапсын. Бу айын биткисиндә большевиклерин группасы гүн ашары топлашырды. Ийүнүн ирми алтысында, гежә топлаштылар Кумлук бааларларында бекчинин, Күчүк Өргинин бордейиндә. Бурасыны севәрди подпольщикләр. Ачан ләәзымды бордей бош олсун, дәду Өрги гелирди күйә евиндә динненмәә, ама Иван Петрович адамнарыннан топлашырдылар бордейә собраниеларына. Баалар күйдән ики километра айырыйды. Бекчинин да бордейи кулак ичиндә, балабан жевиз аачларынын алтында саклайды, йоллардан йырактайды. Бурайы сийрек биркимсей уурарды. Бундан башка бордейин ерини хепси билмесин дейини Күчүк Өрги ону сук-сук бозуп енидән дүзәрди, хем еер керә башка ердә: каршы кулакта, башка жевизлик алтында.

Бу гежә Иван Петрович сөледә адамнарына, ани Ромыния кайыл олмуш женксиз чыксын Бесарабиядан.

— Өбүргүнә, ийүнүн ирми секизиндә,— деди Иван Петрович Галев,— Кишинёв уурунда Ниструйу гечежек танкларлан Совет Кырмызы Аскери, ама бизим тарафа, Бужак кырларына инежек авиадесант!— Бу хабери сөлейрәк үүредижинин үзү-гөзү гүләрди. Топлушчулар истедиләр бир «Ура» копарсыннар, ама билирдиләр, ки таа еркен.— Өлә биләсиниз, ки ирми секизиндә саат ики-кибучукта солдатлар олажәклар Болградта, узатты лафыны организациянын секретары. Десант изин кабледеер кессин окупантларын йолуну Галац қасабасына доору, ки етиштирәмесиннәр гидижиләр варлык тарафыны ойаны сүрүмәә.

— Бизә не изин олажәк?— сорду топлушчулардан бириси Айдарлынын Савелиси.

— Не билмеермийсин?— алды лафын илерсини Сүмбейли Андон, ангысыны үч гүн геери кабулеттийдиләр саклы группайа.— Даадажәз дишлерини те оннарын, ким бизи шиндийәдан сойду. Нижә оннар йаптылар бизә, биз да шинди оннара, гелди

артык сыра зулумларларлан аклашмаа, бошуна лаф калмамыш, ани түрк кашыы өдүнчмүш...

— Хептән йанылдыныз Андон Петрович!— серт копарды бу кызгын ўфкелийи Иван Петрович Галев.— Жанабин биздә таа енийсин, унутма, ани бурада дисциплина нижә демир — бу бизим еен каави куведимиз. Изинсиз оту да олмаз кыпырдатмаа. Окупантлара арамызда бизим хем инсаннарын да арсында вар пек чок ўфкели, шинди хепси истейжек чыкарсыннар тыкыкларыны, ама правительстволар дүштүләр кайыллаа аннаша-аннаша, атешсиз чөзсүннәр Бессарабиянын сорушуну. Бизә подпольщиклерә изин өлә, ки йардым еделим басылмасын бу йукардан аннашманын бир букважыы да. Олмаз колвермәә башласын кан докүлмәә. Бу гүннердә биз большевикләр хем бизим активистләр ләәзым булуналым инсаннар арасында, ўфкелиери йавашажык усландыралым, инсана аннадалым ани бизи зетлейән кабаатлылар законжа жувап едежекләр йаптыклары ичин. Инсан ләәзым билсин, ани ким кендибашына ел калдыражэк качаннара диил ани бизә йаардым етсин, ама бүүк зарар гетирежек!

— Зоор иш бизә верерсиниз!— деди Андон.— Бән кач йыл олду беклерим бу гүн гелсин да шинди... на сана! Бән дайанамайжам! Бени таа ислә капайын бирери.

— Сән, товарищ, санма, ани биз бурада каржа-маржа ойнэрыз, ким не истеер ону му йапажэк?— таа да кескин сорду Иван Петрович.— Биз партиянын аскержилерийиз, нижә о изин едежек өлә да олажэк. Елтенир бириниз басмаа изини — бизим елимиздән казаныр еен желлат жезайы!

— Аннадыныз мы?— сорду баш.— Кимин вар таа сорушлары?

— Инсана олур му сөлейлим, ани өбүргүнә артык куртулээрыз бу сойжулардан?

— Олмаз!— жувап етти Иван Петрович,— ортадан вар изин-телеграма, ани сөлейлим инсаннара ийүнүн ирми секизиндә, сайылээр өбүрүнә, ачан артык гөктә авиадесант гөрүнежек.

— Насыл гөктә?— сорду генә Андон.— О билмәзди нашей о авиадесант. Обүрләр да беки ааз

аннаардылар, ама шүпеленирдиләр, ки учаклар учажаклар.

— Гөрежез өбүргүнә, ирми секизинә!— деди Галев. Подпольщикләр аклынжа баарардылар ура хем атардылар калпакларыны йукары севинмеликтән... Биткидә хич бир шаматасыз сармашып өпүштүләр. Иван Петрович таа сымарлады:

— Дайанын, кардашлар, биз чок дайандык шинди пек ааз калды. Өбүргүнә, ачан артык Красная Армия бурада олажэк, биз бешимиз хем некадар таа чок активистләр топлашажэз Фёдор Ивановичин кузнесинә. Аннашалым насыл хабер едежез бири-биримизә!— данышты о большевиклә.

— Бән верижәм сигнал!— деди Тодур Чилингир.— Башлайжам дүүмәә өрсү — о ишидильйор күйүн еер тарафындан.

— Ислә,— кайыл олду Иван Петрович.— Өрсүн сесинә хепсимиз топлашэрыз кузнейә, орада ачылажэк бизим конспирациие. Тә орада артык аннадажэз народа хепсини насыл вар, ама үүлендән сора Болград касабасында олажэк демонстрацияе Совет Куветинин гелмеси ичин хем Бессарабиянын енидән ана Ватанына бирлешмеси ичин, те озамаң бааражэз ура некадар истеериз. Бизим күйдән демонстрацияе гидежек бүтүнүнә группамыз хем инсаннардан да ким истейжек. Чыкарын саклыдан портретлери, байраклары — хепси олсун хазыр. Бир бүүк лозунг «Да здравствует свободная социалистическая Бессарабия!»¹ изин едежез йазсын генчләр Чилингир Тодурун чожуу Вани хем бизим Галина. Сән Тодур хем сән Пантилей жувап едерсиниз, ки ирми секизиндә саат бирдә-бирбучукта олсун кузне йанында дөрт-беш талига кошулу да гөтүрежекләр демонстрантлары Болграда.

Таа өтәә доору группа аннашты хепсини ийнәдән ипләәдан, насыл йапмаа да бу гүн олсун хем севинмеликли, калсын өмүрәнә инсанын фикириндә хем да политика уурундан йаннышлыксыз. Сабайа каршы хепси даалыштылар евлеринә.

Ертеси гүнү першембейди. Тодур таа етиштир-мемишти ааз-бучук динненмәә, кузнейә гетирдиләр

¹ Йашасын енгин хем социалист Бессарабия!

Мортолозларын бичмәә машинасыны, демиржи алынды ону дүзмәә, ама сөледі, ани тез олмай-жәк хазыр. Ләзымды тутуштурмаа атеши да башламаа иши, ама Тодурун хич йокту кефи бишей йапмаа. Онун аклы топу йаарынкы гүндейди. Бу арада гелди оолу Вани.

— Бака,— башлады чожок аннатмаа,— дүн Камбуржукларын Триуну гелди Йалпугдан, деер, буннар гидәрмишләр...

— Насыл өлә гидәрмишләр?— сорду Тодур, дүшүнерәк, ангысы ажаба группадан етиштирди артык йымыртламаа.— Ким она сөлемиш бу ишлери?

— Оннар олмуш бир афта гежелемәклән бейгирлери отладээрлар демир йолун бойунда. Уч гүн олмуш треннәр саде Ромыниейә доору үклү гидәрмишләр. Йукары Кишнова доору хич бир да гечмәзмиш — бундан денемешләр, ани артык гидәрмиш.

Тодур ыштылмады. «Инсан уйумаюр!» дүшүндү о аклынжа. Дейжейди чожаа тутуштурсун атеши да ааз-бучук өрсүн сесини даатсын сокаа, диил, ани иш ичин, ама таа чок комшулар сансыннар, ани бүүн да чилингирә хеп өлә гүн, нижә калан гечән сырадан ишленир гүннәрди, ама вазгечти. Дайанамады, бракты хепсини, алды кендини да чыкты ашаа, күй ичинә, инсаннар арасына. Истәрди сеслесин, кенди кулааннан ишитсин инсанын кефини.

Сокакларда инсан йокту, бу йазын баарында хепси кырда булуурдулар. Постун аулунда варды ики талига үклү хем таа неләр са жандарлар чыкарырдылар ичердән да үкледәрдиләр үчүнжү талигайа. Беллийди, ани оннар да кендикилериндән кабулетмиштиләр телеграмайы, ангысыны оннара дүн авшам окудуйду Иван Петрович. «Сандыйдыныз көккештиниз бырда, тә шинди артык шейтанын чарыы йыртылды!— дүшүндү аклынжа Чилингир Тодур. Сора гечти примариянын да йанындан, бурада хепси услуйду, садә ешиклердә гүнешә каршы сыжажыкта уйуклайрак отуларды бир гардиз Димиталин Тодуру, дышанкы капулар ачыктылар, ама ичердә беллийди ани йок кимсей. Чилингир

булушамады инсаннарлан, күй бошту. Биткидә о есаплады гелсин евә да үүлендә аазбучук тамамнасын динненмесини, нечин ки авшамнеин Иван Петровичин планына гөрә, о ләазымды бүтүн гежә уйумасын, гөзлетсин неләр олажәк Бүүк сокакта. Иатты Тодур динненмәә, ама баари гөзүнү кыпайды: дүшүнмекләр, түрлү севинмекли фикирләр бракмаздылар ону раата, кендинә сансын бирердә еер буламазды. Караннык чөкмәә йакын о гитти еринә. Обүр сокакларда да булунардылар каланы саклы группанын кишилери. Сокакта Тодур ишитти таа биркач инсандан, ани бу кувет чорбайылары артык йолжуймушлар. Күйлүнүн бириси аннатты, ки гелмиш бу сабаа Кзайак күйсүндән. Орадан гечәрмиш окупантларын аскери, биркач каазйаклы чыкмышлар солдатларын өнүнә, алмышлар оннарын еллериндән бейгирлери хем офицерлери сойундурмушлар варынжа ич доннарыннан бракмышлар.

— Бу рубалары,— дәрмишләр,— биздән сойдуруз, хади гидин шинди чыпак! Ким аалеми гүҗендирер, кендинә да сыра гелеер...

Билмәзди Чилингир Тодур насыл аннасын бу хабери исләә ми, прост му? Ачан таа пек караннык олду гелди Бүүк сокаа онуннан булушмаа Иван Петрович. Аннашылмыш ердә оннар каршылаштылар да сөледиләр бири-бирлеринә ениликлери.

— Йок доорулуклары казайаклыларын! Буна денеер стихия, билмемезлик хем сырсызлык. Казайакта йок большевик группасы, тә нечин,— деди Галев,— енсеер стихия. Прост йаптык биз, ани баари генчлердән биркач комсомол йолламадык долай күйлерә данышсыннар инсаннара доорулуу да качырылмасын бутакум йаннышлыклар. Биздә да чекедәрса өлә ишләр сиз ләазым олажәк дургудасыныз инсаны, аннадын, ани Совет закону хепсини сойужулары бирижәәдан үзә чыкарып чекежәк кескин жувапа.— сымарлады Иван Петрович.

— Насыл,— сорду Тодур,— обүр кафадарлар хепси еерлериндә ми?

— Хепси ерли-ериндә, хепсиннән булуштум,— деди баш.— Йарын сабаа ичин башка сымарламак йок. Кырмызы Аскер үүлендә олажәк бурда,—

таа бир керä текрарлады Галев, — митинг, насыл аннаштык — сендä, сора гижез демонстрациейä.

— Нередän кимиси билеерлär артык ани куртулларыз? Санки бизимкилär ми бириси чытлатты?

— Йок умудум бизимкилердän чыкмыш олсун. Инсан диил ахмак сөлäмедään да дуйэр: йоллар долу аскер, хепси да Прута доору чекилеер, постун гөчү үклү, треннär да ойаны кайэрлар... Хем биз да шиндийадан сакламадык народттан, ки Бессарабия, гележек вакыт, кенди Ватаныннан, Совет Бирлииннän топлашажэк, садä истäмедик бу гүн-нердä хализ Қырмызы Аскерин гележек саады биздän коммунистлердän чыксын. Биздän ишидилдийнän чоойу гүжениклär варды насыл үрекленип, башласыннар йапмаа өлä, нижä казайаклылар, варды насыл чекетсин кан дөкүлмеси, кимä лääзым о? Тä йукарсы гөрериз насыл фикирли чөзер Бессарабиянын куртулмасыны. Бошуна мы изин: «Хич бир түфек сеси олмасын!»

— Инсанын, Иван Петрович пек бүүк үфкеси вар, пек чок зорлар чекилди!

— Белли бишей, зааметчилерин пайына чок зорлар дүштү. Зихир каплары хепси ташарак долу. Ама чекет шинди биз үфкä чыкармаа, олмадан она изин. Бир минут кызгынныккан өмүр дүннейин үзүндä Совет дипломатиясыны йаланжы бракарыз, калан зарарлардан башка. Ама не бизä таа паалы, үфкемиз ми осайды бизим Совет Бирлиинин, ишчилерин хем чифтчилерин мемлекетинин авторитети ми?

— Белли бишей...— деди Тодур.

— Тä о тä! Күчүк Öргинин лафына сыра гелди.— деди Иван Петрович.

— Ирми ики йыл дайандык, дайанажэз сабаадан да.— кайыл олду Тодур.

— Диил садä сабаадан. Еер сабаа да чыкарса үфкелилär, оннары да лääзым олажэк суултмаа. Садä артык ура баармаа хем севинмäя вар насыл бол-бол!— деди Галев да гитти баксын калан ишлеринä.

Ертеси гүнү жумаады, ийүнүн ирми секизи бин докуз үз кыркынжы йыл.

Тодур гежä изметиндän гелди сабайлан, дин-

ненмәә йокту вақыды хем билирди, ани йатса да уйуклайамайжәйды. Тез гиинди ен паалы рубаларына да чыкты токада, бакты ашаа-йукары — сокакта кимсейжик йокту. О аардылды, ески адеетинә гөрә, башчажыын аулуна: чичекләр авшамдан суланмыштылар, фырын айын сыжаа оннара диилди коркунч, бу сабаа хепси оннар сансын таа гөзәл уйанырдылар, башчажыын ичи нижә бир дири килим олмушту. Бакарды демиржи килимә да севинирди: не гөзәл дүннә! Бу йазын, нечин-са, адамын гөзүну таа сук тутарды пек шыралы кырмызы хем бийаз каранфил чичеклери. Оннар гечән йыларда сансын бүүлә гөзәл хем долу ачмаздылар, йуфка өрүрдүләр, тежижик сенип курурдулар, ама бу йылын таа илкйаздан пек гүр гиттиләр. Бирдән башладылар ачмаа да тә бүүнәдан хеп өлә таазә гөзәл севиндирерләр бакан гөзлери, сансын шинди оннары маасуз айыры бакып суламыштылар... Тодурун йанына гелди карысы да. О өнез калкмышты уйкудан, гөзлерини йумурууннан уварды:

— Сән, адам, нашей өлә сабайландан дүзүнмүшүн? Олмасын бишей клисейә хазырланасын гитмәә?— сорду карысы Марина.

— Нейә шашәрым бән? Сенин о клисен таман те шинди хич чыкмээр аклымдан!

— Дейжейдим клисейә хазырландысан,— савашты гүлсүн шакадан Марина адамыны,— гелдим чекейим енини.

— Нечин?

— Нечин ки бүүн диил пазар, ама жумаа. Олмалы сук-сук гитмектән унуттун, ани клисейә пазарларда гидилеер хем сормалы нечин букадар сабайлендән?

— Нәбайым, дедим, сабайленжә гидип бир дува чекейим попа Мокануйа да шансора айырылышәэрыз,— башлады Тодур да шака атмаа, ачан гөрдү, ани карысынын вар кефи.

— Бүтүн гежә белли диил нерелердә гездин шинди да аалем — ишә, сән да клисейә ми?

— Диил клисейә, Марина. Орайы сиз карылар гидеерсиниз диллеринизи кашымаа хем попа Мо-

канунун байгын насаатларыны сеслемää. Бән орайы басмадым, басмайжам да.

— Ама не бу сабайлан дүзүнмäk сендä?

— Бүүн попа Мокануйу хем таа калан чаарылмадык мусаафирлери гечирежез узун йола,— ачыклады лафы адам,— бән да те кырнак гииндим, «севгили» сойжулары гечирмää деини.

— Ама брак шакайы, сөлä вар бишей орталыкта мы?— меракланды Марина.

Ана-боба бүүлä лафедärкән, гелди йаннарына сора да карышты лафа ооллары Вани:

— Бака,— деди о,— не чок урулту бу сабаа ишидилеер?

— Не билäсин ону,— деди Тодур да дүшүндү, санки таа сабайлендән ми ажаба гележеклär, лафтайды — үүлендä. Сеслендилär үчү да нашей саар-аар урулдарды, бактылар йукары, ама бишей денейämедилär. Öлä бир сааттан сора урултулар артык хептән йакын ишидилирдилär. Илкин Вани гөрдү йукарда учаклары, гөк долуйду аэропланнарлан.

— Бака, бака, гөрермийсин үчär-үчär учарлар!— севинмеликлән гөстерärди Вани хем савашырды аннасын нашей олду. О шүпеленирди, ани бу бир ислää иш, ани бу олмалы те о чок бекленmä вакыт. Чожук чыкты сокаа, онун йанына үүштү бир алай ушак, бакардылар гөкä учаклара хем сайардылар оннары.

— Анастасчык, сән кач чыкардын?

— Онсекиз.

— Е сән кач чыкардын ба, Нүклайжык?

— Ирми бир.

— Ий-и-и да чо-о-о-ок! Оннары хич йок насыл саймаа ба!

Бужак кырларында о вакытлар автомобиль да пек сийрек гөрүлүрдү, ама учаклар ичин садä ишидилирди, ани вармыш öлä демир канатлы кушлар, ама кимсей шиндийадан йокмуш гөрдүү. Бүүн сәйды Иалпуг үстлериндä учаклар үзлärлән учардылар.

— Иашасын Совет кувети!— баарды Ваининн бобасы кара астриган калпааны йукары атарак.—

Ура-а-а-а-а! Ура-а-а-а-а! — Таман шинди оол да артык хептән аннадыйды хепсини.

— Ура-а-а-а-а! Ура-а-а-а-а! — каврады о да баарышы бобасынын аардына, Ванийлән билә баарырды бүтүнүнә мааленн ушаклары да.

— Бакын учакларын канатларында кырмызы йылдызлар гөрүнеерләр!

— Бән да гөрдүм!

— Бән да гөрерим!

— Те-е-е гөрүнеер! — жывылдашырдылар о ушаклар, нижә бир афталык сары пиличчикләр.

Тодур да бирдән сансын таа генч олдуиду. О качынырды ушакларлан барабар, севинмеликтән билмәзди нәпсын. Каврады ансыздан кожа гениш аркалы оолуну Ванийи да четин чилингир еллеринән савашты ону йукары атмаа. Калдырамады, чо-жук артык онеди йашына гөрә ислә бойжааз да калдырмышты, аарлыклан да бобасындан диилди таа ашаа. Тодур бракты чожуу да генә башлады баармаа:

— Ура-а-а-а-а! Ура-а-а-а-а! Йашасын енгин Бессарабия!

О Качарак гитти кузнейә, алды бүүк чекижи да гиришти өрсү дүүмәә өлә шен хем хавезлән, сансын ен паалы иши дүзәрди. Вани да бобасына бакарак каврады күчүк чоканы. Чилингирләр бири-биринә бакарак атлайып ойнаардылар өрсүн долаййанында хем урардылар бир усулжууннан жынгыртыллан, бир куветли дангыртыллан, өлә гөзәл сөөледирдиләр өрсү, сансын Сусанинин симфониясында чаннар чекәрдиләр. Ишидән инсаннар санмыштылар, ки бүүк йорту ичин чилингирин аулуна оркестра гелмишти. Бурайы замандан Долукуйлүләр алышыктылар топлашмаа, ама бүүнкү өрсүн шен сесинә гелирди хепси, ким етиштирмишти гитсин кыра ишә. Иакын кырлардан, Кумлук бааларларындан да ишини бракып бурайы качарды күйлүләр. Беллийди, ани несайды пек бүүк нышанны енилик вар. Кузненин аулундайды артык Иван Петрович Галев да, Арфонос Тодур да, Сүмбейли Андон да. Тодурун комшулары Күчүк Орги хем Қыйак Диму илкин етиштирмиштиләр гелсиннәр шеннәә. Орги качынырды, дилини йуварлай-

рак сайаарды учаклары, истәрди хепсинә неса сөөлесин, ама бишей сөөлейәмәзди. Қыйак Диму да йукары бакарак сакалжыыны диил ани кашысын, ама дартарды ону не калырды көклесин хептән. Аул артык долдуйду инсаннан хем сокакта да варды кожа дернек шамата са хеп таа бүүлүрдү чоклук та хеп таа топлашырды.

Чилингир Тодур, Галев, Сүмбейли Андон, ани илердән билирдиләр нерасы не, хазырланырдылар йапмаа бурада бир кыса митинг да сора варды гитмәә Болграда демонстрациейә. Ама аулда хем, ани сокаа да иннемә долдурмушту тоглуш хеп таа дуйамазды не олээр: чоойу коркардылар олмасын бир женк башлантысы, нечин ки чок ооллар, кожалар, бобалар булунурдулар йыракта Доброжда иш аарамакта, Морендә сондаларда, Прутун өтәйянында концентраредә... Таа да пек корку каврады инсаннары, ачан учаклар йаптылар ики-үч дөнүш Йалпуг чайырларын үстлериндә да башладылар бүүк-бүүк биз «мантарлар» колвермәә, ангылары инәрдиләр хызлы ашаа, индикчә бүүлүрдүләр да ерә етиштийнән йыкылып кайбелирдиләр. Вани истеди илкин билсин нашей олдууну о «мантарлар» да сорду бобасына:

— Бака аннат нашей колверерләр бу аэропланнар?

— Воздушный десант, чожуум.— Аннатты о да өлә, насыл ишиттийди Иван Петровичтән. Биразы, таа мераклыжы инсаннар, хызландылар орайы, нәнда учаклардан дүшәрди «мантарлар». Таа чоойу качардылар ойаны Обаннара, гөрмәә ажаба нашей оннар орайы дүшеерләр. Чилингир Тодур, ачан бакты оолу Вани да артык хич йокту йанында.

— Нәнда Вани?— башлады сормаа о калабалаа.

— Аарама шинди сөөлейжәм.— жувап етти Иван Петрович Галев, ани сефтә гелдийди достунун аулуна айын-ачык гүндүз.— Бән йолладым Ванийи, ки биздән да олсун десантниклери каршыламакта бир киши. Йапажэк мы иш?

— Белли ки йапажэк!— жувап етти боба.

Вани «йааламышты» табаннарыны да өлә хыз-

лы качаарды сансын бүүн онда канат бүүмүштү. Етишенни гечәрди, ама бу арада аэропланнар дөнүп-дөнүп хеп таа колверирдиләр парашутистлери — о бим-биаз ачык зонтиклери ерә.

Топлушлан артык лафедәрди Иван Петрович, варды неләр сөлесин о, бу доорулаа хем татлы дилә йанык инсаннара... Ики-үч сааттан сора качаннар гелдиләр да сөледиләр, ани «мантарлар» вармышлар парашюта — өлә бир түрлү тертип, ангысыннан учаклардан инилеер. Иукардан да инән солдатлар вармышлар Кырмызы Аскержиләр.

— Бән илкин дедим она «Здравствуйте!» — башлады аннатмаа чилингириин оолу Вани бобасына хем Иван Петровичә. Қалабалык о саат алка сарды оннары. Шинди артык кимсей истемәзди гитсин бурадан аннамадаан хепсини неләр олээр.

— Е о сана не деди? — сорду Тодур.

— О да сармашты да өптү йанаамы. Сора чок лафеттиләр бир Кириловкалы липованнан русчасына.

— Таа не деди, чождуум? — сорардылар карылар.

— Таа нашей сөөледи?

— Нашей таа сорду?

— Сорду йолу Болграда. — жувап етти бир генч, ани Ванийлән билә качтыйды гөрмәә, не колверерләр аэропланнар.

— Биз да гөстердик йолу, — аннатты илери доору Вани, — Бир да Қайраклылы адам пиндирди ону талигасына да гөтүрдү Болграда. Йолда о алды талигасына таа беш парашютист деерәк:

— Давай товарищ, давай бән гөтүрежәм сизи парасыз таман еринизә!

— Насыл гиимнийди, чождуум? — сорарды бир йашлы кары.

— Таа неләр деди? — истәрдиләр үүренсиннәр башкалары.

— Деди, ани шансора боярлык йок! Шансора Бессарабияда Совет Кувети!

Копушту бир ансыздан митинг. Иван Петрович чалышты ону йапсын сырасыйжа: гетирдиләр орталаа бир маса, дөрт-беш скемнә, ангыларына теклив етти отурсуннар биркач ихтәр, отурду кенди

хем таа отуртту йанына Чилингир Тодуру. Инсан-сар отурдулар ерә, кимиси дурарды аякча. Хава исләйди, сыжакты, гүнеш йалдызлаарды йаз ешилликлерини хем бу севинмеликли халкы, нижә өз ана чоктан гөрүлмейән евладыны. Пукарда хеп таа ишидилирди учак сеслери хем инәрдиләр биаз парашюталар, кырдан геләрди бир пек инжежик олмаа башлайан екин кокусу...

— Товаришиләр!— сефтә данышты народа Галев бу ени данышмаклан.

Сора тутту бир узун насаат гечмиш зоорлар ичин, зетләр ичин, аннатты Совет Бирлини ичин хем мемлекетләр арасында политика ичин. Таа аннатты биткидә, ани большевик партиясы бу ирми ики йылын ичиндә уйумады, о булунду инсан арасында, сөледи Долукүйсүнүн да саклы группасы ичин, гөстерди тоглуша ким олдууну оннар, насыл зоорду оннара ишлемәә, ама зоорлара бакмайарак большевикләр таа битки гүнәдан аяк бүкмедиләр. Да тә шансора оннара хем хепсимизә илери дору таа да чок иш ачылээр: ләзым олажәк ени йашамайы дүзмәә. Бу Иван Петровичин насааты варды нижә бир отчет халкын онундә. Сонунда о деди:

— Шинди лаф сөбөлейжәк Фёдор Иванович Чилингир, күйүмүзүн анылмыш демиржиси, бизим саклы большевик группасынын бир пек чалышкан кишиси.

— Бак сән, мари,— деди Тодурун карысы Марина, комшуйкасына Олийә,— ирми ики йыл бирердә йашээрым адамнан, бир чанактан ийериз, билә йатып-калкәрыз, ама билмедим, ани большевик саклы группасына измет едәрмиш.

— Безбелли онунштан она саклы группа денди хем, унутма кума, адамнар пек бежерерләр саклы ишлери йапмаа!— деди Оли.

— Олә мари, бән дуйардым, ани о хич азетмеер бу боярлык сыралыындан, ама оннар диил саде азетмесиннәр таа үстүнә саклыдан ишләрмишләр сойужулары таа тез кайыдырмаа деини бырдан.

— Те Иван Петрович да санырдык боярлара измет едеер, үүредижни ишләрди, ама о сәй ды би-

зим еен йакын куртарыжымызмыш! Валлаа биз пак каранькта йашамышык, мари Марина!

— Саа олсун руслар, саа олсун Совет кувети!— башлады Чилингир Тодур лафыны, калпааны башындан чыкарып та.— Россия, Ленинин сымарламасыннан, бизи таа бир керә куртарды! Деделеримизи куртармыш түрк душманнарындан, вермиш оннара, качкыннара бир көшә-бужак ержәәз еен зоор вакытларда шинди да бизи куртарэр боярлары хем сойужулары өкчелери алтындан...

— Шүкүр, аллахчыым, ани гелди да беки бизи да куртарыр зоорлардан, беки тездә адамнарымыз концентрарелердән гелирләр да биз да йашарыз ааз-бучук аалем гиби севинмеликтә!— дува едәрди карылар ставрозларыны йапарак.

— Йашасын Совет кувети хем бизим енгин Бесарабиямыз!— битирди лафыны Тодур бир да «ура» баармаклан.

— Ура-а-а-а, ура-а-а-а, ура-а-а-а!— каврадылар баарышы калан инсаннар да. Биркач таа каавижә кишиләр каврамыштылар Иван Петровичи да ону йукары-ашаа атардылар...

— Гележек ми адамнарымыз?— генә сорду калабалыктан бир кары. Бу соруша жувап етти Иван Петрович:

— Бән сөледим насаатымда, ани хепси гележекләр хич кимсейжинин коркусу олмасын. Йукардан вар аннашмак, ани ики-үч гүнүн ичиндә хепси инсаннар ерлешсиннар ерли-ерлеринә.

Шашылажэк ишти, бүүнәдан Иван Петрович санылырды, ки кимсейлән иши йок, ушак үүретмектән каари, ама бүүн белли олдуйду, ани онун ууру пек сыкы зааметчилерин ишиннән баалыймыш.

Топлуша гелмишти май хепси күйүн инсаннары, садә примар хем зенгиннәр Андончунун Танусу, Мортолозлары Гачусу, Гөзә Пети, Лейба Вани сакланмыштылар аулларына. Оннарын балабан порталары китлийдиләр хем ичяанында кыпырты йокту.

— Нәбажэк шинди примар хем жандарлары куйрукчулары?— быйык алтындан гүлүмсейрәк хем

да адеетинә гөра сакалжыны кашыйрак, сорду Кыяк Диму Күчүк Өргийә.

— Истә, нәбажәйды тө-о-о те,— жувап етти Өрги,— Истә дд-дүшеер ббиз да шинди бирәр сола алалым, истә да башлайлым урмаа, ббаксыннар кколай мы!

— Бырда, бай Өрги йанылээрсын,— алды лафын бнезесини Андон Сүмбейли, ани булунурду оннарын йанында,— дүүшмәә йок изин.

— Истә, ссән да ба ммаракина суратлы, өтөгүн ппек серттин шинди да истә ппек жана йакын олмушун! Ккарышмаасын жандарлара ссуратын ббиз оннара ббендзеер? Иста, гг-ггит оннарлан билә сән да!

— Акына йанылээрсын, бай Өрги,— карышты лафа Иван Петрович Галев,— Андон Петрович да сенин гиби биркач гүн геери йанылырды, онуштан сертти, ама йанылмак билмемезлик бетеринә олээр. Те нечин аннаттык шинди емен тоглуша хем таа бир керә аннадээрыз хепсинә, ани Совет Бирлини койду ишлери өлә йола, ки Бессарабиядан чыксыннар аннашмаклан, кавгасыз-дүүшсүз. Ама биз еер чекеттирирсак каврашмаа, озаман Совет Бирлини йаланжы бракэрыз...

— Истә, есаба ггелеер, ама жжаным ажьер, ннечин ббизи да теклив етмединиз о сизин саклы группаныза, ббиз да бежим таа чок билежейдик! Хем биз да ааз-бучук йардым едежейдик. Шинди са өлейә ггелеер, ани ббиз хазыра ггелдик!

— Те шинди теклив едеериз Өрги ага,— деди Иван Петрович.— шансора таа чок ишимиз олажэк, некадар шиндийәдан варды. Тә шинди олур исләә чалышалым да Совет куветин йаардымыннан өлә бир ени йашамак дүзелим, ани чатласын душманнар үфкелериндән, достларымыз да бизимнән билә севинсиннәр.

— Истә тә ккайылыз, ппек кайылыз, тө-о-о-о тә!— деди Күчүк Өрги.

— Тә исләә, ани аннадыныз, саа оласыныз. Сада таа бир керә йалваражам үфкелери бир тарафа бракыныз, ел калдырмак олмасын. Ким өтәндан гелмә, гитсиннәр услу евлеринә, бизимкилә да,

ани ойанда булунэрлар, гележеклэр сааселем гери.

— Истә, Иван Петрович, саа оласын, ккарда-
ыым, ддүн бириси дейәйди, ани сән ббольшевик-
мишин, ббаас конурдум, ани диилсин, ама сән
ббольшевикмишин тө-о-о тә! Да Ттодуру да, Андо-
ну да чекмишин, ама ббени, ккардашым, алмадын
сизиннән нечин?

— Дерим тә шинди алээрыз хепсини! Ким боль-
шевикләрлән, ким Совет куветиннән гелсин бизим-
нән барабар демонстрациейә Болграда.

— Хазырыз хепсимиз!— ишидилирди сесләр.

— Ура! Йашасын Большевик партиясы!

— Йашасын Совет кувети! Йашасын Кыргыз
Аскер!— баарырды инсаннар.

— Сән денедин ми бишей?— сорду Кыйак Ди-
му йанында дуран Панайудун Мийала.

— Денәмедим сансын бишейжик,— жувап етти
Мийал.

— Бизим Ырги аганын дили сансын хептән чө-
зүлдү. О илери ирми ики йылда билмеерим бука-
дар лаф сөөледимийди, некадар бүүн сөледди, тә
Иван Петровичә такылмыш да палдырдәр олду
йарым саат.

— Сансын вар сенин доорулуун,— деди Мий-
ал,— о илери пек аз лафедәрди...

Бир сааттан сора Болград йолуйжа гидәрдиләр
талигалар үклү инсаннан, ирми талигайа асылмыш-
шты ики үзүн үстүнә Долукүйлү киши, таа ока-
дар да йайан гидәрдиләр, ама башка күйлердән
да инсаннар топарланмыштылар улам-улам демон-
страциейә Бессарабиянын аяк алтындан куртул-
масы ичин. Болград йолу бүүн окадар калабайды,
ки алмайы ат — йокту нерейә дүшсүн. Демонстра-
цияжыларын гүүслериндә варды кыргызы ширит-
чикләр, еллериндә кыргызы байражыклар, баа-
рырдылар ура, чалардылар түркү. Долукүйлүле-
рин талигаларынын өнесиндә илк талигада ги-
дәрди Иван Петрович Галев бүүк Кыргызы бай-
раклан елиндә. О байракта Ленинин симасы хем
ораклан чекич айданлык йаз гүнүнү таа да шаф-
клы йапардылар. Обур талигаларда да варды ло-
зунглар, портретләр Марксын, Энгельсин, Ленинин

хем таа башка девлет хем партия өндөржилеринин портретлери. Башка күйлердән да инсаннар чыкмамыштылар бош еллериннән.

Күчүк Өрги дуудуу-дувалы беери йоктур гөрдүү букадар чок кырмызы байрак хем портрет, некадар гөрдү бүүн демонстрациеда «Истә,— сайыкларды о кенди кендинә,— ажаба нередә дурду бу байраклар хем портретләр шиндийәдан? Саклыдылар олмалы, тө-о-о тә!»

Ени кувет, зааметчи народун кувети, адымнарды Бессарабиянын сынгын йолларыйжа, кыарды зоорларын хем даيانмакларын букааларыны, ачарды зынданнарын капуларыны...

Долукүйлүләр демонстрациедан гелдиләр геч. Ертеси гүнү, насыл да сөлендийди Болградта, күйлерә гелди Кырмызы Аскерин йолланмышлары, гелдийди оннара да, шинди пек ихтәзайлан бекләрдиләр гелсин Совет куветинин икинжи гүнү да ишитсиннәр нашей оннара сорулажэк...

Сабайлен Иван Петровичин группасы беш киши топландылар примариейә. Гелмишти орайы Күчүк Өрги да. О данышты комшусуна Чилингир Тодура койсун бир лаф онун ичин товарищ Галева (Иван Петровичә шансора хепси дәрдиләр товарищ Галев) да ону да катсыннар большевиклерә. Тодур деди:

— Өрги ага хич кахырын олмасын, о дүн таа сана сөледи, ани иш булунажэк хепсимизә, сайылээр о унутмады, ама ачан истерсин, хади гидип таа бир керә соралым.

— Истә тә, ттоварищи учтили Иван Пппетрович, ккатын ббени да сизә.

— Насыл өлә каталым, Өрги ага, биз бырда сакламбач ойнамэрыз, ама бүүк девлет ишлери йапээрыз.

— Истә, тө-о балшувиклерә катын, истә, бән да бүүк ишләр йапайым.

— Олур кабуледелим сени да партиейә, ама бу өлә бирдән олмээр, башла ишлемәә да кабуледежез.

— Истә, ббән таман бир ишчәәз хализ истерим, тө-о-о тә! Ккойун бени да инсана измет едем, вваллаа, ишлейжәм бүтүн үреклән тө-о-о тә!

— Тә не, Өрги ага, ал бир чан да гез үүленә-
дан хепсини сокаклары да сырала инсаннары саат
үчтә топлашсыннар бурайы мейдана дернәә. Тә
Болградтан гелди Красный Армиянын йолланмы-
шы бүүн инсана соруп та айыражэз күйүн Сове-
тини.

— Истә, ккардаш, ккайылым, шинди таа гиде-
ерим, ама истә ккатмаа насыл?

— Дедим, ани катажэз.

— Истә, ккатажэныз, ама йазмэрсин...

— Шинди йазээрим,— деди Иван Петрович
куртулсун деин да чыкарды жббүндән тефтержи-
нини, ангысына йазды Өргинин лаабыны. Өргийә
башка бишей диилди ләәзым, үрәә гелдийди
еринә.

— Истә тө-о-о тә!— узатты о. Ама бу йазмак-
тан сора Өрги артык кендини большевик сайарды.
О качарак гитти сыраламаа инсаны дернәә.

Уүлендә, бакмайрак ийүнүн фырын сыжаклы-
ына, күйлү адамнар донанмыштылар бийаз саргы-
лара, кара да тасмаларлан сыммыштылар онна-
ры гозәл. Беллериндә ал кан гиби кырмызы ку-
шаклар бенизлериннән пек йарашырдылар дер-
нәән масасынын ики йанында ал байракларын бе-
низлеринә. Кимисинин дернекчилерин башларында
варды бүүк кенарлы паралийалар, кимисиндә кузу
дерисиндән үүсек сиври кара калпаклар. Чык-
мышты йырактан сандыклардан саклыдан ески
гайтанны антериләр, сары, пембә барезләр, гениш
атлаз фистаннар. Йалабырдылар гүнештә карыла-
рын, кызларын бойнуларында маамуделәр, седеф-
ләр, бонжуклар. Кызларын коллары донаклыйды-
лар гозәл блезикләрлән, кулаклары күпеләрлән.
Хепси инсан оланы-битени, севинмеликли топлуша
гележейкән дүзүнмүштүләр өлә, нижә дүзүнүрдү-
ләр пек сийректә бир керә, ен нышанны бүүк йор-
туйа деини.

Саат үчтә чекетти собрание. Ен илкин Кырмы-
зы Аскерин йолланмышы тутту бир насаат. Сора
башладылар күйүн Советинә депутат айырмаа. На-
род Советә деин илерледәрди ен йоксул хем ен
доору адамнары. Айырдылар биребир ел калдыр-
маклан ондокуз депутат. Чилингир Тодуру, Сүм-

бейли Андону, Иван Петрович Галевы, Яаалама Панийи, Статларын Стифанкасыны хем башкаларыны зааметчи адамнары. Советә председатель айырылды Сүмбейли Андон. Бу дернектә таа бир керә сөленди народа, ани Совет куветин дипломатиясы енседи душманнары аннашмак софрасында, ани кувет шансора Бессарабиянын күйлериндә хем касабаларында гечер Советлерин елиня. Долу-Күйүн Совети изин едеер хепсиня инсана тутмаа сыралыы хем үфкеи колвермемәя. Жан-дарлар, шеф, хем таа башка Ромыниядан гелмә боярларын хем падишахын изметчилери ләзым бир көстексиз гитсиннәр орайы, нередән гелдиләр. Бессарабиялы да адамнар, ани булунээрлар Прутун өтәнда иштә, концентрарийада — хепси үч гүнәдан дөнежекләр геери евлериня, күйлериня. Буну ишиттийнән чоойу карылар башладылар севинмеликтән басмажыкларыны гөзлериня гөтүрмәя, адамнар да ура баарып, калпакларыны йукары атардылар!

Дернек капанмаа йакын Қырмызы Аскерин йолланмышы неса сөледи Сүмбейли Андонун кулаана, ангысы масада йаннашык отурарды аскержийән. Оннар лафлаштыктан сора, Андон калкты аяакча да данышты калабалаа:

— Дурун таа биркач минут, кардашлар, толушумуз таа битмеди. Те товарищ красноармеец деер сораймышыныз кимин не зору вар.

Инсаннар сусардылар. Оннара олдуиду ирмики йыл кимсей бишей сормазды, артык унутмуштулар нашей о сормак. Председатель Андон генә теклив етти:

— Сорун, товарищиләр, кимин неси вар сормаа, сакынмайын, ама народ хеп таа сусарды. Биткидә ен гееридән гелди бир сес:

— Кимә соралым?

Андон билмәзди, не жувап етсин. О бакты Иван Петровича. Красноармеец аннады, ани ени кувет неса бежермеер да Андонун кулаана сөледи бишей.

— Сорун Советә, ани тә шинди айырдыныз,— деди Андон инсанара, красноармееци сеследиктән сора.— Еер биз жувап едәмәсак сизин сорушла-

рыныза, та бизим йанымызда Красный Армиянын йолланмышы, она дайанэрыз зорда.

— Бән соражам бишей,— калдырды елини Капсомун Танас.

— Товарищи Красный Армия, бежим айыптыр да сормасы, ама, нестә, бән сакынмайжам, нечин ки жанабиниз бизимсиниз, ама кенди адамындан йок не сакынмаа... Нестә, бу аачлык тарафыны нәбажэз?

— Что он спрашивает?— сорду красноармеец.

Иван Петрович чевирди сорушу рус дилинә. «Инсанда,— деер,— имеелик йок, күйүн йарысы аачлык чекеер».

— Сейчас разберёмся.— калкты красноармеец аякча.— Таа кимин йок имеелии?

— Беним да!

— Бизим да!

— Биз да пак аачыз, саде көмреен ийериз!..— копушту баарышлар.

— Дурун усланын,— деди ени председатель Андон Сүмбейли.— Дизилин, кимин вар зору имеелик ичин те бурайы да йазажэз бир список.

Дернәән йарысы дизилдиләр сырайа. Йазмаа имееликсизлери Иван Петрович Галев чаарды масайа кенди ученини, генч чождуу Чилингир Тодурун Ванисини. Ондан таа ислә русча киаат билсин инсан арасында башка йокту. Ачан артык йоксулларын списоклары хазыр олдулар, дернек капанды, ама инсан мейдандан евә даалышмазды, бурайы таа хеп чоклук топлашардылар. Бүүкләрлән барабар күйүн мечиклилери да окадар чок гелмиштиләр, ки оннары долай алмазды. Гелмиштиләр топлуша ен баш музикажылар да кенди тертиплериннән: Азманкаларын Тодуру хем Кыякларын Оргиси дүдүкләрлән, Сандилерин Васили хем Илишлерин Димусу кавалларлан, Чингенә Тодур хем Стойунун Оргинин Митиси кеменчеләрлән, Модаларын да Тодуру дауллаан. Чалгыжылар хич дурукланмадаан дийштирирдиләр хавалары дүз хорудан калгымайжайа, калгымайжадан маарамжайа, маарамжадан кадынжайа, кадынжадан солдатчайа да хеп өлә илери доору шеннин хич

ужу йокту. Орталыкта артык кырадырдылар ойуннары ен бежерикли, бу уурда анылмыш карылар хем адамнар: Станилерин Оргинин Сандасы, Модаларын Маринкасы кааршы кааршыа еллерини шапларакак, пармакларыны чытларакак өлә сарп гетирдиләр ойуну, ки алмыштылар үстлеринә мейданын бакышларыны. Баш ойунжулара бакаракак, таа генчләр да өлә гөзәл докурдулар кадынжалары, ки сансын дүзендә килим кырадылар. Сиредижиләр да өлә майыл олмуштулар да бакардылар, ки сансын ойунжуларлар бир олмуштулар...

Тә хава дөндү хоруйа. Ойуна тутунарды окадар чоклук, ки чеврейи мейдан алмазды. Бүүк хорунун ичиндә йапмыштылар таа бир хору, сора таа ичиндә да — бир. Ен бүүк хору дөнәәрди илин хем шен нижә чыкырыын елемнелери, сора икинжиси дөнәәрди таа хызлыжа, ама ортада олан ен күчүк хоружук пырылдарды, нижә дөнежәән орта чивиси дөнер. Дүз ава да биттийнән, орталыкта алайда Узун Быйыклы Мийал, етмиш йашында бир пек чемрек хем дири дәду, башлады солдатчайы ойнамаа. О илкин ики елиннән алды ердән тоз, неса русча баараракак, сансын ону ериндән пружинайлан фырлаттылар өлә бирдән атлады йукары, аякларыны бири-биринә ураракак хем сыкы-сыкы чөкерәк гирди ойуна. Ачан Узун Мийал йапты биркач дөнемеч, бракты баармайы да гиришти сиври-сиври сыклык етмәә. Дәду Мийал окадар чемрек ишләрди аякларыннан, ки йакын сийредижилерин гөзлерини долдурмушту тозлан!

— Те буйдур хализ солдатча! — деди бир адам өбүрүнә.

— Хелал йок маана, — кайыл олду өбүрү да, — Мийал ага сарп гетирер!

Ама бу арада Күчүк Оргии алайда гөрәйдениз! О ериндә хич дурамазды. Гезәрди ордан орайы пак качаракак, сансын она бириси өдемишти бу качынмаклары ичин. О нижә бир бургуйлан бургуларды калабалыы о кенардан бу кенара, сора геери... нередә екмәздин, орада битәрди. Орги ләәзымды хепсини билсин, хепсини нередә неләр олээрлар, о ләзымды кенди гөзүннән гөрсүн. Ой-

унжулар ен кызгын еринә гелдийнән, Өрги о топач дилиннән садә фитләрди:

— Истә, ха ттә шинди, уйу-йу-йу-у-у-у!

Өргинни табеети хем үзү бүүн айын-ачык беллийдиләр, садә бир ишлән о кендинә бендземәзди-йыртык күркчезини гиймемишти. Сыртындайды өлүмлүк ени антериси, ама башына бир адамжылайын паралия буламамышты, ташырды бир ески, бурук кенарлы, онүндән йыртык саман паралияжык. Ачан Сандайлан Маринка кадынжада еллерини шапладырдылар, Өрги да шапладырды кенди бурук пүтүржеккли авучларыны. Узун Быйыккы Мийал чөкәркан хем сыклык едәркан, Өрги да сыклык едип йамук-йамук чөкәрди калабалы таа да пек шеннедип гүлдүрәрди. Ани вар бир лаф бу авшам Өрги мейданда шенниклерә сүргүлейжиди.

Ихтәрлар бир тарафчыкта лафедәрдиләр, ки бүүнкү шенниктән таа бүүк бу мейдан йокмуш гөрдүү. Күчүк Өрги йаклашты дәдулара да сорду.

— Истә, ккафадарлар, шенмисиниз?

— Белли бишей,— жуван етти бириси,— бу се-винмелии ирми ики йыл бекледик!

— Бббекледик, истә тө-о-о тә!— деди Өрги да, не йола не изә, үүндү:— Истә, бүүн бени да каттылар!

— Нерейи каттылар?— сорду генә о дәду.

— Истә, бальшувиклерә, истә Иван Петрович йазды тө-о-о тә!— хызлы палдырдады Өрги да йолланды чабужак топлушун өбүр ужуна...

Ачан исләә башлады каранлык олмаа, инсаннар да чекеттиләр даалышмаа евлеринә, саде ондокуз киши, Советин депутатлары калдылар оннарын топлушуна. Дүнкү примарияда бүүн гидәрди Сельсоветин заседаниясы. Илкин бакылды, ангылары ески примариянын ишчилериндән варды насыл калсын сельсоветә измет етмәә, ангыларыны да ләәзым куумаа. Күчүк Өргинин да служба-сы белли олду. Ону койдулар беклесин Советин евини хем олсун чаарыжы. Бу иш адама пек уйарды, нечин ки о айаана пек чемректи хем дайма гөз онүндәйди. Күчүк Өргийә йардымжы калдый-

ды бир илерки примариянын гаардизи Димиталинин Тодуру, ангысы мос-моор олмушту ески кувет измекерлеринин лобутларындан, дүвәрмишләр сык-сык адамы кааршы сөләрмиш деини. Тодуру теклив еттиләр Советин тоглушуна:

— Сән, товарищ Димитали, кайылмыйсын бизим халка, сайылээр Советә измет етмәә?— сорду председатель Андон.

— Сормалы не изметә койажаныз хем өдек бишей олажэк мы, зерә бән фукаара адам, кендиниз да билерсиниз?

— Чааражан, кими ләазым олажэк хем Ырги агайлан дийшилә-дийшилә телефону беклейжениз.

— Тө-о-о тә!— карышты севгили лафыннан Ырги да.

— Не тө тә?— сорду председатель Ыргийә.

— Истә, фукааралара измет едежез, ддерим ттө-о-о тә, ама диил сойуужлара, истә.

— Бән бүтүн үректән кайылым, Андон батү!— деди Тодур.— О хырсызлара йаннаштыдым бир парча екмек ичин, ама екмек еринә садә лобут идим дойунжа. Хич гөзүм йокту гөрейим о көпеклери, ама...

— Оннары шансора унут, куртулдук... Өдеклен да гүжендирмейжез.

— Унут, истә, ттө-о-о-о тә!— дайанамады сусун Ырги да кестирди председателин лафыны. О артык дүшәрди чыксын кабинеттән, иши биттийди, пак сайды хеп таа дурарды бир көшедә, истәрди билсин хепсини хем сусмазды да.

— Шинди, товарищ Димитали,— деди председатель Андон,— сән артык сайылээрсын сельсоветин изметчиси. Бу гежә бизим заседания биттийнән, калажаныз Ырги агайлан икиниз да бурада телефону беклемәә, ама йаарындан отәә, нижә дедим, гүн ашыры ишлейжениз. Хем унутмадаан сөлейим не иш йапажэныз йарын сабаа илкин.

— Буйур сөлә, йапажэз.

— Койуп мердивени индирежениз башта фронтондан те о тафтайы, нередә примария йазылы. Шансора аклыңызда тутунуз бурасы диил примария, ама сельсовет!

— Истә, ссельссувет тө-о-о-о тә!— генә екледи
Өрги да чыктылар Тодурлан икиси хайада. Ама
кабинеттә депутатлар гечтиләр бакмаа ангы зен-
гиннердән имеелик конфискат етмәә күйүн аач
фукаараларына деини.

— Примарын да хамбарларындан боодайла-
ры — йоксуллара!— деди депутат Чилингир То-
дур.

Стифанка Статова да генч, ама пек кескин фи-
кирли бир кыз о саат аклы кести не сөлесин:

— Попазын да,— деер,— читлериндә папшой-
лар днил терлән казанылма. Оннары да дүшер
верелим аачлык чекеннерә! Уч йыл олду бобам
она ишлеер тарла дижмайлан¹.

— Фукааралара!— кайыл олдулар каланы да
депутатлар.— Стифанка дору сөлеер, попаз мера-
сыны чыраklar хем гүнжүләр ишлеерләр.

— Матушкайы гөрмедием папшой казмакта!—
екледи бириси да гееридән гүлмәк ичин...

Советин секретары Иван Чилингир хепсини, не-
ләр лафедилди заседанияда, йазды хем нышанна-
ды киаатлара, протоколлара. Отуруш битти гежә
йарысындан сора. Геч вакыт гидәрдиләр күй иш-
лериндән евә дүнкү зааметчиләр: Чилингир Тодур
оолуннан, Андон Сүмбейли, Стифанка Статова,
Иван Петрович Галев хем каланы ондокузу да де-
путатлар. Евә гелдийнән карысы Андона койду
имәә бир парча суук мамалига, боржу да иди хеп
о топрак гүвечтән аач кашыклан, ама бүүн име-
нин дады башкайды.

Ертеси гүнү чин сабайлен ени председатель ар-
тык сельсоветтәйди. Гирикән кабинетинә хайат-
та каршы гелди Димиталин Тодурлан.

— Сабансайорсун, товарищ, насыл бу гежә
сефтә изметини гечирдин?

— Шүкүр, гежә гечти услу хем зарарсыз.—
жувап етти Тодур.— Жанабинизи сормалы, неза-
ман етиштирдиниз динненмәә? Авшам гежә йары-
сындан сора даалыштыныз шинди да таа артык
алты йок — гелдиниз.

¹ Дижмайлан тарла ишлемәк — сайылээр днил йарыйа,
ама берекетин йарысындан да таа азы дүшәрди ишчийә,
таа чоюуну алырды чорбажы.

— Вар чок ишимиз, бай Тодур, ләзым хепсини етиштирелим йапмаа.

— О өбүрләр,— елтенди Тодур узатсын лафы, гөрдүйнән, ани председатель онуннан енийжә, товарищ деип да данышээр,— хич алатламаздылар. Сабайлән топлашырдылар онбирдә, ама авшамнин бештә саушурдулар.

— Оннар бояр измекерлерийдиләр, кардашым,— деди Андон,— бояржасына да ишләрдиләр. Биз са зааметчилерин айырылмышларыйыз, кендимиз да зааметчийиз, геч йатып еркен калмаа биз он йашындан алышыкыз. Бай Öрги нередә?— сорду биткидә Андон.

— Гитти бир сүпүрге бааласын да сүпүрежез аулу хем сельсоветин өнүнү, бендзесин господар евнинә.

— Пек ислә дүшүнмүшүнүз!

Бүүлә лаф гидәркән етиштирди гелди Öрги да бир бүүк аул сүпүргесиннән елиндә.

— Истә, бендзесин господар евнинә, тө-о-о тә!— етиштирди Öрги да.

— Ислә,— деди Андон гүлүмсейрәк,— ама сүпүрмектән илери йапын тә о иши, ани дүн сымарладым.

— Те о франтондан йазылары мы?

— Индирин оннары да койажез бизим йазылары. Билинсин хем гөрүнсүн, ани бурасы Сельсовет!

— Истә, ссельсовет тө-о-о тә!— капты Öрги председателин аазындан лафы.— Ппримария, истә, ерә, етти артык, истә тө-о-о-о тә!

Тодур хызлы гетирди да койду мердивени хеп өлә алатлан пинди франтона. Öрги ердә тутарды мердивени кыпырдамасын. Димитали үфкәйлән чатыр-чатыр копарды о ески тафтайы, нередә йазылайды «Примария» да басетти ону ерә неса аклыңжа сөөленерәк. Күчүк Öрги да бракты мердивени да башлады чийнемәя о ески йазылары чарыклы аяакларыннан хем да топач гиби дилиннән сөләрди:

— Истә, нна сана, истә тө-о-о-о тә! Ббени примар дүүдүйдү Кумнукта бир кабаатсыз!— сора калдырып ерә урарды, тўз-буз йапты оннары...

Саат едийä доору сельсоветä артык топлаш-мышты хепси дүнкү айырылма депутатлар, башларды ени йашаманын сырадан ишленир гүннери. Гелдийдиләр секьсоветä Чилингирләр да оол-боба. Народун измекерлери Советин карарладыкларыны бүүн башлардылар аслыйа чыкармаа.

Таа бир гүндән сора Иван Петрович Галев топлады саде партийный группайы да йапты большевиклерä деини бир доклад, ангысында аннатты, ки партия шансора саклыдан үзä чыкты, хем диил саде букадар, партиянын елинä кувет гечти, бу бетерä ишин өрнäя организацияда илери дору олажэк хептән башка.

— Сада санмайыныз, достлар, — деди о, — ани куудук сойужулары да ишлеримиз битти. Ким бүүлэ дүшүнөөр, о хептән йанылээр. Таман шинди бизä ачылээр таа да чок хем зоор ишләр. Дүнкү Советин карарларыны ким таманнайжэк? Ким зенгиннердән екини алып фукааралара имеелик вережэк? Буннар ен йакын ишлеримиз, ама өтää доору биз чаарылыыз мемлекетимизи социализма йолуна хем коммунизмайа доорудалым. Биз, большевикләр хем депутатлар бу ишä лäйизим калдыралым ен фукаара болүүндән активистлери, комсомоллары, генчлери, хепсини народу. Халкын адындан, онун йаардымыннан хем она дейни дүзежес ени йашамак. Бизим боржумуз куртаралым Бессарабиейи доорулукусузлуктан хем йоклуктан диленжиликтән.

Гечти таа дөрт-беш гүн Совет Кувети тарафымызда йапарды ени адымнарыны. Белли олдуиду районун центрасы — Чадыр. Бир гүн орайы топлашты хепси большевикләр, дүнкү подпольщикләр хем, ани Кырмызы аскерлән гелдийдиләр Бессарабийайы куртармаа партиянын йолланмышлары, районун партконференциясына. Бу топлуш айырды районун парткомуну хем онун секретарыны Аркадий Иванович Лаврову. Буйду бир ески большевик, ани таа бин докузүз бештә Москвада баррикадаларда кан дөкмүштү хем да онедидä цари девирмектә пай алмышты. Ону партия маасуз йоламышты Бессарабиялы большевиклерä йардыма Совет куветини курмаа деини. Хеп о гүнү белли

олду районун Советинин исполкомун председатели Тарас Петрович Давиденко, генә бир анылмыш хем практикалы большевик, четин ленинец. Инсан шансора варды кимә акыл данышсын, варды кимә кахырларны аннатсын. Күйдә ишләрди күйүн Совети хем партоганизациясы районда да — райком хем райисполком.

* * *

— Сык кендини, чилингир оолу,— урду Тодур бир сабаа чожуунун омузуна,— девлет кувети шансора бизә гечти! Пайдылар аазларыны буржуйлар өмүр дүннейә, чүнкү заабитлик дилмиш бизим уурумиз ама те Советләр гөстережекләр оннара, не бежерерләр ишчиләр хем чифтчиләр. Биз гөстережез!

— Чалышажэз, боба, аалемә гүлүнтү олмайлым!— деди Вани севионерәк.

— Дүшеер, чожуум, доору ишлейлим, пак олалим хем Совет законнарыны четин туталым, качырылмайлым душманнарын илмеклеринә, нечин ки биз, зааметчи инсана ишлеериз, кендимизә ишлеериз!

Оол-боба бүүлә лафедәркана, оннара уурады Иван Петрович Галев. О гиимнийди эпиз-ени костюмуннан, бойнусуна коймушту галстууну. Шинди, насыл Совет кувети гелдийди Чилингирләрлән Галевлар артык колай, сакынмадаан гидип-гелирдиләр. Илери конспирация бетеринә сийрек топлашардылар хем бол лафедәмәздиләр.

— Нәбэрсин Фёдор Иванович?— сорду ески дост гүлүмсейрәк. Онун үзү лафсыз дәрди, тә, достум, бизә да гелди сыра гамсыз касаветсиз булушуп соралым бири-биримизә халымызы.

— Те оолумнан лафа дурэрыз,— жувап етти чилингир.

— Уурадым сөлейим, ани авшама Советин отурушу топланажэк.

— Биз билеериз,— деди Вани,— Андон Петрович бизи хаберледи.

— Жанабин нередән гелеерсин?— сорду Тодур.

— Райондан, — деди Галев, — олур бени кутлайасыңыз. Күйүмүздә школайа бүүн бени директор нышаннадылар.

— Кутлуҗа олсун, кутлуҗа олсун, Иван Петрович! — хызланды илкин Вани, — Ачылсын школа, биз илкин гидеҗез үүренмәә.

— Сизә, достлар вар иш. Сельсоветтә протоколлары ким йазаҗэк? Хем беним бир аклым деер чекейим сени школайа, нечин ки үүредижги етишмеер, ама сора да есаплээрым, ки сельсовети да адамсыз бракмаа йок насыл. Аклым ермеер нередә сән, чоҗуум, таа пек ләәзымсын. — Иван Петрович койду елини чоҗуун омузуна да узатты лафыны, — сон-сонунда, санэрын ани сельсоветтә сән пек ериндейсин.

— Ама җанабин партийный секретарлыы кимә бракэрсын? — сорду Тодур.

— Кимсейә, директорлук беним хализ службам, ама секретарлык ниҗә партия поручениясы, обштия иши.

— Кутлуҗа, кутлуҗа олсун, кардашым, — деди Тодур достуна, — санэрым ки школайы бу йол адамҗылайын дүзеҗез.

— Белли бишей, ама пек ааз вакыт калды башлантысынадан, шинди ийуль битеҗек, сора да август, ама сентябринин бириндә ушаклар ләәзым класса гирсиннәр, пак са некадар чок ишләр таа етишмеерләр уҗу-кенары йок: ески йапылара ләзым ремонт олсун, биркач ени клас одасы ачылсын хем таа пек чок башка ишләр. Лафедеҗез оннар ичин Советтә хем партсобранияда.

— Вар иш.

— Вар! Етеҗек та артаҗэк та. Калын саалыҗаклан, авшама кадар.

— Саалыҗайлан, саалыҗайлан! — дедиләр оол-боба бир сестә.

Авшемненн, саат едидә Сүмбейли Андон ачты Долукүйүн Советинин таа бир отурушуну. Вани Чилингир гечмишти масасына да йазарды протоколу. Лаф гидәрди топрак ичин. Совет бире-бир дүштү кайыллаа хепсинә топраксызлара имееликтән каарә, кессиннәр зенгиннерин таарлаларындан бирәр парча ишленир топрак да версиннәр оннара

екили насыл вар, ки ени берекети топласыннар йоксуллар да аачлык сорушу түкенсин. Бундан башка Совет карарлады, ки ангы фукаара чок чыраклык етти зенгиннердә, да өдеени таман каблет-меди, она акыны енидән есаплайып зааметини топундан өдеттирмәә зенгиннерә кеселериндән. Бу сорушу да бактыктан сора депутатлар чыктылар хайада бир түтүн ичмәә. Аралыкта да лафедәрдиләр хеп топрак ичин хем өнез шинди кабуледилән кенди кайыллык карарлары ичин.

— Хелал ккарарладыңыз, истә тө-о-о тә! Ко екилмиш версиннәр, истә, горсүннәр насыл фукааралары аалатмаа, тө-о-о тә!— Сөленирди орталыкта Күчүк Öрги. Димиталин Тодур да, ани аазбучук киат билрди да бунуннан сайарды кендини Öргидән үстүн, гөстерәрди депутатлара бир киатчык, ангысында о нышаннамышты кач киши бу гүннердә гелди сельсоветә зенгиннердән аалашмаа.

— Бакалларын Андрейн дурмуш Андончунун Танусунда айлыкчы,— аннадырды Димитали,— дойурармыш ону пак булашык суйуннан хем үч демирли папшойуну, ани вармыш аннашмакта, кесмиш, өдәмемеш.

— Öдейжек шинди,— четин нышаннады депутатка Стифанка Статова.— Йарына йолайжез она дужурни депутатлары.

— Истә, өддесин ккөпек, акыл үүренсин, тө-о-о тә!— Сүргүледи Öрги о йуварлак дилиннән.

— Белли бишей шинди өдесин, адам онда теер дөкмүш!— кайыл олду депутат Чилингир Тодур да кендиси да аннатты, насыл Азманкаларын Тодуруну Герме Аазлы Вани бир бүтүн йыл чыраклык еттиктән сора хептән аксыз куумуш.

— Комшу, сана да аннадээрлар мы инсаннар зорларыны?— сорду Чилингир Күчүк Öргийә.

— Истә, аннадээрлар ззер, не бән да диил ми күй изметтичиси?

— Нәнда киатчыын?— сорду Тодур билерәк, ани Öргинин киатчылыы йок.

— Истә, бән өлә да аккклымда ттутэрым: Ссулу Недүларда дурмуш Станинин Öргилерин Сандасы оники йыл! Кккөпек, маана кызы ааретлик

алмыш да сора еввлендийнән чийзлерини да вер-
мемиш! Ааретликтән чырак, истә тә ссойужулук,
тә хырсызлык, истә тө-о-о тә!— деди Өрги, ама
киатчык ичин сусту, истемәзди гөстерсин, ани бил-
меер.

— Те ислә, Тодур батө хем Өрги ага жана-
биниз да бүүк иш башэрэрсыныз, варсыныз бизим
йардымжыларымыз,— деди секретар Вани Чилин-
гир.

— Башаражэз зер, товарищи секретар,— да-
нышты Ванийә Димитали өлә, нижә ишиттиди
красноармеецтән,— аалашыжылар илкин бизә
хайатта аннадээрлар зорларыны да сора гирерләр
жанабинизә ичери.

— Ислә, товарищиләр!— Вани да данышты То-
дурлан Өргийә енийжә,— жанабинизин боржу хем
сеслейәсиниз инсаннарын зоорларыны хем бака-
сыныз бириси, сакынып гитмесин геери аалашма-
даан. Хепси гирсиннәр беним одама да нышан-
найым не сөлейжекләр, сора булажэз кабаатлы-
лары.

— Истә ббулажэз тө-о-о тә!

— Кимсей гитмейжек геери, товарищи секре-
тар.— деди Димиталин Тодур.

Аралык битти, депутатлары чаардылар ичери.
Совет башлаарды бакмаа таа бир пек ләәзымлы
соруш — киатчылык ичин хем школанын ени
үүретмә йылына хазырланмасы ичин. Бу үзерә
председатель лаф верди школанын директоруна
хем күйүн парторганизациясынын секретарына
Иван Петрович Галева.

— Товарищиләр,— башлады Иван Петрович
лафыны,— исләә билерсиниз, ани ески куветин пек
ааз касаветиндейди, ани бизим ушаклар киатсыз-
лыкта калырдылар. Бизим күйдә үүренирди топу
үз-үз ирми ушак, ама ләәзымды үүренсин беш
окадар. Каранныкта калырдылар ен илкин фука-
араларын ушаклары, нечин ки оннарда йокту ней-
лән гиим алсыннар, йокту паралары паалы киат-
лары хем тефтерлери өдемәә. Бундан башка ески
үүредижиләр да, ани бүүн качтылар, таа чоою
улашыктылар фашизмайлан. Тә о ушажыклар да,
ани школада үүренирдиләр, хепсижиинә биртакым

бакылмазды. Тә хепсиниз билеерсиниз домну Де-лаолтују: ушаклары дүвәрди, баарырды оннара «түрк» айыырды ангылары адам ушаклары, ангылары да большевик. Гагауз дилиндән ийренәрди нижә бир кокмуш манжадан, русчадан да генә өлә хич азетмәзди. Бән ишледим онбеш йыл оннарын араларында. Хожма дуйардым кендими нижә керпедендә сыкылы. Зоорду бана, достларым, аер гүн гөрмәә, нижә зихир дөкүлүрдү кабатсыз ушакларын фикирлеринә религиянын хем түрлү башка шарлатанныкларын йардымыннан. Истәрдим некадар таа тез девирелим о үүретмеи, ама йокту һапмаа, ләзым олду етишелим бүүнкү гүнә.

Бу гүн тә гелди. Шинди бизим школайы ләзым енидән дүзелим, көктән башка түрлү. Ләазым олажәк үүределим хепсижинни ушаклары бири-жәадан еди йашындан оналтыядан хем калан киат билмейән генчлери да отуз йашынадан. Таа сонунда хеп бизим боржумуз хептән түк еделим киатсызчылыы алтмыш йашынадан инсаннардан. Бу иш хич диил колай, ама диил да окадар зоор, ани коркутсун бизи. Нечин ки йок дүннедә өлә зоорлар, ани коркутсуннар Совет Куветини, большевиклери. Киатсызчылыктан куртулмак диил саде үүредижилерин хем школанын иши, партия чарәр хепсимизи: активистлери, депутатлары, генчлери омуз версиннәр каранныы түк етмәә арамыздан.

Илк баштан биркач гүнүн ичиндә ләзым йазыйа алынсын хепси күйүн ушаклары, үзә чыкарылсын хепси киат билмейән генчлар хем бүүк инсаннар да ани хич билмеерләр йазмаа-окумаа алтмыш йашынадан. Сельсовет исләә чалыштынан, сизин да йаардымынызлан олур бу ишлери вақыдынжа йапсын, ама биздә вар таа да бүүк зоор — йок үүредижимиз, күйдә калдым бән бир йалнызча. Район истеди йаардым Украинадан хем Россиядан, кардашлар бизи бракмайжаклар йардымсыз, ама таа чоойуну учительлери ләзым бурада ериндә хазырлайлым. Сөләин генчлерә, ани таа нижә киат билеерләр, ани вар хавезлери үүредижиләә, гелсиннәр сельсоветә йоллайлым оннары

курсайа. Сентября кадар баари бирбучук айжааз хазырлансыннар ушаклары үүретмää. Сора оннар öтää доору хем кендилери үүренирлär хем да үүредижилин гөтүрүрлär... Таа да 25—30 киши киятчы адам лäзым бурада кендимиз хазырлайылым культармеицлик ичин, бүүклери йазмаа-окумаа үүретмää.

Буну да сөлейим бизим топлуша, ани Совет куветинин школасы үүредежек ушаклары саде билги ууруну, тербиенежек коммунистчасына, религиясыз хем лобутсуз. Соражэз дернектä аналара-бобалара, истäрсалар үредежез ушаклары молдован дилиндä, ама еер народ истäрсä гагаузча үүределим, вар насыл гагаузча да үүределим. Билги еер бир дилдä вар билги.

— Биз кайбылыз таа ислä ушакларымызы русча үүретсиннär.— деди бир депутат, ангысынын варды дөрт ушаа школайа йолламаа деини.

— Дернектä белли олажэк,— деди биткидä директор.— Беки олур олсун кär жанабини дедни, ама биз лäзым кулак асалым илкин халкын сесинä, öлä Ленин сымарлады.

Вани йазарды протокола директорун лафларыны хем севинärди, ани школа ачылажэк да она кендинä да сыра гележек таа үүренмää, бакмадан, ани йашлары артык онедийä бастыйдылар.

Школа ичин да сорушу бактыктан сора, Совет кабулетти лääзымлы карарлыы да отуруш капанды. Сабаасы куйä гелмишти райкомун секретары Аркадий Иванович Лавров хем райисполкомун председатели Тарас Петрович Давиденко. Оннар сельсоветтä лафеттилär куйүн председателиннän Андон Петрович Сүмбейлийлän парторганизациянын секретарыннан Иван Петрович Галевлан сора бактылар куй Советинин протоколларыны. Вани гөстерärди, таныштырарды район башларыны оннарын решенияларыннан.

— Хепси доору!— деди товарищ Лавров,— Еер чыкарса öлеси, ани каршы койажэк Советин карарларына, кайыл олмайжэк имеелин вермää аачлара йа да тарла истäмейжек вермää хаберлänниз района биз йоллайжэз кими лäзым йардыма.

— Нәнда депутатлар?— сорду Тарас Петрович Андон Сүмбейлийә.

— Йолладык Советин решениясына тамамна-маа: зенгиннердән имеелии конфискат етмәә,— жу-вап етти күй башы.

— Гиделим биз да гөрелим насыл ишләр ги-деерләр ериндә.— деди секретар райкома Лавров да адымнады ешикләрә доору. Оннар алдылар ма-шинажыкларына Галевы хем Сүмбейлийи да дөрдү гиттиләр Чүвенжи Вануларә, күйүн ен зенгининә. О онбеш йыл, некадар примар дурмуш гелмә бой-арларлан кол-кола соймуш инсаны, тутармыш чок чырак, үзләрлән гүнжү гөтүрәрмиш. Өдекли-өдек-сиз капламышты кенди елинә чоойунун фукаара-ларың топражыкларыны. Ванунун йардымыннан сойжулар таа пек басармышлар зааметчилерин омузларына, зетләрмишләр народу кабаатсыз ло-бутлан, йаланжы амазламакларлан... Шинди Ва-нуя сыра гелмишти жувап етмәә йаптыклары ичин.

Чүвенжилерин балабан ешил порталарынын йа-нында дурардылар чуваллар колтукларында кырк-елли киши.

— Здравствуйте, товарищи!— селәм вердиләр беклейән инсаннара Давиденко хем Лавров инерәк кенди машинажыкларындан, индиләр ордан Га-левлан Сүмбейли да.

— Здрасти!— жувап еттиләр инсаннар калпа-кларыны хем паралийаларыны чыкарарак хем ий-лерәк.

— Гиин башыныза, диил ләзым чыкармаа хем иилмәә да хич дүшмеер, биз диилиз бояр, биз сизиннән биртакымыз.— деди Лавров.— Деин здравствуйте да етеер.

Инсаннар аннайамаздылар, не сөледи да сорар-дылар бири-бирлеринә.

— Не беклеерсиниз?— сорду калабалаа Дави-денко савашарак лафы ачмаа инсаннарлан.

— Дедиләр тә бурайы топлашалым, гележек депутатлар да имеелик кабуледежез.

— Е вар мы бу зенгиндә терекә?

— Бу хырсызда мы?— деди өтәә-беери русчайы паралайрак Кыяк Диму.— Кач дери сойду о биз-

дән, кач үүсүз аалатты! Аллаха да илик йапты, те о клисейи дүздү!— Адам гөстерди күлейи, ани каршыда гөрүнүрдү кручайлан тепесиндә.— Онун маанасыннан йарым күй аач хем чыпак бракты.

— Сән да онда ишледин ми?

— Е хе-е-е, кач гүнделиими кести өдәмеди! Кач керә кабаатсыз ондан лобут та идим!

— Онда вар беш чит папшой таа дүүлмедик хем ики да амбар доп-долу боодайлан,— гирди лафа бир алчарак адамжык сойук кенарлы калпаклан хем йамалы дизли димиләрлән.

— Сән нередән билеерсин?— сорарды Давиденко, истейрәк таа ислә авласын зааметчи инсаннарын кефлерини.

— Бән онда йылларлан чыраклык еттим,— деди алчак адамжык,— да бир керә ики-үч гүн илери брактым иши деини йарым йыллык акымы кести.

— Тә гелеерләр депутатлар!— деди бир пек балабан хем забун кары, елиндә йамалы чувалжыны йукары калдырарак, ойду Саургуннарын Дониси. Йолда гөрүндү талига. Депутатлар Кабак Нүклай, Чилингир Тодур хем онун оолу секретар Вани гелирдиләр күйүн өбүр ужундан, бир башка зенгиндән. Дурдулар оннар да ешил порталарын йанында, селәмлашып елештиләр районун бүүклериннән да гирдиләр Чүвенжилерин аулуна, бурайы долушту хепси сокактан инсаннар да чувалларлан. Сельсоветин секретары окуду орталыкта решенияйы, депутат Кабак Нүклай да аннатты, ки бу инсаннар, ани шинди имеелик кабуледежекләр, чоойу Чүвенжинин тарлаларында теер дөктүләр хем ани Ванунун варлыы диил зааметлән казанылма, бу үзерә Совет булээр ләазымлы конфискат етмәә онун терекелерини да вермәә аачлык чекеннерә имеелик. Бу лаф аулда гидәркән, капудан чыкты Ванунун карысы, кендиси о саушмушту евдән. Кары тууйанды, гүжүлә капудан сыыды, ченесинин алтында салмышты ики гурсак, йанаклары кызарырдылар, сансыч үч саат фырына кааршы дурмушту, чантыларыны да сансын маасуз шиширмиштиләр, дөнәмәзди.

— Не сиз орайы терекә ми койдунуз да топлашмышыңыз гааргалар гиби алмаа?— башлады Чүвенжийка баарнып-сормаа инсаннара хем савашырды ааламаа, ама о кундуз гиби йанаклара хич бир йашчааз да чыкарамаазды.— Йазык бизим варлыымыза топладык-топладык да шинди дүннә көтүлеринә йарэр.

— Ых сени гиди, пүслемесини ха-а-а!— кызды Кыйак Диму, ишиттийнән бу тасланмадык карынын лафларыны.— Биз ми дүннә көтүсү, мари? Баксана кендинә, мари ийжийка, не сән ми бу хамбарлара екин койдун? Бизим гиби «көтүләр» ишледиләр, оннар да койдулар, ама сән «метин» саде йан-йаттын!

— Не бакэрсыңыз бу кокмуш скрофайа?— чыкты орталаа Саургуннарын Дониси.— Гөрсениз е тууйанныктан патлайжэк, бән да калмышым аачлыктан хем иштән фышкан-куру дөрт ушаклан, бир чизи топраксыз, гит да бул ужуну! Аллаа үүсек, падишаа узак — аалаш кимә истәрсан...

— Не беним кабаатым, ани сән забунсун?— сусмазды зенгинин да карысы.— Чок варсыңыз сиз забун, бана мы калды сизи тууйаннатмаа?

— Не кабаатын мы?— сорду Дони хызланарак капуйа доору сыкылы йумурукларыннан.— Кожамы йолладыңыз концентрариейә Сулуларын Недүсунун еринә, Недүдан да алдыңыз биркач бинник, ани евдә дурэр деини да иип патладыңыз, бән да ушаклары аач ичери капайып, сизә гүнжү гиттим бир авуч уна! Йа сөлә шинди ангымыз вар насыл тууйаннасын, ангымыз да забуннасын, мари?

— Таа да лафедермийсин, митка! Сән кыр үзү гөрмедин!— башлады баарып та сөлемәә бир башка мор чемберли кары.— Унуттун му бән сиздә слуга дурдум? Онүнә койардым, аардыны да силәрдим да генә илик билдирәмедим, биткидә одеми кестиниз, шинди аалээрсын гөз бойажыйка, биз ааларкан нижейди?

— Йазыкмыш варлыына, о диил сенин варлыын, о бизим!— Баарышырдылар инсаннар.— Хай-диин читлерә.

— Сән гит ичери таа тез.— деди депутат Чи-

лингир Тодур Чүвенжинин тууйан карысына.— Биз сенсиз булажэз нәпмаа.— Кары өрдөк гиби ики тарафа йаннайарак адымнады бүүк тенеки өртүлү евин бир одасына.

Инсаннар булдулар папшой дүүмәә машинаы, койдулар ону бир читин өнүнә, гетирдиләр кантары да башладылар дүүйүп пайлашмаа ееркезинә бирәр чувал имеелик. Секретар Вани саде етиштирәрди нышаннамаа, ким хем качар кила алды.

Биркач гүндән сора районда олду совещание. Аркадий Иванович Лавров активистлерин өнүндә бир насаат тутту да сымарлады, ани зенгиннәрлән ләзым пек кушку олмаа.

— Бакмайын, ани кулаклар шинди сусээрлар,— деди райкомун секретары,— оннарын сусмаклары шиндилик, беклейип ии гүннери пек вар насыл гөстерсиннәр о аалы бодуларыны. Кушку олмасак, гамсызлык бизә пек паалы чыкар...

* * *

Школанын аулунда ишләрди онбир кары. Оннар гелмиштиләр межийә киречлемәә класслары. Инсаннары теклив етмишти депутатка Стефанида Статова, кенди да бир четка елиндә тырмашарды ен балабан мердивенә. Карылар ишләрдиләр хавезлән. Попаз Моканунун да евлериндә дүзүлүрдү үч ени класс одасы. Иван Петрович Галев да топلامышты таа кабажа чожуклары ани ләзымдылар үүренсиннәр школада да оннарлан билә ташырдылар банкалары, масалары, скемнелери. Ени үүрөтмәә йылына хазырланмак гидәрди долудолусуйа.

Чилингир Вани да чалышарак бишейлән йардым етсин школанын хазырланмасына, гитти достларына, ангыларынан билә үүрендийди школада Ушанлы Ванийә, Варнели Нүклайа хем Кирчоглу Қолийә, аннатты оннара, ани Совет Куветинә пек ләазым үүредижи.

— Пазарертесинә райондан гидежек генчләр курсайа, бизим күйдән да ләзым йоллайлым, гелдим сорайым беки сиз кайыл олажэныз?

— Нечин хализ бизи айырдын?— сорду Нүклай.

— Билеерим, ани школада ислә үүренирдиниз, вар едишәр класыныз. Орайы ләзым фикирли чожуклар! Булдум, ани сиз йапажэныз иш.

— Бән кайылым,— деди Нүклай,— ама сорайым мамуя да.

— Пазара топлашээрыз школада,— деди Вани,— орада сизиннән лафедежек Иван Петрович. Сөлейжек, не аласыныз билә йаныныза хем нередән йолжулук пара кабуледежениз. Жанабиси шинди школада директор.

— О му?! Те ислә, Вани, еер бән Иван Петровичтә үүренмейәйдим еди класс башарамайжәйдим.

— Бән да онда үүренмейәйдим рус дилини билмейжәйдим.— екледи Вани.

— Таа башка ким гидежек курсайа?— сорду Нүклай.

— Ушанлы Вани хем Қирчоғлу Қоли.

— Йазсана Гөза Петижии да, о да башарды еди класс.

— Йок ону йазмайжам.

— Нечин?

— Нечин ки о зоруна башарды единжийи, домну ынвэцэтор Делаолту она верди сертификат¹ хич бишей билмәзкән. Хем Совет куветинә ләзым үүредижиләр олсуннар фукаара бөлүүндән. Те нижә сән, Вани Ушанлы, Қоли Қирчоғлу, ама гөзалар гүнжүлери аксыз кувардылар хем ауллары долуйду чыракларлан, слугаларлан...

— А ха, тә не вар!

— Те өлә ишләр, пазара геләсин школайа сабайлән.

— Гидежам.

Достларындан евә гидәркән Вани уурады Галевлара. Бурайы о таа күчүклүүндән беери гелирди нижә кенди евлеринә, ама шинди насыл бүүк севинмеликлән гирәрди оннарын ичеринә хем сансын истәрди хич айырылышмасын, билә йашасыннар үүредижисиннән!

¹ Сертификат — доорулук, документ.

— Товарищ директор,— данышты Вани үүредижисинә енийжасына,— бән бүүн йаптым школайа дейни да бир иш.

— Товарищ секретар,— деди Иван Петрович, о да савашарак, Вани гиби, гөстерсин чожуун ени измет ууруну,— сормалы нечин бана евдә да бүүлә данышээрсын?

— Севинеерим, Иван Петрович, ани жанабиниз олдуруз директор деини. Таа он йыл геери дүшәрди оласыңыз, таа чок кнат билижи олажэйды күйүмүздә.

— Директор да олсам, оолум, бән сана калээрим Иван Петрович сән да бана деин Вани. Хади тә шинди сөлә не иш йаптын школамыза деини?

— Булдум үч чожук пазарертесинә курсайа үүредижии ичин йолламаа.

— Чок саа оласын, Иван, сән варсын бир пек кәәмил активист. Вар мы о чожукларын едншәр класслары?

— Белли бишей, вар.

— Ким оннар?— Вани сыралады достларыны.

— Бака,— гирди лафа жүрә сестә Иван Петровичин күчүк кызы Галина,— Бән да бу чожукларлан билә школада үүрендим, йоллайын бени да оннарлан билә гидейим курсайа.

— Те таа бир киши,— деиверди Вани,— дөрт олээрлар.

— Сән, кызым, ислә ми дүшүндүн? Севернийсин үүредижилин, зерә профессия айырмак о бир инжә иш, сонундан пишманлык паалы чыкар?

— Бака, бән пек севереерим ушаклары. Таа чоктан истәрдим сана сөлейим, ани истеерим сенин гиби үүредижии олмаа.

— Сенин истединни вар насыл башка түрлү таманнамаа. Йоллайлым сени сентябридә педучилищейә да дөрт йылдан сора гележән хазыр үүредижийка бизим күйә.

— Бакасы, ама бән шинди истеерим гидейим курсайа да бир айдан сора башлайым ушаклары үүретмәә. Пек истеерим, бакажык...

— Ислә, кызым, ачан сән пек истеерсин, бизә

да үүредижги ләазым пек йоллайлым сени да. Йапын курса да сора хем ишлейжениз хем үүрене-
жениз заочно.

— Бакасы, спасибо, саа оласын!— сармашты Галина бобасына да өптү онун йанааны, сора да башлады йукары атламаа севинмеликтән билмәз-
ди нәпсын.

— Сана, кызым, билеерим, курсада олажэк таа колай, ислә русча билеерсин, ама чојуклара зоор гележек бирдән рус дилинә гечмәә,— деди Иван Петрович, ама Галина артык сеслемәзди бобасы-
нын лафларыны. О хызлы качты өбүр одайа ма-
мусуна севинмелии етиштирмәә. Вани да бу ара-
да йазды тефтержиинә Галева Галинайы да үүре-
дижилик курсаларына.

— Дөрт киши вар четин.— деди о.

— Бак, Иван, беки таа булунажэк генчлерин арасындан үүредижиләә хавез хем унутма араш-
тыр культурмеицлик ичин да киши, ани бүүклери үүретмәә деини.

— Унутмээрым ону да, Иван Петрович.

— Биз да бүүн ислә иш йаптык,— пайлашты Ванийлән да севинмелиини Галев,— киречледик үч класс, попазын да евиндә йыктык бир ара ду-
вар да ачтык үч ени класс, ташыдык орайы ме-
бели. Саа олсун чојуклар, йардым едерләр, чок саа олсун депутатка Стефанида Статова, карылар онун аардына гидеерләр нижә бүүлән баалан-
мышлар.

— Хепси депутатлар пек чалышээрлар,— екле-
ди Вани,— Совет кувети калдырды инсаннары сан-
сын бир дерин уйкудан. Бән кендимдән дуйэрым,
бу гүннердә сансын канатландым, окадар колай йашамаа!

Ее-бир ишлерими чалышээрым йапайым нека-
дар таа ислә хем таа тез.

— Дур, Иван, билә алалым авшам чайыны,—
теклив етти ени директор чојуу.

— Саа олунуз, Иван Петрович, бән сиздә ськ-
ча софрайа отурээрым, ама жанабиниз бизә сийрек уурэрсыныз.

— Шинди олур таа ськча уурамаа, ама иле-

ри билеерсин, ани душманнардан хич йокту насыл гөз араламаа.

— Гидежәм евдә илкин үүлен екмесни ийеим, зерә бүүн таа евә гитмедим.

— Отур да биздә ал хем үүленни хем авшамны.

Олурду авшам. Вани калкты евә гитмәә.

— Йок, гидежәм, калын саалыжаклан!

— Озаман саалыжаклан!

Вани чыкты. Галина гитти аардына гечирсин чожуу токададан.

— Ванижик, лә-лә-лә! Бән учтилка олажам!— Башлады үүнмәә Галя, ачан етиштиләр токатчыын йанына, сансын Вани билмәзди бу иши.

— Сайылээр сән артык Галина Ивановна.— деди Вани.

— Ы-хы-ы-ы, Галина Ивановна, ны-ны-кы-сыкы ачып каларды узун кара кирпиклерини.

— Бән да секретар олдум,— башлады Вани да күчүжүк ушаклар гиби йайманнанарак.— Сени курсалара йолламайжам! «Ны-ны-кы-ы-ы» — йансылады Галейи да чекетти гитмәә.

— Е хе-е-е, не өлә сән бени йолламайжан?— сорду Галя,— Не беним еди классым мы йок? Не бән таа мы прост үүренирдим школада Ушанлыдан хем Варнели Нүклайжыктан.

— Йазмайжам сени да бакалым нәбажан! Бәним секретар...

— Е хе-е-е, бу диил доору!— деди Галя, ама Вани артык узакландыйды, елини саллайрак кал саалыжаклан деменин еринә. Галя да дөндү токатчыктан, гитти ичери. Оннар таа күчүктән бүүлә шакалашырдылар хем йашардылар нижә өз кардашлан кызкардаш саде бүүнкү лафлары бенземәздиләр о илерки ушаклык шакаларына. Оннар бирдән бүүдүйдүләр, гечтийдиләр кендибашлыына. Генчлик сансын хызландыйды да бирдән гетирдийди дүнкү ушаклары доору деликаннылаа...

Жумаа гүнү сабайлен сельсоветин председатели чаарды дежурниин Күчүк Өргийи:

— Өрги ага,— деди председатель,— бүүн ләә-

зым олажэк гезип хабер едәсин хепсинә депутат-
лара, авшама саат алтыда топлашсыннар бурайы.
Олажэк заседание, ама хепсини буласын оннары
евдә ми, иштә ми нередә булуңажэклар.

— Иван Фёдорович!— сесетти председатель се-
кретара да,— йаз адама депутатлары бир киятчаа
да гитсин гезмәә.

— Истә, ддинил ләәзым ббән депутатлары таа
илк ггүндән ккиатсыз ббилеерим, ама шансора ол-
ду ики афта барабар ишлеериз, тө-о-о тә!

— Пек ислә, озаман гидиниз таа тез. Гелдий-
нән сөлейжениз хепсини ми булдуруз.

— Истә тттелифону кимә ббракайым?

— Бай тодур нередә?

— О таа, истә, ггелмеди.

— Гидәркән күй ичинә илкин уура она да сө-
лә гелсин, ама шиндилик биз секретарлан икимиз
да бурадайыз. Жынгырдарса вар қим жувап ет-
син...

Саат алтыда депутатлар хепси топлуйдулар.
Совет бакарды бир ени соруш, ангысы пек тежил
ләәзымлыды күйә: библиотека хем клуб ичинди
лаф. Бу үзерә заседанийаа гелмишти райондан
отдел культуранын йолланмышы.

— Генчләр,— деди о,— вар умудум хепси йа-
ардым етисиннәр киречлемәә, сувамаа, не ләәзым
гетирмәә. Саде сельсовет дүшеер булсун бу уур
ичин бир ев. Шинди ко товарищи депутатлар сө-
лесиннәр не оннар да дүшүнәрлә бу иш ичин.

— Бән сөлейжәм биркач лаф,— калкты депу-
тат Андон Петрович Сүмбейли Советин председа-
тели,— Хепсиндән бүүк ев күйдә Чүвенжи Вану-
нун еви. О таман күй ортасында да булунээр пек
йакышажэк клуб ичин хем бир да одасында вар
насыл библиотека ачалым. Таа да сөлейжәм, ани
исләә билеерсиниз, товарищи депутатлар, ки о
евләр күйлү инсаннарын сыртындан дүзүлдүләр.
Бү үзерә, санээрым, ки вар доорулуумуз конфис-
кат еделим ону да ко генчләр атсыннар ара ду-
варлары, суvasыннар — уйдурсуннар нижә дүшеер
клуб хем библиотека ичин.

— Вануйу нерейә уурадажэз?— сорду депутат-
лардан бириси.

— Онун аулунун ичиндä вар таа бир күчүк еви, ко орада йашасын.

— Калабалыжаа,— йок кайыл олду бир башка депутат,— үч жан: карысы, кенди хем о камбур оолу.

— Ким кайыл Чүвенжи Ванунун бүүк евини конфискат еделим, калдырсын елини!— койду во-тарейä председатель Андон. Депутатлар хепси калдырдылар еллерини бире-бир.

Совет изин етти секретара Ванийä аарасын генчлерин арасында бир киши заведуйуши клуба бир да библиотекайа. Отуруш биттийнән депутатлар даалыштылар, калды саде Чилингир Вани, Иван Петрович Галев хем райондан Отдел культуранын йолланмышы.

— Севинмеликли, ани клуб хем библиотека ишлеринä генчлär хызланэрлар,— деди отдел культурадан киши.

— Ислä,— кайыл олду Галев да,— ама олса күйүмүздä бир да комсомол организациямыз таа да ислä ишлеримиз гидежек.

— Организация вар насыл курмаа, ама вар мы өлä бир кääмил ондержиниз комсомола деини?

— Нышаннэрыз тä бу чождуу.— Парторг гөз атты Чилингир Ванийä доору,— ама онун да башына чок иш йывдык. Вар насыл чок ерä салынсын да бишей башармасын.— екледи секретар.

— Бән иштән коркмэрым, Иван Петрович,— деди Вани,— жанабиниз баари билеерсиниз.

— Бән билеерим дейни сөлеерим. Сендä да бир адам кувети, ама диил он. Бән дейжäm, товарищ уполномоченный,— данышты Галев райондан кишийä,— Йапалым бир дернек саде генчлерä деини да топлансын Ванинин долайанына бир актив, беш-он четин йардымжы, да сора таа колай олур организацияйы чекеттирмää хем она да илери доору ишлемää.

— Бозмаз, лафынызда хич йок кусур,— кайыл олду уполномоченный,— незаман булээрсыныз, ки таа ислä олажэк генчлери дернää топламаа?

— Та кәр йаарына, гүнүмүз жумааертеси, генчлär иштән таа вакытланжа гележеклär, авшам-

неин саат бештә топлайлым оннары тә бурайы.— Иван Петрович гөстәрди сельсоветин өнүндә мейданы, нередә замандан генчләр топлашырдылар хоруларына.

— Насыл хаберлейжес оннары?

— Пек колай,— деди Вани Чилингир.— Сабайа сабайлен вережес Күчүк Оргинин елинә чаны да о бир-ики саадын ичиндә гечежес хепсиндән сокаклардан хабер едерәк, о пек чемрек хем хавез бу ишлерә.

— Хализ өлә,— кайыл олду Галев да.— Инсаннар да нижә Совет Кувети курулду пек хавезлән топлашэрлар дернеклерә саде ишитсиннәр.

— Бендә вар бир лекция комсомол ичин,— деди райондан киши,— беки окуйалым ону дернектә?

— Пек уйажэк!— кайыл олду парторганизациянын секретары,— хем лафедезежес бизим да ишлери.— Сана да, Вани, таа бир иш сымарлээрым. Мейданда, сабаа саат дөрттә башласын музикалар чалмаа. Генчләр северләр шеннии. Дернектән сора ко шенненсиннәр, мейдан бүүк, хава ислә.

— Беним ишим!— жувап етти Вани.

Жумааертеси гүнү сабаа екмеендән сора Күчүк Орги чыкты чаннан елиндә генчлери дернәә хаберлемәә. Орги ага кабарырды хем варды да нейә кабарсын: о шинди диилди бекчи зенгиннерин бааларларында, ама измет едәрди Совет куветинә, сайылээр доорулаа, зааметчилерә. Акына йазмаа окумаа бежермәзди, ама буна бакмадан ени кувет ону да заабитлерә катыштырды, нечин ки дооруйду хем фукаара бөлүүндәнди деини. Беенирди Орги, ани ким уурарды сельсоветә үүренмәә бир иш, сормаа бишей, йада аалашмаа о евелки сойжулардан; илкин данышырдылар дежурнилерә. Оннар да Тодурлан икиси гөстәрәрдиләр инсана ангы капуйу ачсыннар. Хем таа пек исләйдитә о да, ани сельсоветә уурарды хепси хич сакынмадан, варынжа ушаклар да... Ама примария, нашейди о? Саде ады коркударды народу. Йаннашык йашайаннар да савашырдылар айланып та өбур сокактан евә гелмәә. Зерә, гечтин примария

Һанындан, ааз-бучук илиштин йабаныларын гөз-леринә — бела хазырды: йа өдексиз ишә койажәк-лар, йа да кабаатсыз лобут ийежән... Шинди са ики афтанын ичиндә лобут сансын ерә баттыйды, инсан коркусуз уурарды ангы капуйа истеер хем сорарды не жаны истеер. Өрги да бу ени куветин бир ләәзымлы екийди. О доорударды хем гөстер-рәрди инсана уз йолу. Насыл кабармасынды хем насыл севинмесинди адам бу кысметли ежелә?!

Тә геченнердә райондан ен бүүк заабитләр гел-дийнән ен илкин она Күчүк Өргийә селәм верди-ләр, она сордулар:

— Где председатель?— О да, бу кусурун бетеринә, лафлан сөлейәмеди, етиштирәмеди, ама гөс-терди Андон Петровичин одасыны. Адамнар да «спасибо» дедиләр... Таа сора хепси фукааралар диил ми ен илкин она сорардылар:

— Билмеермийсин, Өрги ага, бизим сокак ан-гы зенгиндән имеелик кабул-едежек? Ама бизим сокак?

Өрги да насыл күй изметчиси жувап едәрди хепсинә нижә дүшеер. Ама не саде буннары мы сорарды она инсаннар. Тә таа да башка соруш-лар:

— Тарла фукааралара незами чекедежекләр өлчмәә?

— Першембәә чыкажэз Кирезлик мерасына. Өлчежек депутат Айдарлын Савелиси, аннадыныз мы?..

Күчүк Өргинин фикирлери гезәрдиләр бу иш-лердә, гидәркән сокакча. Колайды она аклынжа дүшүнмәә, лафсыз, нечин ки дили зоор дөнәрди, ама бу сыра дүшүнмесинин биткисиндә дайана-мады да хызлы сөледи севгили лафыны: «Истә, тө-о-о тә!»

Бу йакыннарда Күчүк Өрги йашаарды ен ай-дыннык ен кысметли гүннерини. «Саде тә бу те-лефон,— генә аклыны гездирди о измет ишлерин-дә,— аз-бучук бүкәрди ону. Пыстие калажәк труб-кайы елинә алдыйнан, дили таа да аар дөнәрди. Кенди бир лаф сөлейинжә о өбүр учта артык баш-лардылар үфкеленмәә... Саа олсун Вани Чилин-гир! Ону тежижик чаарып куртулурду беладан ики

сыра терлән аннысында. Ачан Тодурлан икиси олурдулар изметтә, телефону таа чок ортаана бракарды, ама кенди Орги бир казан су гетирежек, бирини чаармаа хызланажэк — бүүлә ишләр она дреем аар гелмәздиләр...».

Бүүн Орги агайа верилдийди бүүк иш. Бу бетерә гиинмишти о ени антерисиннән, саргылары хем чарыклары да енийдиләр. Бүтүнүнә күйүн гөзү өнүнә чыкарды, онуштан ажымазды ташымаа олүмнүклерини да. Гезмәә о башлады Бүүк сокактан аар-аар чаны саллайрак гитти илк көшейәдан. Инсаннар аралайып токатчыклары чыкардылар чанын сесинә сокаа, аардына да артык такышмышты он-онбеш йалнаак түрлү бойда ушак. Кошедә Орги дурукланды да баарды:

— Истә, аавшама, ссаат бббештә ггенчләр хепси мейдана ддернәә!

— Ее ихтәрлар да йок му насыл гитсиннәр сеслемәә?— сорарды таа йашлы адамнар.

— Истә, ггенчлерә ннасаат олажэк, тө-о-о тә! Ама сән айлаккксан, ггел ккумайжэклар ккоркма, тө-о-о тә!

Сора чаны саллайarak гидәрди өбүр көшейәдан да енидән дурукланып генә о лафлары баарарды. Уүленәндан гечти хепсини сокаклары. Биткидә да гитти чалгыжылар хепсинә евлеринә, насыл сымарладыйды секретар Иван Чилингир.

— Кайылыз,— дәрди чалгыжылар,— ләәзымлы саатта мейданда олажэз.

Битирдийнән ишини күй хабержиси гелди сельсоветә да сөледи Ванийә, ани боржуну тамамады.

Саат дөртттә Вани Чилингир бакты сельсоветин ачык пенчересиндән мейдана. Орада артык варды сат-пат инсан хем ишидилирди Қыйакларын Оргисинин дүдүүнүн сеси, таа гөрүнүрдү ики таане даулжу, таа ики дүдүкчү Көөр Симу хем да Азманкаларын Тодуру, Илишлерин Димусу да каваллан орадайды... Шинди бу шенникчиләр хепси бирдән чекеттиләр чалмаа окадар сарп чалышырдылар, ани маана йокту насыл буласын. Секретар да артык ишинә бакамады, бракты да гитти мей-

дана. Таа йарым сааттан сора мейдан ынчынч долуйду инсаннан, алмайы ат — йокту нерейя дүшсүн. Дернаа гелмиштиләр диил саде генчләр, ама хепси ихтәрлар хем ушаклар да бүтүннә куйдән.

Лекция чекетти вақыдынжа. Пек мераклы аннатты райондан товарищ Ленинский комсомолун пейдаланмасыны хем онун гиргин енсеишли йолуну бүүнкү гүннерадан. Лекциядан сора Иван Петрович Галев аннатты, ки куйдә ачылажэк клуб хем библиотека. Сельсовет бу уура деини нышаннады ев, ама ону ләзым олажэк дүзмәә йола изана гетирмәә.

— Сеседин, гележез межийя!— ишидилирди генчлерин сеслери.

— Пек ислә,— деди партоганизациянын секретары,— ким кайыл обштия йаардым етмәә, биткидә данышсын сельсоветин секретарына, о йазажэк хем сөлейжэк, нередә топлашмаа, не иш йапмаа. Клуба хем библиотекайа,— узатты лафыны Галев,— таа бүүн ләзым олажэк булалым генчлерин арасындан, сизин араныздан ики киши, кыз йа чожук, ани куллансыннар бу култура ишлерини. Бу уура, белли ки, дүшер койалым өлә генчлери, ани киятчы олсуннар баари еди класслан хем бежерсиннәр өндержилини, генчлери аардларына чекмәә. Отәә доору биз бу кишилери йоллайжэз курсайа да оннар ислә билежекләр кенди ишлерини, ама шиндилик клубун хем библиотеكانын баари ичи-дышы ләзым есаба гетирилсин. Бизим да инсаннар башласыннар айдынныы гөрмәә, етежек некадар ирми ики йыл дурдулар көөр-караныкта. Бундан башка бизим куйдә ачылээр таа бир айдыннык йолу — генчлерә деини гежя школасы. Орада үүренежек тә о кызлар хем чожуклар, ани етиштирәмедиләр, йа да йокту колайлыклары илери о жандарлы школада үүренмәә. Гежя школасы вережек сизә колайлык гүндүз бакасыныз ишинизә, гежя да таманнаасыныз билгилеринизи.

— Нередә йазылмаа гежя школасына?— сорарды калабалыктан деликаннылар.

— Иван Фёдорович Чилингир йазажэк, она данышыныз.

— Кач класс олажэк авшам школасында?

— Олажэк дөрдүнжүдән онунжуйадан.— Жувап едәрди школанын директору Галев,— Хем таа сөлейим, товарищиләр, да биләсиниз, ани Совет кувети бүүк кахыр гүдеер ушаклар ичин. Оннары ләәзым бүүделим каави саалык тарафындан хем тербиедип коммунистчасына верелим оннара дерин билги киятчылык. Ама бу ишлерә деини биздә етишмеер үүредижги. Ләәзым генчлерин арасындан та шинди бу дернектә айыралым ен киятчылары ен хавезлери үүредижилик ууруна да йоллайлым некадар таа тез оннары курсайа, сентябрьадан аз-бучук кырылсыннар, танышсыннар программаларлан...

Биткидә лафетти сельсоветин да секретары Вани Чилингир.

— Товарищиләр,— деди о,— ени кувет, Совет кувети верер жўмлесинә хем илк баштан бизә, генчлерә бүүк доорулуклар хем бунуннан барабар умут едеер, ани биз кенди елимизлән, сайылмадык зааметимизлән ени йашамайы дүзежез. Ееркез ләзым кенди айырсын кендисинә бир уйгун иш да некадар таа тез башласын ишлемәә бизим Совет куветинә. Ама ким ишлеер хавезлән Совет куветинә, о ишлеер кендисинә, топуна зааметчи народумуза, ангысы шиндийадан бунжа зеетләр хем баш илтмекләр чекти боярлардан хем зенгиннердән. Бизим кўйдә башлайжэк ишлемәә комсомол организациясы, ангысы ичин райондан да товарищ насаат етти. Ким истеер таа исләә аннамаа, не олдууну комсомол хем хазырланмаа гирмәә бу организациейә, биткидә йаклашсын бизим масайа...

Лафетмәк битти. Дернәә капады Галев, текливедерәк генчлерә шансора шенненсиннәр авшама кадар. Музыка башлады дуз авадан. Кызлар чоҗуклар тутундулар ойуна, ама Ванинин да масасында хайлак дурулмазды. О даатты калабалаа үзүн үстүнә киятчык-комсомолун Уставыны. Клубун ишлеринә таа бурада булунду заведующий. Ойду бир генч чоҗук Коли Кирчоғлу. Библиоте-

кайа да тез чыкты адам. Катринкаларын Мани-си, бир пек чемрек хем ачыкгөз кыз алды үстүнә библиотеканын ишини. Манийлән Коли таа артык бүүндән вардылар Ванийә йаардымжы комсомол-лук ишлеринә да. Генчләр топлужайкана, Вани кайбетмәзди хич бир минут да бошуна: о йазды тефтеринә секиз активист, ани йаарындан өтәә секретарлан билә башлайжаклар ушаклары йаз-маа школайа деини. Саде үүредижилик курсалары ичин бу авшам булунмады ким йазылсын, илерки үч-дорт кишидән каари. Хепси сакынырды, ани бу пек жуваплы ишә чок киятчылык ләәзым деини. Бурада са өбур гүн Кахул касабасында артык башлаарды үүредижилик курсалары...

Вани бурада масасында ишлерини башарыңжа мейдан шенниктән пак тутушмушту. Ойнардылар хору, кадынжа, маарамжа, ики йанына молдован-жа, үч гүжүлү, калгымайжа хем таа башка ойун-нар. Сора дүдүкчүләр сустуйнан генчләр чалаар-дылар түркү. Вани да достларынан Кирчогулу Ко-лийлән, Варнели Нүклайлан, Ушанлы Ванийлән гирди алайын ортасына. Оннары гөрүнжә гелди йаннарын бир тарафчыкта дуран Иван Петровичин кызы да Галина.

— Кутлужа олсун, чојуклар,— деди Галя,— ишиттим үүредижилик курсаларына йазылмышы-ныз!

— Вар аслы, вар,— жувап етти Нүклай,— йа-рына домну директора чаарылээрыз.

— Диил домну, ама товарищ директора.— до-орутту Вани.

— Аф ет, товарищ секретар!— топлады тези-жик кендини Нүклай, ани бир фикирли хе шевик чојукту.— Ески күф таа белли, силинмеер ко-лай.

— Йок зарары силинежек о йаваш-йаваш.— де-ди Вани.

— Бән да гидеерим сизиннән!— дайанамады үүнмедәән Галина.

— Те ислә баари бир да кыз бизимнән билә олажәк!— севинди Ушанлы.

— Хем насыл кыз! Товарищ директорун кы-зы!— екледи Кирчогулу Коли бираз зевкленерәк.

— Хадиин, чоџуклар, таа ислә чалалым бир русча түркү, ани мааналы-маанасыз зевкленеџез бири-биримизи!— атты Галя да бир таш Колинин отлу чыкымына.

— Чалалым, ама билмеериз.— деди Нүклай.

— Шинди бән ерлештиреџәм ишлери!— деди Галя да сивишти хорунун дышанына.

Чоџуклар аннадылар, ани Галя ким билсин нашей ени дүшүндү да шинди гелип хепсини йа гүлдүреџек, йа шаштыраџэк. Нечин ки о таа ики йашындан бүүрди пек ачык-гөз, чемрек, ойуна хавез хем акыллы, бундан башка шен зарарџыклара школада хем евдә хеп Галяџык өндержийди. Школада ислә үүренәрди, сеследирди кендини чоџуклара да, хич бишейџаа үшенмәзди, беџерәрди дүзмәа түрлү ойуннар, гөзәл түркү чаларды хем диилди утанџак. Хепси үүредиџиләр ромын школасында да ону севәрдиләр хем кошардылар түрлү ушак ишлеринә... Та бу Галина шинди хазырланырды гитмәа үүредиџилик ууруна курсайа, ама бу авшам о дернектәйди. Олур демәа сефтә чыкарды бүүлә ерә да буна бакмадаан, бу шейтан буйнузу ушак о саат булду кенди ерини. Чоџуклар орталыкта шу-бу деинџә, Галя гетирди оннарын йанына беш красноармеец, ани шиндийадан дурардылар хорунун бир тарафында.

— Пожалуйста, давайте петь русские песни. Вы знаете, пожалуйста, начинайте вы, а мы будем подпевать и учиться у Вас!— теклив едәрди Галя.

— Пожалуйста, мы будем рады!— карышты лафа Вани да, ачан аннады не истеер Галя. Солдатлар севиндиләр, ани генчләр русча билеерләр, бактылар бири-бирлеринә да башладылар:

Расцветали яблони и груши,
Поплыли туманы над рекой
Выходила на берег Катюша,
Выходила на берег крутой

Выходила, песню заводила
Про степного сизого орла,
Про того, которого любила,
Про того, чьи письма берегла...

Түрку гөзәлди. Галя, Вани Чилингир, Вани Ушанлы хем таа йакын дуран генчләр савашырдылар түркүнүн сесини үүренмәә. Ама инсаннар бу арада брактыйдылар ойуну да сардыйдылар орталыкта түркүжүлери, бүүк ихтәзайлан сесләрдиләр красноармеецлери. Оннар да гит-гидә хеп таа кызышырдылар, чалардылар пек уйгун. Катюшадан сора чалдылар таа бир түркү «Три танкиста». Сора Галя йалварды чалсыннар таа бир керә Катюшайы. Хем бу сыра о артык кендиси да солдатларлан билә чаларды хич шашырмазды, чекеттийдиләр каврамаа сесини башка генчләр да. Орталаа гелдиләр чалгыжылар да, оннар да артык каврадыйдылар «Катюшанын» сесини. Ески күйүн гөк үзүнә чыкарды ени түркүнүн сеси. Топлуш савашырды аннасын түркүлерин пиетлерини хем оннары аклында тутсун... Сора орталыкта чалдылар бир гагаузча түркү. Чалгыжылар да гечтиләр енидән Дүз авайа, таа пек кызышарды ойун. Генчләр тутардылар красноармеецлери да ойнамаа. Оннар да гагаузча хорулары бежерәмездиләр, ама сүрүдүрдүләр бажакларыны аалемнән билә, чалышарак күстүрмесиннәр күйлүлери. Сонсонунда бу иш хич бозмазды шеннии, ама ону таа да шен йапарды. Түркүләр хем хорулар таа да пек йаклаштырарды йырак ерлердә дуума, ама заамет уурундан бирлик инсаннары. Бу сыра да хору дурукландыйнан солдатлар генә чалдылар бир түркү, сора ойнадылар «Яблочкайы», «Барынеи». Дернекчиләр хепси авучларыны дүвәрдиләр. Геч вакыдадан мейданда ишидилди музыка, ойуннар, түркүләр.

Бир-ики саат шеннендиктән сора Чилингир Ванийлән Галя о авшам билә гиттиләр евә.

— Иван Фёдорович!— ачты йолда лафы Галя биразчык чамушланарак,— сана шансора өлә дерләр. Красноармеецләр да сордулар бана «Ким о кара кывыржык сачлы чожук?»

— Сән да не дедин?

— Сельсоветин секретары.— жувап еттим.

— Представительный парень!— дедиләр.— Не да ислә русча билеер! Красноармеецләр билмеерлар, ани бу «представительный парень» бешин-

жи класы йарым бракты да сора гееридән етишти школа кафадарларыны,— канырды Галя Ваний гүлерäk.

— Ама етиштим е, Галежык, йок нейä параланасын! Күчүк Öрги олайды дейжейди: «Тö-о тä!».

— Етиштин зеер, тä бу кафа кескин, онуштан!— Галина дийди кара сачларына.

— Саа олсун сенин бакан, о доорутту бизи уз йола. Öлүнжä онун öнүнү гечмäm,— деди Вани.

— Шинди икиниз да секретарсыныз!— усланмазды чамушланмактан Галя.

— Вар разница,— деди Вани,— Бән таа ажамы секретар, öнез үүренерим протоколлары йазмаä, ама Иван Петрович бүүнкү партоганизациянын секретары хем школанын директору. Таа биз сениннән маса алтында аякча гезärкән да Иван Петрович хеп секретармыш, ама биз хич бишейжик билмäзмишик...

— Биз насыл алышыктык билä күчүктән, истәрдим бирердä да ишлейлим,— дийштирди лафы Галя.

— Те диил ми бирердä да ишлеериз?— сорду Вани. Оннар артык йаклаштыйдылар Галиналарын токатчына.

— Насыл билä, ачан бән öбүргүнä лäзым курсайа гидейим?— сорду кыз.

— Диил чок вақыда. Сентябрьдä гележениз геери, зерä ушаклары йок ким үүретсин.

— Пек истеерим үүредижийка олмаа, ама билмеерим насыл ишлейжäm, таа кендим да ушакым, öнез онедийи алдым.

— Йок зарары, үүредежән, саде коркма хем чалыш аннамаа бизим вақыды, курсада саваш ислä үүренмää. Беним да йок нерам секретар олсун гүжүлä онсекизи топарладым. Ама те насыл гөрерсин Совет куветин илк гүнүндән башладым хич бир курсасыз. Да те кенди башыма хепсини чалышээрим аннайып үүренмää.

— Сән еер гүн иштä курса гечеерсин. Бакам деер, ани ени вақыт инсаннары да енидән кайнадырмыш. Ени вақыт бени да иштä пиширсин-

миш деини тә курсалара йоллээр хем кендим да истеерим таа тез школа башласын.

— Галя, сән тутәрмыйсын аклында, нижә «домнишоарә» бизи үчүнжү класста йаннашык отуртуйду?— кести кызын лафыны Вани ансыздан сорушлан.

— Ама сән тутәрмыйсын аклында нижә бизә икимизә ушаклар дәрдиләр?

— Дәрдиләр «гелиннән гүвәә!» Не тез вакыт гечти, школа вакыды качты! Бән пек севәрдим үүренмәә, истәрдим ирми йашынадан үүренейим. Сән те кысметлийсин гидерсин курсайа үүренмәә, ама бән калээрым... Беклейжәм гежә школасы ачылсын.

— Бака деди, ани биз, бу генч үүредижиләр да гүндүз ушаклары үүредежеймишик, гежә да кендимиз үүренежеймишик.

— Те ислә, генә билә үүренежез!

— Билә.— кайыл олду кыз, о каранькта да сечилән кара кирпичлерини ашаа-йукары калдырарак.

— Бүүкләр да үүренежекләр ликбездә. Бан артык гечирдим йазылара ирми беш культармеец, ани бүүклери үүретмәә деини.

— Вар бизә иш!— деди Галя.

Караньк чөктүйдү ханиденжә, ай башларды сувазламаа балабан салкымнарын тепелерини гүмүшлү шавкыннан. О дуварды геч, ама таа ислә шавк едәрди. Генчләр токатчыын йанындан чекиндиляр таа өтәә салкымнарын койу гөлгесинә. Дурардылар икиси каршы-каршыа, ама бурада да ай оннары гөзчезлериннән сечәрди аачларын йапракларынын араларындан. Лафлар сансын түкендийдиләр. Бириси кыйыштырмазды десин: «Хади даалышалым!» Галина саркытмышты узун кара пеликлеринин бирисини бнүнә да дайма-дайма сөкүп-өрәрди онун ужуну. Ай да хеп таа шыладыкча таа да пек карардырды кызын растык кашларыны хем узун кирпичлерини. О бакарды лафсыз ашаа, сора хеп өлә ашаа бакарак деди:

— Гележән ми өбүргүнә бени курсайа гечирмәә?

— Булурсам бир ара гидежәм. Билеерсин нека-

дар иш вар шинди сельсоветгә, ӧнез телефондан хич йок насыл айырылмаа.

— Истәрсан булмаа ара сән булажан.— деди Галя кара кирпичлерини ердән айырарак.— Диил ми сәнсин күйүн секретары сана да дүшеер, хем боржун да, курсажылары гечирәсин йолларына.

— Ӧлә, ама үүредижилик курсаларына дүшер школанын директору гечирсин сизи.

— И-и-й хади! Бакамда шинди иш бир ми? Те гӧрежән, ани о сени йоллайжэк бизи гечирмәә.

— Озаман лафсыз гидежәм,— деди Вани да оннар айырылыштылар. Ай артык узун салкым гӧлгелерини кысалтмышты, сокак услуйду. Йоргун иштән хем раатлы севинмеликтән күйлүләр динненирдиләр. Саде ойанда-буйанда ишидилирди бирәр забун көпек бауламасы хем гежә кеменчежилерин, цырцырларын дурмамажа сеслери.

Ӧнез айырылан деликанныларын арасында севда лафы олмадыды, ама нечин-са Ванинин үрәә бу авшам башка түрлү дүүләрди. О сансын таа пек севинәрди, ани Совет кувети гелди деини, бир йанындан да хич истемәзди бу гӧзәл кызлан бир гүна да айырылмаа, ама диил бирбучук аяа.

Етиштиги гиби евә хич кимсей дуймадаан тежижик сокулду йатаана да истеди уйукласын. Ама уйкусу бу авшам хептән назланмышты — хич истемәзди гелсин. Насыл канырык уйкусу варды: ачан истәрди гелсин, о инадына качарды саабисиндән, ама ачан уйку хич диилди ләәзым, о саатта бӱкәрди адамы нижә сӱӱт фышканыны, езип гечирәрди. Бу гежә Вани йуварлана-йуварлана гүжүлә уйуклады, ама Галя ону уйкусунда да булду. Дүшүндә икисини билә комсомола кабулеттиләр, ама Галя нечинса гиимнийди биаз фистаннан хем дүзүлүйдү фатайлан о кеңди да гүвәә рубасындайды. Кызлар чалаардылар бир түркү, ани гелини теллемектә чалээрлар:

Уйурмуйсун уянсана,
Гүл йастыына дайансана,
Вани гелеер инансана.

Сән кызмыйсын, гелинмийсин,
Сән шенмийсин, гаарипмийсин?

Кызлык сачын сөкүлүйөр
Евлик сачын өрүлүйөр...

Чалгыжылар чалардылар, топланмышты бу сиң-
рә чок инсан. Нашейди бу? Дүүнмүйдү осайды
комсомола мы гирмәк? Комсомол билетлерини Ва-
нийлән Галинайа верди бу калабалык арасында
Аркадий Иванович Лавров, билетләрлән да билә
Советин Председатели Андон Петрович Сүмбейли
верди ени евликерә доорулук кабулетмәә Кирез-
ликтә, боярын ени ии топраанда ирмишәр деся-
тина тарла...

Вани истеди баарсын: «Дурун, диил ләәзым би-
зә тарла! Нерайы биз гидеериз? Уш доорулук
ичин гүреш гөтүрериз! Буна доорулук му дени-
леер? Илери башкасыды зенгин шинди да биз ми
олажэз? Биркимсейләр да трофайа асрет калажэк!
Бүүла доорулук ичин ми дерә каннар акты?!

Вани уйанды. Сарп дүш ону су ичиндә брак-
мышты, вакыт да артык геч олмушту, бобасы гит-
мишти сельсоветә аачлара имеелик даатмаа, топ-
раксызлара — тарла өлчмәә. Оолу да Вани сефтә
гечлендийди ишинә. О илкин сорду анасына:

— Мамо, нечин калдырмадын бени да вакы-
дынжа гидеим бакайлан билә ишә?

— Кыяамадым, чожуум, не ислә уйуйардын!
Бүүн баари пазар, нечин динненмеерсиниз?

— Пазар, ма мамо, ама сельсовет ишлеер.
Шинди бу ара вар пек чок иш.

— Авшам не өлә геч гелдин, чожуум?

— Ама сән дуйдун му бән не вакыт гелдим?

— Дуйдум зеер, мамулар, чожуум, хепсини дуй-
эрлар. Олур му бүтүн гүн кафа даадасын, сора да
геч гелип аач йатасын? Отур и сабаа екмеени да
сора гидежән, бакан сымарлады имедәән колвер-
мейим сени. Сора алынырмышын ишлен да авша-
мадан аач дурармышын. Те олду ики гүн сыра-
вардыр гелмеерсин имәә үүленнәә.

— Иван Петровичлердә идим.— деди Вани бу-
ламайарак нейлән бираз баари азалтсын мамусу-
нун кахырыны да башлады имәә биберлән пат-
лажан манжасыны. Софрада да Ванийи енсәрди
дүшүнмекләр: нечин о узун кара кирпичкери хем

ал йанаклары таман авшам о денедийди, не сеф-тә ми оннар булушурдулар? Олур демәә алты йашындан билә бүүдүләр, ама саде авшам денеди, ани Галянын пек кывражык бойу вар. Ачан хоруда ойнадылар, сансын башка хич йокту онун гиби йакышыклы гетирсин ойуну. Түркүлери да о өбүрлердән таа гөзәл чалды. Красноармеецләр нечин-са Галядан хич гөз алмаздылар. Еер Вани кенди гечирмейәйди Галяйы евә, бу иши пек варды насыл йапсын солдатлардан бириси... Бу дуйгулар Ванидә вардылар севда. Илк севда! Ажаба өлә ми хепсинә о гелеер?! Ванинин үрәә доларды бир беллисиз бүүк севинмеликлән. О генчти варды бүүк севдасы, гөзәл йавклусу хем ени кувет та онунду! Ама... стоп, дур! Нәнда доорулук, ангысы ичин кендиси асретлик чекти бүүнкү гүнәдан, ангысы ичин атешли, канны гүреш гидеер өмүр дүннедә? Генә ми йарым дүннә фукаара калажэк, чыплак хем аач, ама биркачы да зенгин? Еерлери дийшеериз: илери сиздиниз — шинди — биз! Нейә бунжа зее, ачан текерлек хеп о издән гидежек?!

Бу сорушлара Иван Чилинбир ләзымды насынижә жувап булсун! Насынижә жувап, нечин ки оннара йокса жувап хем доору сөкүнтү, озаман йашамак та она деин кайбедеер ләәзымлыны...

Ама шинди — хызлы сельсоветә. Гелдин гиби ишинә, чаарды дежурний:

— Бай Тодур, санмисин бүүн иштә?— сорду Димиталийә.

— Бәним, Иван Федуроч. Шинди дәду Ёрги да гележек.

— Деме бана өлә, де бана Вани. Бән сенин ен күчүк оолундан да таа күчүкүм. Не хабер гетирди телефон?— сорду о биткидә сансын истәмейрәк чок лафетсин бүүклүк хем күчүклүк ичин. О истәрди хепси инсаннар биртакым олсуннар.

— Райондан сордулар председатели... Сөледим, ани Иван Петровичлән хем таа биркач депутатлан гиттиләр фукааралара имеелик вермәә хем чыкажәймышлар кыра тарла кесмәә. Сора товариш Лавров сорду жанабини.

— Сөләмеди ми нечин?

— Сымарлады йоллаймышыныз үүредижилери диил йаарына, ама бүүн зерә геч олурмуш, саба Каулда курсалар чекедәрмишләр ишлемәә.

— Те не, бай Тодур, хызлан Панайудун Мийала, кошсун талигасыны да да гелсин сельсоветә таа шиндижик хич ойаланмасын, гөтүрежек курсажылары гарайа. Мийала сесеттийнән гидежән Ушанлы Ламбуяа, о бурада йакын йашээр, сөлейжән чожууна Ванийә гелсин тез бурайы хазырыннан таа бүүн гидежек курсайа.

— Шинди таа гидеерим качарак!— Тодур калпаа елиндә хызланды чыкмаа.

— Бай Тодур, таа вар үч киши курсайа деини чаармаа.

— Ким-ким оннар?

— Варнели Натинин чожуу, Нүклай, Қирчоғлу Қирчунун Колиси хем Иван Петровичин кызы Галя.

— Е оннар беним йолумда. Дөнүштә сеседежәм үчүнә да.

— Те ислә. Сөөлә оннара, ани таа бүүн кәрте шинди гидежекләр Каула курсайа.

— Сөлейжәм!— Тодур чыкты хызлы калпааны гөзлеринә чекерәк. О завалы етиштирәмезди пара алсын кендинә бир паралия да йазы-кышы гезәрди калпаклан, онун да кенарлары хептән сойулмуштулар да гүнештә буз гиби йалабырдылар.

Бирбучук сааттан сора талига кошулу кара бейгирләрлән дурарды сельсоветин өнүндә. Хайатта да чыкылары еллериндә бекләрдиләр дөрт генч курсажы: уч деликанны чожук бир да генчежик кара пеликли, растык кашлы, таа ушак мисилли, ама пек гөзәл кызчааз.

— Алдыныз мы не ләәзым?— сорду сельсоветин секретары йолжулара.

— Алдык!— жувап етти Галя хепси ичин.

Генчлери курсайа гечирмәә гелди сельсоветә школанын директору Иван Петрович Галев хем күйүн председатели Андон Петрович Сүмбейли. Оннар лафа дурдулар курсажыларлан, сымарладылар чалышсыннар өлә, ки утандырмасыннар

күйүмүзү. Сора йолладылар Ванийи гечирсин оннары гарайа хем йолда гечсин райондан, дүзсүн оннарын йолжулук документлерини.

— Саалыжаклан!— деди Иван Петрович, хепсиннән чојукларлан елешти кызынын да өптү аннысыны.

Талигайа пинежейкән Вани каш алтындан, хич истәмедәән гөз атты Галянын бойуна. Бүүн о таа да кыврак гөрүндү чожаа. Кыса ени алажа фистаны пек йарашырды көрпә хем геврек бойуна. Вани отурду талигайы хайдайжыйлан йаннашык да деди:

— Хайда Ыргица Бүүк сокакча!

— Саалыжаклан!— таа бир керә деди Иван Петрович талига чекедәркән.

— Ии саатлан!— деди председатель елини йукарда саллайрак. Сора данышты Галева:

— Сефтә күйүмүздән үүредижи чыкажэк, Иван Петрович! Не евел биздә фикирли инсанмы йокту да саде башка ердән гелмеләр күйүмүздә үүредижилик едәрдиләр?..

Панайудун Мийал пазар гүнү кендиси истә-мемишти гитсин района талигасыннан, зерә айкалары пек сызлаармышлар хем зорду она иниппинмәә талигайа.

— Гит, чојуум Ыргица, сән.— деди о ортанжа оолуна. Генчләрлән лафын да уйажэк.

Ыргица да бүүк хавезлән кайыл олмушту. Шинди да секретар сымарлээр она хайдасын Бүүк сокакча. Бу чожаа бир бүүк севинмеликти. Башка түрлү не маанайлан гечежейди орадан, йавкласунун сокаандан кара бейгирлери курдурарак. Хем таа да не ишлән! Совет куветинә измет едерәк. Панайудун Мийаллар: чојуклары да, кендиси да, карысы да — ев капамажа пек кабарырдылар кара туйан, гөзәл бейгирлериннән, нечин ки оннарда башка зенгинник йокту. Оннар да нижа таа чоюу Долукүйлүләр бүүк топрак асретли чекәрдиләр. Бай Мийал кендисинин хем ушакларынын аазларындан айырып да бакарды бейгирлерини. Оннарлан йазы-кышы ишләрди йарыйа хем дижмайлан топрак, бояр мераларындан афталарлан гелмәзди евә. Оолары да бобасына ба-

карак таа күчүклүктән севмиштиләр заамети бишейжәә үшенмәздиләр, чекәрдиләр чифтчилик аар үкүнү зооруна, ама ислә, чалышырдылар кырдан, хем киражылыктан арттырмаа да кайбетмемәә тә о күчүк майажы, ани бобалары аулда туттурмушту.

Пазарларда Бүүк сокак еер заман калабайды, ама шинди, йазын, пазар гүнү, үп-үүлен заманы херерси кызды, чожукту. Ауллар бойларында дзиләрлән дурарды инсан, көшелердә дернек отурардылар, семичка ийәрдиләр. Оргица күй ичиндә маасуз хайдарды адым-адым. Ко хепси гөрсүндү, ани о измет едәрди Совет куветинә. Бүүнкү гүндә бу ен паалы кабармакты хем... беки денәр онун да тә о жан сыклети йари, ани Оргица хайдээр бу кара бейгирли талигайы... Насыл да олса талига гидәрди йаваш, тооз калкмазды да кирлетсин курсажыларын тутмалык рубажыкларыны. Оннар да, белли бишей, кабарырдылар, нечин ки инсаннар, талигайа бакып, не-са лафедәрдиләр. Йокту шүпә, ани оннар ичин лаф олуурду...

Талига адым-адым гидерәк етишти Орс ташын йанына, ангысы булунурду Бүүк сокаан биткисиндә. Вани бурада теклив етти дуруклансыннар. Кендиси атлады талигадан, аардына хепси индиләр да меракландылар, не вар насыл олсун орада. О гөстерди ташта йазыларын ерлерини. Галя савашырды окумаа, ама хич бишей сөкәмәзди, сора Вани аннатты, не билирди да найсуз сөледи тексти, ани бобасындан ишитийди.

«Ана топраамыз, Бессарабия, сени чок каннан суладык биз, бобаларымыз хем деделеримиз. Чыкаркан бурадан емин едеериз унутмамаа сени! Биз генә гелип бирери топлашажәз, бизим кысметимиз сениннән бирердә!

Ромын фронтунун большевиклери.»

— Кәәмил лафлар!— дәрди чожуклар.

— Бән чоктан ишиттийдим тәтүмдан, ани Орс ташындан коркармыш жандарлар, безбелли бу лафлардан!— аклына гетирди Варнели.

— Белли бишей оннардан, гөрмермийсин нижә

үфкәйлән ташы кырып копармышлар буквалары!— кайыл олду Кирчогулу Коли да.

— Хадиин енидән оннары йазажэз!— теклив етти Галя.

— Бозмаз,— кайыл олду Вани Чилингир да.

— Курсадан гелдийнән, ташы дүзелдип енидән гөзәл йазажэз. Ко дурсун анылмак чок вакытлара.— узатты Галя.

— Ушаклары да бурайы экскурсиейә олур гетирелим!— деди Вани Ушанлы...

Бундан сора генә пиндиләр талигайа да йолландылар илери. Кенарда Оргица сауртту камчысыны да топарлады йортарак.

Галя отурарды гееридә ики кожуун арасында, ама аклы Ванидейди. Нәндан о етиштирмишти букадар чок ишләр үүренсин, ангыларыны о, Галя билмәзди? Бу бетерә сансын Вани она таа да паалы оларды. Кызын жан ериндә не-са татлы сызлады: севинәрди, ани үүредижийка олажэк, кысметлийди, ани Вани да онуннан билә йаннашыкты, гелдийди гечирмәә ону узун йола!

Етиштиләр района, алдылар доорулукларыны, кабулеттиләр йола пара да хеп Мийалларын Оргицасы гөтүрдү оннары райондан Чадыр гарасына тренә. Вани биткидә хепсиннән елешти, сонунда Галянын елини авужунда сыкарак деди:

— Ии саатлан, товарищиләр, үүренин ислә хем йазын! Ишиттиниз ми?— таа бир керә сымарлады о узун кирпичклерә бакарак.— Йазын киат!

— Йазажэз!— жувап етти Галя да генчләр пиндиләр тренә. Кызын чыкысыны ташырды Варнели Нүклай. Вани хич истәмедәән дүшүндү: «Нечин, сайки бән да йазылмадым үүредижилик курсаларына, те шинди диил Нүклай, ама бән ташыйжәйдым Галяжыын чыкысыны...»

Трен гитти. Ванийлән талигайы хайдайжы Оргица дөндүләр да гидәрдиләр геери күйә. Йолда секретар сусарды, савашырды бишейжәә дүшүнмесин, ама фикирлериндән истәр-истемәз гечәрди чок ишләр: «Дурайды е Галя баари бүүн да евдә да сабаа гитсин курсайа, авшама булушуп да баари дүшүнү аннатсын она. Нечин о Ванинин дүшүнә гирер?— истәрди сорсун.— Беки Вани да онун,

Галянын дүшүнә гирер? Өлә сайды, озаман пек ислә... Ама курсада Галя достлашмайжэк мы таа пек Нүклайлан да ону, Ванийи унутсун?»— Сора чожек куварды кендиндән бу севда фикирлерини.— «Булмушум бән да нейә дүшүнмәә, бурада дүннә актарылээр бән да...» О башларды дүшүнмәә насыл олажэк йашамак ени вақытта. «...Елимиздә кувет, инсана илинник верә билежез ми, осайды лафлан мы йазы гечирежез, нижә лелек такыртылан?...».

Зорду, ачан дүннедә гечирмиштин саде онеди йаз, ачан чок ишләр таа билмәздин, аннайамаздын. Ама ислә дүшүндүйнән, олур демәә, ани бөлә йаз таа гечирмеишти те оннар да, ани пек чок йашамыштылар. Бу йаз нышанныйды бүүк нышаннан, нечин ки ачтыйды Ванийә хем бүтүнүнә Бессарабиянын зааметчилеринә ени йашамак йолуну. О йашамайы Вани таа пек ислә билмәзди насыл олажэк, ама буна дейни варды илердә вақыт хем варды кимдән үүренмәә...

* * *

Уч киши тутулу кол-кола, пачалары дизәдан йукары сувалы карардылар чамур, ики да кыз сувалы ениәрлән дирсектән йукары йапардылар топалак да ташырдылар оннары ичери. Ичердә да таа дорт-беш киши мердивеннерин үстүндә сувардылар дуварлары. Ишләрдиләр генчләр. Оннар йыкмыштылар Чүвенжи Вануларын бүүк евинин ара дуварларыны да хазырлардылар клубу. Пети Гайдаржы, ени нышанны заведующий клуба, гөмүлмүштү ишлән. Кендиси талигайлан гетирәрди не ләзым дүзүжүлерә, гөстерәрди не йапсыннар, баарыннырды йаннышыклар ичин нижә хализ чорбажы. Бир афта сыкы ишледиктән сора клуб хем библиотека хазырдылар.

Деликанны кызлар хем чожеклар Долу-Күйсүнүн ени ии зааметчилерийдиләр. Оннар кырларда, бааларларда түркүйлән хем шенниклән генччасына караньктан караннаадан ишләрдиләр. Ама жумааертелериндә хем пазарларда мейдана хоруйа

топлашырдылар, орада шенненип ойнардылар, сора, ким истәрди клубта сесләрдиләр райондан адамнарын лекцияларыны. Афтада бир керә, пазарертелериндә иштән сора, авшамнеин үүренирдиләр Комсомолун Уставыны. Уставы үүретмәә деини райкомкомсомоладан гелирди бир генч кыз Лида Захарова. Бутакым ишләр гидәркән клубта хем библиотекеда Вани Чилингири долайанына топлаштыды исләә бир актив фукаара бөлүүнүн ишчи генчлериндән. Лида Захарова үүредәрди Вани Чилингири насыл таа ислә өндәржи олмаа генчлерә, насыл таа пек меракландырмаа оннары да йапмаа, ани йашамалары олсун хем кендилеринә деин хем да аалемә деин да айдалы. Лиданын башламасындан күүдә кызышарды спорт ишлери хеп о сөледийди Чилингири Ванийә, ани генчләр северләр кино сийретмәә, ләзым бизим күйлүләр да баари афтада бир керә гөрсүннәр ону.

Ванийлән Лидайа кино ишлерини ерлештирмәә бүүк йардым верирди күйүн кенарында булунак красноармеецләр. Пазар авшамнарында гелирди частытән машина да гөстерирди дышарда мейданда парасыз кино. Сийретсиндиләр хем генчләр хем каланы да инсаннар, ким истеер... Солдатлар бир маса үстүнә ерлештирип аппараты доорудурдулар онун гөзүнү күй хамбарынын биаз киречли дуварына. О саат орада башлаарды гөрүнмәә инсаннар. Оннар гезәрдиләр хем бири-бириннән лафедәрдиләр дейжейдин ани оннар пак дири. Сора гөрүнәрди насыл чалээрлар музикажылар, артистләр, насыл учардылар аэропланнар хем ишидилирди хурултулары да пак сансын хализдән. Бүүла иш хич йоктур ишидилдин да бу заманнардан Долукүйсүндә. Ачан илк авшам гөстердиләр, ени лаф «кино» бир афта гезди аазлардан аазларара.

— Мари нашей о, ани дуварларда?— сорады сабаасы кошедә карылар бири-бирлеринә.

— Не билейим, мари айол, етиштирәмедик бари өлмедәән гөрелим! Адамнан икимиз топарландык өбүр кенардан качарак, ама мейдана биз гелинжә битмишти!

— Насыл кыйыштырдыныз гидип гөрмәә?— со-

рарды бир бабу.— Бән, айол, пек коркээрим хич истәмеерим гөрөйим да.

— Бән да пек корктум!— дәрди бир башка бабу.— Ишидеерим о пак шейтанныкмыш хем йазыларда да йазылаймыш ани антихриз гележек.

— Те Күчүк Өрги гелеер, соралым она да, ма-ри карылар!— теклив етти бир гелин көшөдә инсаннара.

— Өрги батө!— даныштылар.— Иа дуруклан биразчык да аннат бизә нашей о, ани дуварларда гөстөрәрмишләр?

— Истә, ппек аллатлээрим, тө-о-о тә!— жу-вап етти Өрги да табеетинә гөрә хызлы-хызлы адымнады илери. Гидәрди кими-са чаармаа. О бе-ки сөлейжейди бишей, ама кенди да билмәзди нашей о да савашты куртулсун алатламаклан. Ама өбүр көшөдә инсаннар генә ону дургутту-лар.

— Өрги батө, сән орада Сельсоветтә измет едеерсин, сөлә бизә те о, ани дуварларда, таа гөстөрежекләр ми?

— Истә,— деди Өрги,— ббеллики ггөстөреже-кләр, шинди истә, хепсини ггөрежез хем ббиле-жез, тө-о-о тә! Ддиил насыл озман, ккапалы гөз-лән йашардык!

— Ама нашейжик о, сөлә бизә да?

— Истә,— деди Өрги да сушту, унуттуйду, ани ады кино, ама гөстөрсин да инсан арасында, ки билмеер хич истемәзди. Сбледи бир лаф, не ак-лына гелди.— «Ллизон», истә тө-о-о тә!

— Ама нашей о ллизон?— сорарды ушаклар Өрги гиби узадарак лафы.

— Истә, ссиз ббүклердән чок савашмайын билмәә, истә тө-о-о тә!— Азарлады Өрги мечи-клилери. Етмәзди о некадар сыкылырды билме-мезликлән буннар да сокулурдулар адам шашырт-маа...— Ппазара ачан олажжэк генә, озаман, истә, ггөрежениз тө-о-о тә!..

Совет куветинин гелмесиннән Долукүйсүндә йашамак сансын гит-гидә хеп таа хызланырды, олурду таа долу, таа сык. Инсан чок ишләр ени үүренәрди, чок ишлерә хептән енийжасына башла-дыйдылар бакмаа, заар-зор куртулурдулар ески

утанмаклардан, сыкылмаклардан. Зааметчи инсаннарын ачылырды гөзлери. Бир гүн кинода гөрдүләр насыл Россияда инсаннар ишлеерләр колхозда. Кимиси хич алып-сатмады нашей олдууну о колхоз, ама Иван Чилингир бишейжик бракмазды дерин аннамадаан исләә үүренмедәән. Бу үзерә данышты сорушларынан кенди доорудан бүүклеринә, товарищ Давиденкойа.

— Тарас Петрович, аннат бана, йалваражам, не олдууну о колхоз?

— Олур, чождуум, беним хализ боржум аннадайым сизә колхоз ичин хем доорудайым сизи да о кысметли йола!— деди Тарас Петрович, ангысыйды тә о четин большевиклердән, ани бин докузүз онедидә Февраль революциясында сора да Октябри Революциясында кан дөкмүштү хем кенди да пай алмышты «Великий перелом» йылларында колхозлары дүзметкә. Бу адам варды неләр аннатсын хем аннаты да Ванийә чок ишләр кохозлар ичин.

— Биздә да колхоз олажэк мы?

— Белли ки олажэк! Колхоз йолуну бизә Владимир Ильич Ленин гөстерди. Саде колхоз чыкаражэк чифтчилери социализмайа.— Ленин ичин Вани ишиттийди таа илери бобасындан, аклы верәрди, ани о олмалы пек паалы өндержи, ачан биркач афтанын ичиндә, насыл Совет кувети гелдийди, гечмәзди гүн ани Ленин анылмасын. Саде социализма лафы Вани аннамазды. Истеди сорсун, ама кыйышамады да бракты башка кередә.

— Саде тә бу кулаклары ләазым олажэк, үзә чыкарып та, едеклемәә,— узатты лафыны Давиденко,— сора таа илери да гидежез, ама бирдән хызланмаа йок насыл. Оннар бизә таа чок көстек вар насыл койсуннар.

— Тарас Петрович, кимә жанабиниз кулак дерсиниз?

— Тә оннара, кимә сиз деерсиниз зенгин. Кулак та оннар, ким аалемин зааметиннән кендилеринә зенгинник дүздүләр, чыракларын, гүнжүлерин сыртындан.

— Шинди аннадым.— деди Вани.

— Дур, Иван, вар таа бир түрлү саклы душ-

ман, сөлейжәм ону да, зерә ен илкин сиз, күй активистлери олур оннарлан докушасыңыз. Кулаклар өлү-дири савашээррал фукааралары кенди та-тафына алмаа, да оннарын йардымыннан бозмаа бизим, сайылээр рабочилерин хем чифтчилерин ишини. Чыкэр өлә: «Бизим ташымызлан истеерлар урсуннар бизим башымыза!»

— Сайки чыкажэк мы арамызда бир фукаара, ани сатылсын зенгиннерә?

— Сийрек чыкээр, ама чыкээр. Нечин ки бошуна евелдән лаф калмамыш, ани даа курусуз ол-мамыш. Да та өлә сатыжылара денилеер «подку-лачники».

— Биздә йок умудум чыксын бу хайырсыз-лыклар.

— Санма, Вани, сиздә каврашмак өнез таа че-кедеер. Кушку олмаа пек ләазым, чыкажэқтыр түр-лүсү.

Чилингир Тодура депутатлыктан каари верил-дийди таа бир иш — ойду күйүн финагенти. Жувап едәрди налоглар ичин хем страховкалар ичин. Бу ени ууруну бираз үүренсин дейни, Тодуру йолла-дыйдылар Кишнова он гүнә семинара. Иван Пет-рович Галев да артык бир афтадан зеедә хеп Кишновда булунурду школа ишлериннән. Бу ара-да күй ишлерини чевирәрдиләр Советин предсе-датели Андон Сүмбейли хем секретар Вани Чи-лингир. Оннар кенди башына калмышкан чалы-шырдылар насыл таа исләә сыралык дүзсүннар Долукүйсүндә. Хепсинин сорушларын хем аала-шмакларын оннар булурдулар учларыны.

Бир сабаа сельсоветтә Ванинин одасына гирди Күчүк Өрги да сөледі:

— Истә, гелмиш бир алай кары аарээрлар присидатили, тө-о-о тә!

— Нашей, нашей?— сорду секретар санарак, ани генә Өрги не-са йанныш сөлеер.

— Истә ппрушение!— таа бир керә дирешип та сөледі Өрги.

— Буну да нередән чыкардылар?— сорду Вани да деди:— сөлә гелсиннәр бана бурайы!

— Истә, оннар присидатилия Андова истеерләр

вермää о киады, ани гетирмишлär, истä тö-о-о тä!

— Истеер оннар, ама Председатель гитти кыра, бүүн Обаннар тарафында фукааралара тарла өлчөжөк. Версиннär бана, гелдийнän Андон Петровичä да гөстережäm.

Секретарын кабинетинä үүштү карылар: Аника — Титур Ангилин карысы, Минкуларын Христу-нун карысы Кирана, Маричи бабу — Сармысак Тана-сын карысы хем оннарын арасында Ванинин ма-мусу да Марина Чилингир билäйди.

— Отурун, отурун, карылар,— йалпак башла-ды лафетмää Вани хем теклив едärди гечип отур-суннар, хич сакынмадаан аннатсыннар зоорлары-ны. Олä үүреттийдилär секретары сельсоветä ге-лän зааметчилärlän данышмаа.— Нашей имеелик ми битти?— сорду о карылара.

— Диил, Вани чожуум,— илерледи Маричи ба-бу сопасына дайанарак.— Бир пружения гетир-дик.

— Сän да мы, ма мамо, прошенияйлан гел-дин?— данышты Вани анасына,— Не евдä сорама-дын мы зоруну?

— Бу чожуум, диил ичер иши, бу күй иши. Онуштан, дедик, бурайы Советä гелелим.

— Те топлаштык карылар да йаздырдык бу киа-ды,— генä лафетти кара фистанны хем кара чем-берли Маричи бабу.

— Верин окуйалым сизин о «прошенияны-зы».

— Йок, биз ону истеериз присидатиля елинä вермää.

— Ислä, ама Андон Петрович кыра гитти, ге-лежөк авшама. Сиз бана да олур баари аннада-сыныз, не зоорунуз.

Карылар бактылар бири-бирлеринä да гөзлен аннаштылар сөлесиннар секретара да зоорла-рыны.

— Тä не, чожуум Ване, беним, ани вар бир лаф, бир аяаам шансора мезарда,— ачыклады прошениянын өзүнү Маричи бабу.— Тä сенин кен-ди мамунун да үзүндä сөлейжäm, ани вар бир ку-сур бу сизин пурядканызда.

— Не кусур булдунуз, бабусу?

— Унуттунуз, чожуум, христианны, тә не вар.

— Өлә, өлә!

— Өлә!— башладылар секизи да карылар бирдән, нижә сабаайлән казлар дерейә инәркән.— Кулуп, те о, ани ойнамаа дейни дүздүнүз, библиотека ачтыныз, нестә хем, тә, шинди аклыма гелмеер насыл деерсиниз, ани дувардарда йайманлык гөстерерсиниз, ама... клисеи хеп таа капалы тутэ-эрсыныз, нечин?

— Алатламайын, йалваражам бирәр-бирәр лафединиз!

— Саа олунуз, чожуум, имеелик вердиниз, тарлажык та те кабуледерләр,— узатты усулуннан артык лафыны бабу Маричи,— ама нижә попаз Мокану качты, баксана насыл өлүлери гөмеерләр! Бән истәмеерим, чожуум, бени да өлә сүрүйәсиниз мезарлаа попазсыз, бән христианым!

— Нәбалым шинди, ачан качты? Безбелли дуйарды, ани кабаатлы да онуштан чалышты таа тезчә саушсун.

— Ама бизим не кабаатымыз?

— Ушакларымыз калээрлар ваатизсиз!

— Бир колива йок нередә окудалым!

— Панайыйа йортусу гелеер, ама клисе капалы!

Карылар генә башладыдылар бирдән хепси лафетмәә.

— Капалы, белли ки,— деди Вани,— ачан попаз йок. Бракалым ачык да кайбелсин паалы алтын ишләр ми? Сора дейжениз сельсовет кабаатлы!

— Гетирин попаз да ачалым клисеи!— деди Титур Ангилин Аникасы,— сельсовет жувап едеер бу ишләр ичин.

— Нередән гетирелим?— сорду Вани.

Секретар билмәзди насыл жувап етсин бу ишләрә, пишман олурду, ани бракмады карылары председателя данышсыннар.

— Теклив еделим гелсин геери батюшка Мокану.— дейи верди Минкуларын Киранасы.— Беки озаман йанылды бишейлән адам, ама биз ону про-

стедежез, нижә о да бизим гүнахларымыз ичин дува едәрди.

— Не билелим Маричи бабу кайыл олажэк мы?— сорду секретар.— Мокану истемишти жандармериейә капатсын ону бир соруш ичин.

— Мокану бизә диил ләәзым, мари!— чыкышты Маричи сербез Киранайа.

— Кендиниз дәрдиниз, ани сойужуймуш, паалы алырмыш өлүлери гөммәә, ваатиз хем стевоноз етмәә. Хем исләә билеерсиниз, ани баш зетчийи падишахы Каролу меетедәәрди.— деди Вани.

— Биз пруженияда йаздык, ани истеериз гетирәсиниз биза исләә попаз, ани инсаннарлан тутсун хем сельсовети да сеслесин.— деди Маричи.

— Усланын булүлар, гөтүрежез сизин киады района да сөлейжез бир исләә попаз йолласыннар. Таа йаарына Андон Петровичлен икимиз да гидеериз района.— адады Вани карылары, ани хазыр ерлештирмәә иши да оннар артык вазгечтиләр председатели аарамактан, вердиләр прошенияйи секретара да гиттиләр евлериня.

— Карыларын вар доорулуклары,— кайыл олду председатель да, ачан авшамнән сеследи Ванинин аннатмасыны.— Биз бу качынмакларлан клисе йолуну унуттук. Бизим, хади ишимиз вар, ама карылары дейни баари ләәзымды таа чоктан клисеийи ачалым.

— Ләәзым зеер,— деди Вани да.

— Ислә, ани о сойужу Моканудан куртулдук, еер-бир дува арасында «Йашасын падишах!» баарырды. Гетирдежез бир попаз, ани олсун пак үрекли хализ аллах адамы, большевик!

— Нередән өлә адам алажан?

— Истейжез райондан! Не Россияда попаз мы йок? Те өтәәгүн гелди телеграмма, ани ондөрт үүредижи бизим күйә гележеймиш, бир дофтор ики да фельдшер.

— Сабаа данышажез товарищ Давиденкойа. О сөлейжек нәпмаа,— деди Вани.

— Йа вер о прошениейи бана окуйайым,— истеди Андон Петрович. Сора, ачан таа исләә бакты

¹ Пашасын падишах. (ромынжадан).

деер:— Иа дур ба, кимин бу йазылар? Бән оннары сансын вардыр гөрдүүм... А ха-ха, тә аклыма гелди, Андончуларын Танунун йазылары буннар. Бак сән неләр йазмыш о! Сельсовет куумушмуш Моканууу, алмышмыш зооруна тарлаларыны да о бетерә адам качмышмыш... Буннар, белли бишей, йалан. Ама, ани күйә попар ләәзым — бу белли!

Икиси да күй измекерлери алатлан тутунардылар клисейи да ени йола коймаа.

Ертеси гүнү Панайудун Майал, бир йашлы, боз сакаллы хем гениш аркалы орта цифри кендиси кошмушту бейгирлерини, бу сыра йолжулуу оолуна йынанмамышты. Гелди, дургутту талигасыны сельсоветин өнүндә, тербейлери баалады аажа, нечин ки кара бейгирлери серттилар да варды насыл, Мийал сельсоветтан чыкынжа, хызланып йапсыннар бир зарар.

— Бурада мы чорбажылар?— сорду о гириркән, капуда дуран Күчүк Өргийә.

— Истә, ббырда, ннерайы ффызланмышын? Ббеклә ббизра шинди чыкажәклар да района ггдежениз, тө-о-о тә!

— Вар мы аслы, Өрги ага, ани бүүн чорбажылар района гидәрмишлар попар гетирмәә?— сорду Мийал.

— Истә ббана ппопар ддил ләәзым тө-о-о тә!— жувап етти Өрги хич асланмайрак бу соруштан.

— Сана да не ләәзым е ба, пупук?! Куй попарсыз вар мы гөрүлдүү? О нижә сүрү чобансыз!— Уүфкели-үүфкели таказалады Мийал Күчүк Өргийи.

— Истә, ббай Мийал, сән йанылдын, о нижә ссүрү ишексиз! Тө-о-о тә!

— Утанмээрсын, попары ешек йапмаа, таа да христиан сайылээрсын!

— Истә, ббән ссайылмээрым тө-о-о тә! Сән сайылээрсын, истә, сән ддайма өпппәрдин Моканунун елини. Бән она ббасмадым, истә, ени да ггелирса, она да ббасмайжам, истә тө-о-о тә!

— Сендән да не аллаха колач, не да шейтана маша! Олдун елли йашында евленәмедин. Ваатиз едәсин — йок не, стевонозлуун да генә йок.

Белли ки сана клисе да, попаз да диил лӕӕзым. Аллахы да унутмушун таа дуумандан беери...

— Истӕ, сӕн аллахы бурай катма, аннадын мы? О да, истӕ тӕоннарлан, ким ззенгин, ама попазлар хепси сойужу, истӕ тӕ-о-о тӕ!

— Тӕ-о-о тӕ, тӕ-о-о тӕ!— йансылады кусурлу Ӕргии Мийал хич гӕнахтан да коркмайрак хем таа сонунда да екледы:— Дур бакалым сенин дилини да диил ми аллах кӕрледи, ани динсизсин деини? Ама тӕ о буруклан да хеп аллаха кааршы сӕлеерсин.

Ичердӕн чыктылар секретарлан председатель кнатларлан колтукларында да йаклаштылар Мийалын талигасына. О хазырды гитмӕӕ района хем бу сыра пек гӕзӕл дӕзӕлӕйдӕ: бир отурак варды илердӕ ики кишийӕ деини палажыкклан ӕртӕлӕ, гееридӕ да йаппыш таа кырнӕк ики ер каба йастыкклан, ангысынын кенарларында варды кӕчӕжӕк пӕскӕлжӕклар хем тӕрлӕ бойада корафлары пек гӕзӕлдилӕр. Динненик бейгирлар да хич истемӕздилӕр дурмаа, пухурдардылар хем аяакларыннан ери ешӕрдилӕр.

— Ангы ерӕ изин едежӕн отуралым?— сорду председатель Андон талига хайдайжыйа, ачан гӕрдӕ, ани ики кишийӕ талигада варды дӕрт еер.

— Севин илери, севин геери!— жувап етти Мийал.

— Не гӕзӕл йастык коймушун хем таа кимӕ ер хазырламышын?— сорду секретар Вани.

— Ишиттим, чӕнкӕ попаз гидӕрмишик гетирмӕӕ, дедим, она да ер хазырлайым хем чалыштым олсун таа гӕзелжӕ.

— Сӕн нередӕн ишиттин?

— Авшам карылар топлашмыштылар Андончуларын Танусунун аулу бойуна да орада лафедӕрдилӕр, ани жанабиниз демишмиш, ки бӕӕн гележӕк.

— Гележӕк о беким, ама билмӕм кӕӕр бӕӕн йолласыннар,— деди Вани.

Райисполком ерлешмишти Чадырын орта ериндӕ бир бӕӕк кырмазы кереметли евдӕ, нередӕйди бирбучук ай геери ески бояр куветин префекту-

расы¹ Андон Петрович хем Вани Чилингир гитти-
ләр хайатча уз илери да гирдиләр илк одайа. Ора-
да сөледиләр масада отуран секретаршайа, ани ис-
теерләр гирмәә да Тарас Петрович Давиденкойлан
лафетмәә. Кызчааз тез гечти ичйанына да гелди
геери.

— Буйурунуз гирин таа тез, зерә жанабиси
алатлээр райкомун бюро отурушуна,— деди секре-
тарша Долукүйсүнүн башларына.

Башкасы олайды Давиденко дейжейди бекле-
синнәр үүлендән сорана, бу күй башларыны о би-
лирди, ани хепсиндән ислә ишлеерләр. Бошуна
олмалы гелмедийдиләр, бутакем дүшүндүктән со-
ра, о сымарлады тез гирсиннәр.

Давиденко, бакмайрак ани алатлаарды долу-
күйлүлери каршылады нижә дүшеер паалы дост-
лары каршыламаа — ериндән аяккача калкып та
еллешти оннарлан, отуртту да сора теклив етти:

— Тә шинди башлайын аннатмаа зоорунузу.

— Чок ишләр етиштирдик йапмаа, Тарас Пет-
рович, бу кыса вакытта күйүмүзә хем инсаннара
дейни,— башлады Андон Петрович,— ама саде бир
ишлән гүҗендирдик народу. Тә бакырыз не йазэ-
эрлар бизә карылар.

О гөстерди прошениейы, ангысыны гетирмишти
бурайы.

— Сана мы вердиләр бу йапраа?— сорду Дави-
денко, тежижик гөздән гечирерәк йазылары.

— Диил, ону бана вердиләр,— жувап етти Ва-
ни.— Андон Петрович йокту сельсоветтә, ачан ге-
тирдиләр.

— Нечин ериндә топламадыныз парторганиза-
циейи да аннашасыныз не йапмаа?

— Иван Петрович Галев йок евдә,— сөледи Ан-
дон.— О гитти Кишнова биркач гүнә школа ишле-
риннән.

— Зоор иш алмышыныз үстүнүзә,— деди Дави-
денко.

— Чок зоор ишләр биз йаптык,— жувап етти
Вани,— буну да йапажэз. Күйдә ушаклар ваатиз-

¹ Префектура — ромын бярларын район администра-
циясы.

сиз калээрлар, өлүләр попассыз гөмүлеерләр...
Биз да кендимизи христиан сайэрыз.— Соледи Ва-
ни карыларын лафларыны.

— Ама сән не аллахы да мы йынанээрсын?—
Сорду Давиденко Ванийя.

— Белли бишей йынанээрым, аллахы вар мы
йынанмайн? Диил ми хепсимиз ваатизлииз?

— Да-а-а,— узатты Тарас Петрович да башла-
ды кабинетиндә гезинмәә илери-геери.

— Жанабиниз да мы аллах йынаныйжыйсы-
ныз?— данышты о Андона.

— Насыл йынанмайжэймышым? Өлә гөрдүк,
ишиттик анадан-бобадан, өлә да гөтүрериз кенди-
мизи. Ама не вар арамызда динсиз да мы?

— Вар, вар хич бир түрлү динсиз хем чок
вар!

— Биздә, Тарас Петрович, өлеси йок умудум
булунсун,— алды илерсини Вани пек таа дуймай-
арак исләә ми о, ани вар динсиз о сәйды прост
му.— Еер чыкарсайды да бириси бракмайжэз өле-
лерини ени куведи утандырсыннар!

— Не вар неетиниз оннарлан йапмаа Иван Фё-
дорович?

— Насыл өлә һәпмаа? Бән кендим вар насыл
алынайым, ани йола коймаа шашкыннары. Йа тут-
суннар христианныы, йа да саушсуннар ойаны, һә-
ны боярлар гиттиләр.

— Да-а-а!— генә узатты Давиденко.— Исләә
оол бүүтмүш Фёдор Чилингир, русча да үүретмиш,
ама бир иш качырмыш! Йазык!

Вани иилтти кафасыны ашаа. О хич билмәзди,
не кусур варды онун лафларында, аннайамазды не
вар орталыкта.

— Сени, чождуум, вар насыл аннамаа,— Дави-
денко койду елини Ванинин омузуна,— ама насыл
аннамаа товарищ Сүмбейлини? Андон Петрович, жа-
набин большевиксин, ама религиянын батакларын-
дан хеп таа куртуламәрсын! Те буну насыл анна-
маа? Жанабин незамандан партиядайсын?

— Майын оналтысындан.

— Ангы майын?

— Бу йылын, бин докузүз кыркынжы йылын
майындан.

— Подполияда мы?

— Да, ачан таа саклы ишләрдик.— деди Андон, аннайамайрак не үзерә она бу сорушлары койэрлар.

Давиденко генә бираз дүшүнмәә варды сүсту да бир недән сора сорду:

— Да не шинди истеерсиниз чевирелим сизә геери о показы, ани качты мы?

— Диил, онун ичин хич лаф йок. О сойужуйду, шефлен, жандарларлан пай тутарды, падишахы метедәрди...

— Ама те прошенияда сизә маана булээрлар. Сизин бетеринизә качмышмыш гозелим аллах изметчиси Мокану. Те гөрерсиниз ми шинди ким чыкэр кабаатлы?— Ванийлән Андон сусардылар.— Сайылээр ләзым Мокануйу геери чаарасыныз, ама о истейжек жандарлар да гелсиннәр... Сенин да еринә товарищ Сүмбейли ләзым олажэк Чүвенжи Вануйу коймаа. Тарлалары хем имееликлери ләзым олажэк зенгиннерә геери чевирмәә... Нәбажэз, дөнежез геери ми?

— Диил,— савашты генә Вани аннатсын,— инсан истеер бизә бир ени попаз йоллайасыныз. Хализ аллах адамы олсун, баксын саде клисе ишлеринә. О ескиси беллийди нашей, бизә о диил ләазым.

— Те не вар, товарищ председатель хем секретар сельсовета, Совет кувети таа ирми ики йыл геери, бин докузүз онсекиздә айырды клисеи государстводан хем школайы да клиседән. Сиз да, кафадарлар, политикайы таа аннамадыныз да те о көөр кеди ениклери гиби көшедән көшейә урулэрыныз. Бракмышыныз ләазымлы ишлеринизм да топарланмышыныз попаз аарамаа. Ко аарасыннар попаз кендилеринә йынаныжылар, о оннарын иши. Совет кувети карышмээр клисенин ичйанкы ишлеринә. Ама клисенин да йок дооруллу карышсын Советлерин ишлеринә. Бән са, насыл гөрерим тә бу прошенияда йазылардан, сизин күйдә бир-кимсей савашээр карышмаа сельсоветин ишлеринә. Сизи, бүүнкү күй башларыны кабаатлы булээрлар, ани куумушунуз Мокануйу...

Жанабиниз, нижә дуйэрым бән, окумамышы-

ныз да нижә ләәзым бу прошенияйы. О саат ан-нар-аннамаз тапмышыныз йанныш йола. Баксаныз е неләр йазылы бурада!

Тарас Петрович сийрек-сийрек окуду биркач сыра!— бу киаат пак душманнарын иши,— деди о.

Вани буннары да ишиттийнән шаш-беш калды да о бетерә артык сусарды хептән. Андон да билмәзди таа не сөлесин, бакардылар икиси тойлар гиби бири биринә.

— Насыл душман вар насыл олсун бурада?— елтенди биткидә сорсун Вани,— кенди анам хем таа биркач кары гетирдиләр бу киады сельсоветә...

— Сән, сайылээр Чилингир Тодурун оолуйсун, ислә! Бобана бу киады гөстердиниз ми?

— О йок евдә.— жувап етти Вани.— Райфо йоллады ону Кишинёва семинара финагентлик ууруна.

— Аннадым,— деди Давиденко.— Те нечин сиз олур-олмаз ердә көстекленип сүрчеерсиниз — йок аранызда бириси о кыйак большевиклердән деини... Гидин евә да аннадын карылары хем хепсинә инсаннара, ки попаз Мокану кабаатлы диил инан ишлери ичин, ама окупантлара измет етмәк ичин, сойужулук ичин. Бу бетерә Совет кувети кайыл олмайжәк ону геери еринә коймаа, вар умудум, инсаннарын да таа чоойу кайыл олмасыннар. Хем сиз иеләә билеерсиниз, ани о кенди бошуна качмады. Биз клисе изметчилерини бирижиини да куумадык. Сизин Долукүйлү инаныжылар истәр-салар, кендилери булсуннар попаз да ачсыннар клисейи, баксыннар дуваларына. Бу оннарын пак кенди ичйанкы ишлери. Совет кувети хич каршыламээр бир түрлү инана билә.

Ама бу прошения савашээр клисе ишлерин хем инаныжыларын йардымыннан ески сыралы геери чевирмәә. Ачан гележәк командировкадан Иван Петрович Галев хем депутат Фёдор Иванович Чилингир, топлайын хепсини большевиклери, депутатлары, активистлери да окуйун ону хепсинә, вар умудум, аннайасыныз сиз, ким копуштурду ону. Шинди бән алатлайорум бюройа.

Давиденко чыкты кабинетиндән да доорулады

райкома, бакты колунда саадына — отуруш чекет-месинä варды таа онбеш минут, о геч калмамышты. «Лäйзым олажэк,— дүшүндү о,— бу йакынарда топламаа бүтүн райондан күйлерин председательлерини хем секретарларыны да ислäй лафетмäй оннарлан бу ишлери. Кишинёвдан да теклив еде-жез бир бежерикли лектор, ко аннатсын ени күй башларына таа дериндän Партиянын хем девлетимизин политикасыны клисенин хем религиянын үзеринä»...

Долукүйсүнүн сельсоветиндä гидärди собрание. Иван Петрович Галев окуйарды тоглуша прошенияйы. Хепси мераклан сеслärдилär.

— Хадиин шинди, товарищилär,— деди Галев биткидä,— савашалым аннамаа хализ кимдän чык-ма бу киаг.

— Ким-ким йазылмыш киагта?— сорду Чилингир Тодур.

— Тä оннар вар онбир кары. Илкин дурэр Чүвенжи Ванунун карысынын йазылмасы, Сора Сармысакларын Маричи пармак басмыш хем жанабинин да карын пармак басмыш.

Тодур бираз билирди бу иши, ама ачан аалем арасында да ишитти карысы ичин, она хич ислäй гелмеди да башка лафетмеди.

— Ама почерка Андончуларын Танусунун,— калкты бир депутат,— йазылары бän таныырым хем гөрдүм да бир авшам топламышты карылары да дärди, ани күй попасыз йокмуш насыл олсун. Ко Мокану гелсинмиш, онун бизä йокмуш зарары...

— Бän да таныдым, ани йазылар онун.— деди председатель Андон.

— Танымышын, ама дуйамамышын, ани Танунун хем Чүвенжи Вану карысынын пек ааз хасырлары тутушэр христианнык ичин,— башлады Галев ислäй таказаламаа Сүмбейли Андону.— Вану хем Тану хем таа башкалары, кимин жаннары йанээр ески сыралык ичин, карыларын хем религиянын аардына сакланып, савашээрлар сельсовети ени йолдан сапытмаа. Бизим да сельсоветин башлары: секретар хем председатель, кимä народ инанды кувети, тапылы верерлär йан йола! Жанабин Ан-

дон Петрович, депутатсын, партийныйсын, ама куш-
кулуу кайбетмишин!

Андончунун Танусу тутарды алты чырак, йазын
кырк-елли гүнделикчи гөтүрарди, дойурарды ишчи-
лерини булашык суларыннан, кесәрди о йок ги-
бижә акларыны да. Кач фукаара аалатты, кими-
сини да мезара сокту. Озаман дүшүнмәзди, ани
гүнах йапээр, клисейә да хич гитмәзди, ама шин-
ди, гөрүнүз, аллах аклына гелмиш! Топарламыш
ен функааралары: Саургуннарын Донисини, Мари-
чи бабуу, таа катмыш бурайы Чилингир Мари-
найы да, дедии ер, оолу секретар, адамы партий-
ный хем депутат... Бизим кенди елимизлән сава-
шээр Совет куветини көстеклемәй...

Собрание Сүмбейли Андона хем Чилингир Ва-
нийә гөстерди, ани кушкулуу башлээрлар кайбет-
мәй. Аннамадаан, билмедәән хем партоганизаци-
ейә данышмадаан тапылмышлар йанныш йола. Чи-
лингир Тодура да гөстерилди, ани хич йакышмээр
ески большевин ичерсиндә карысы хем оолу бил-
месиннәр Большевик Партиясынын политикасыны
да бу бетерә окадар тез тапылсыннар зенгинне-
рин илмеенә.

Биткидә Иван Петрович аннатты, ани еер-бир
религия хем христиан дини да езижи класслара
измет едеерләр. Бу бетерә зенгиннәр кайбедир-
кән еллериндән кувети чалышээрлар, хем тә на-
сыл биздә да гөрериз, религиянын йардымыннан
сапытмаа зааменчилери уз йолдан да кайыплары-
ны насы-нижә геери чевирмәй.

— Активистлерә, партийнилерә, генчлерә дей-
ни пазарертелериндә ишлейжек политкружок,
үүренежез³ партиянын историясыны хем политика-
сыны. Саде үүренмәк бизи чыкаражэк йанылма-
клардан, ачажэк гөзлеримизи,— деди Галев со-
нунда.

Вани собраниедан чыкты пек кахырлы. Насыл
өлә, о савашты ислә йапсын, ама калды кабаатлы.
Не зарары вар христианнын? О бүүнәдан саныр-
ды, ани большевикләр аллахын да ен йакын адам-
нары. Насыл өлә бобасы аннатмады она бу ишләр
ичин бишейжик? Нечин аннатмады? Хепсини бу
сорушлары о койду Иван Петровичә таа о авшам.

Собранидан евә гидәркән уурады Галевлан билә оннара евә. Вани севәрди хем йынанарды бобасыны да, ама таа доору сайарды кенди илк үүредижисини Иван Петровичи, нечин ки бобасы да хеп ону сайарды кендисинә үүредижи. Чок ишләр ичин лафеттиләр оннар о авшам. Иван Петрович таныштырды чождуу сийрек кнатларлан, ангыларыны о чыкармышты үзә саклыдан, биркачыны верди евдә окусун. Чоктан шансора гежәйарысы гечмишти, ачан Вани чыкты евә гитмәә.

— Йок зарары,— деди үүредижи,— йанылмадан кимсей олмээр. Саде йанылдынан дүшер хызлы топламаа кендини да аарамаа доорулуу, ишитмәә хализ достларынын сеслерини, кантарламаа вакыды хем моменти да тез доорутмаа йаннышлыы. Олә бизи үүредеер большевик партиясы, олә сымарлады Ленин.

Вани гидәрди евә хем дүшүнәрди: кыш авшамнарында вардыр чок сыра гежеледни да үүредижисинин ичерлериндә, ама нижә о бүүнәдан таа денәмедийди, ани Иван Петровичлердә хич бир одаларында да йокту икона, йокту кошежиктә асылы кандил... Оннарда са, бирижик оданын каршыда көшеси долуйду түрлү-түрлү свети Илиеларлан, свети Петриләрлән хем ставрозда герили Христларлан хеп о көшедә бир шарап филжанындан кандил асылыйды. Ону мамусу жумааертелериндә тутуштурарды биркач минуда...

Ачан Вани етишти евә, оннарда шафк сүүнүктү, усулуннан кимсей дуймадаан гирди ичери, сойунду да йатты дөшеенә.

Авшам олдуиду, Чилингир Тодурун айлеситурмушту екмек имәә. Карысы Марина ачты лафы:

— Хепси исләә, тә оол-боба икиниз да заабит олдуруз, насыл деерләр: күйүн пешкири омузунузда ардылы, имеелик та кабулеттик, бир да папшой тарламыз вар ону да екили кабулеттик, калээр саалыжаклан берекети елә алмаа... Саде бир иши аннайамээрым.

— Нашейжик сән аннайамээрсын?— үфкели кести Тодур карысынын лафыны, артык дуйарак неистеер о сөлесин.

— Аннамээрэм нечин клисе капалы? Бүүк йорту Панайыа гелди, гечти хич белли да олмады, чаннар баари чекилйидиләр! Инсаннар сизә артык башладылар үфкеленмәә,— сөләрди кахырларыны Марина,— Вани һаптыныз о бизим пруженияйы?— такылды таа сора оолуна.— Лаф вердин карыла-ра, ани саба попаз гетирежән, ама артык афтасы гечти — хеп сусээрсын!

— Ким сизә о прошенияйы йазды?— сорду Вани.— Сән билеермийсин, ани орада биза, Совет Куветина каршы йазмышлар?

— Бән не билйидим, чожуум, не йазмышлар орада, кнат аннамээрэм.

— Мамо, ачан билмеерсин, нечин озаман пармак бастын?— генә сорду оолу.

— Олә деди Андончунун Танусу.

— Андончунун Танусуну сеслеерсиниз, жаныныз сыкылды Мокану ичин!— хептән кызгын башлады ев башы Тодур.

— Диил, ба Тоде,— савашты доорутсун кендини Марина,— биз истәмеериз кәр Мокануйу. Те үзү бырда Ванийә да хеп олә сөледик, ко олсун башка. Мокану, чүнкү, деерсиниз боярларын пайыны тутармыш. Ама сиз баксаныз е насыл өлүлери попасыз гөмерләр! Гөзәл ми дурэр!

— Попасыз гөмерләр, ама сийрек гөмеерләр.— деди Тодур.— Совет кувети гелмеййиди да версин имеелик, Мокану пек гөзәл, чаннары дүверәк таа качыны гөмежейди, беким бизим да ичердән биримизи!

Вани сусарак, ама далгалы үреклән сесләрди бу ичер атышмасыны. Чок ишлери гүжүлә шинди башларды таманынжа аннамаа. Бобасы узатты лафыны:

— Некадар подполияда ишледим бән дайандым бу сенин иконаларына хем кандиллеринә. Оннар бени бир дамна өртәрдиләр, ама шинди ләзым аннайасын, ки оннардан хич йок файда. Сән бу инан ууруннан тапмышын Совет куветин душманнарына Андончунун Танусуна, ангысы кулак хем нижи, үзләрлән зааметчи аалатты, аач бракып гүн-жеезлериннән мезара сокту... Шинди да гөк падишахы аклына гелмиш, прошения йазээр!— Карысы

Марина сусарды.— Бундан өтää ишитмейим чыкасын сокаа бу ишләрлән, нечин ки сән Ванийи да йанылтмышын уурундан. Хем таа бир иш — о иконалары сабаадан сауштурасын дуварлардан, башка гөөрмейим, шиттин ми?

— Пы-ы-ы, бре адам, нәбәрсыныз сиз? Не истерсиниз тылсымнар мы йапынсыннар евимиздә? Бән таа неләр ишиттим, олмалы хепси аслы чыкажәклар!

— Неләр таа ишиттин?— Сорду Вани да артык бобасы гиби үфкели. О артык шүпеленмәзди, ани мамусу булунәр йанныш йолда.

— Тә, ани сән истеерсин гирмәә, канцамол му, не канара деерсиниз.

— Комсомол, комсомол диил канара!

— Тә о тә, чүнкү антихризә измет едәрмиш деерләр! Сән да, Вани, гөрерим Зенайы да о уура чекеерсин. Баари ону бракыныз, айолум, не ләәзым она кыз башыннан канцамоллук?

— Марина, йа сән доорудан аннат бизә кимдән бу душманныклары гетирерсин ичеримизә?— артык хептән кызгын сорду Тодур карысына.

— Ванунун карысы, бе Тоде, йакып кандили да дува едәрмиш аллаха, йукарсы көөр етсинмиш оннары, ким алмышмыш евлерини, терекелерини хем тарлаларыны. О сөлемиш сокакта, ани канцомоллар, депутатлар хем хепси тә ени куветин измекерлери антихризмишләр...

— А-ха, тә кимә Совет кувети уймээр! Биз аслы хич беклемәздик та Чүвенжилердән хем Андончулардан беенсиннәр ени кувети. Бизи вар ким беенсин.

— Өлә, ама те бу клисе бетеринә чоюу инсаннар оннары да сеслеерләр. Гетирин попаз да таа севгили олажэныз!

— Беки да сеслер кимиси, ким истеер ко сеслесин, ачылажәк оннарын да гөзлери. Ама сана таа бир керә сөлейим, Марина, клисе диил сенин ишин, сән орайы карышма!— кести Тодур хептән четин.— Бән артык олду букадар йыл большевик партиясындайым, беним ушакларым да гирежәкләр комсомола Вани да, истәрса кызым Зена да. Нечин ки большевикләр хем комсомоллар вар Совет

куветин бел кеми. Ама тә насыл гөрерсин Вану-
лара хем Андончулара чыкәр, ани биз антихрист.
Ко сөлесиннәр не истеерләр, чок лафедәмейже-
кләр. Ама хализ инаныжылар истәрсалар була-
жәкләр башка попар да клисе ишлейжәк, бизим
Кувет инанмайы каршыламээр.

Кары хептән күсүлүйдү, дүрмүштү кендисини
сансын сүсмәә хазырды. О бекләмедийди, ани
бүүлә севинмеликли вакытта бутакым бозулажәк
ичердә йашамасы. Санырды, ани оолу Вани маму-
сунун тарафыны тутажәк, ама шинди беллийди —
о бобасыны йынанарды.

— Сыкыныныз, ушакларым, — данышты боба
өтәә доору хепсинә семьясына, — бош лафлары се-
сләмейиниз. Уүренин исләә айырмаа ким бизә
дост, ким да душман. Буну таа пек сиз, генчләр
ләәзым биләсиниз, нечин ки илери доору чыкажәк
таа башка да көстекчи, ангылары исләә билеер-
ләр өртүнмәә аллахын адыннан бир йанындан да
унутмээрлар шейтанын адыннан коркутмаа... Саде
кушкулук хем үүренмәк бизи сапытмаз уз йол-
дан...

О авшам Чилингирилерин айлесиндә таа чок иш-
ләр лафедилди, ама өлә да хепсини лафы битир-
медиләр. Марина башка каршы сөләмеди, ама би-
шейжик та аннайамады, чекишикли гитти йат-
маа.

Сабайлан Кыяк Диму гечәрди Сельсоветин
йанындан, гөрдү ески достуну Күчүк Öргийи да
дурукланды сорсун халыны:

— Насыл йашәрсын, Öрги ага, кефләр насыл?

— Истә, ппек гөзәл, шшүкүр! — жувап етти
о. — Ссени ссормалы тө-о-о тә!

— Бән да исләә, шүкүрүм! Имеелик кабулет-
тик, саалык вар! — Диму башлады сакалыны ка-
шымаа да деди. — Сән шинди күй ишлеринә гечтин
кабарәрсын!

— Каббарэрым, истә, тө-о-о тә! Имеелик вар-
кан сән да кабәрәрсын, тө-о-о тә! Ама ннечин
илеркиси гиби токады араланмаа коркәрсын сор-
малы, истә, а-а?

— Нәбайдым, өлә алышмышык, таа чок аулда
дурэрым.

— Истә ккувет шинди ббизим она изммет ет-
мәә ләзым, тө-о-о тә! Ама ссән имеели алдын
да ггенә ссакландын ккаплум ббуасы гиби кабу-
уна, тө-о-о тә!

— Нәбайдым, ачан бирери айырмадылар.

— Истә, үү-үзә чык, тө-о-о тә! Кким сени ккүм-
бет үстундә ггорежек? Алатламасан, ггел йардым
ет йапалым бир иш!

— Не иш?

— Истә, ддикелим сачаа тә бу ббайраклары,
асалым ппатретлери хем те бу ллозунгалары ккар-
шы ккакалым.

— Димитали нередә, ддил ми о сенин йардым-
жын?

— О гитти, ккардаш, истә, күй ичинә чаннан,
инсана хаббер етмәә, авшама генә ддернек ола-
жэк тө-о-о тә. Бүәк йорту бүүн, истә...

— Не йорту?— сорду Диму.

— Истә тө-о-ону тә, ккардашым, ббилмеерим,
истә ббиз ххеп таа ккаранныктайыз, ккардашым.
Тә ггележек Иван Петрович йа да Вани Чилин-
гер да оннара ссоражэз, иста тө-о-о тә!

«Бак сән бу Күчүк Öргинин не ислә дили чө-
зүлмүш!— шашты аклынжа Диму,— Илери ики
лаф сөлейинжә йарым саат дүүнүрдү...».

— Сән калабалыкта дөнүшә-дөнүшә, бай Öрги
исләә лафчы олмушун!— дайанамады кабартмасын
достуну Диму,— Евел билирдин саде кенди бордей-
ини, Тодурун кузнесини хем баалары, ама шинди
жанабин инсан арасындайсын!..

— Истә, тө-о-тә!— Узатты татлы лафыны Öр-
ги бүтүн үректән севинерәк.— Ени ввакыт ггел-
ди!— деди о да ааз-бучук солукланды, нечин ки
пек зоор чыкты бу сыра гүүдесиндән о лаф «гел-
ди», сора силди гөзүндән йашы, ангысы топлан-
дынкча хеп топланырды да таа пек пелтекледирди
ону. Сонунда бираз усланды далгаланмактан да
екледи:— Истә, ккардаш, чөзүлдү ддиллеримиз хем
ггөзлеримиз, ачылды үреклеримиз, истә, енидән ду-
удук тө-о-о тә вар, ккардашым!

Койдулар мердивени, Диму тутарды Öрги да
пинди йукары, дикти илкин бир кырмызы байрак
фронтонун бир йанына, сора да өбүр йанына таа

бир. Орта ерә да еерлештирдиләр, нижә сымарламышты Иван Петрович, Ленинни бүүк портрени таа сора башладылар какмаа лозунгалары. Өрги чалышырды йапсын изметини некадар таа ислә: инип мердивендән чыкыырды беш-он адым геери, бакарды, сора генә пинип еерлештирәрди, нижә онун есабийды. Таман башардылар коймаа хепсини, сельсоветә гелдиләр Иван Петрович Галев хем Сүмбейли Андон. Оннар елештиләр Димуylan хем Өргийлән председатель Андон сорду:

— Диму ага, не гөрүнмсерсин мейданда, саалыын вар мы?

— Шүкүр бүүнкүсүнә, товарищ председатель!— деди Диму да хеп о ески табетийжа башлады кашымаа сакалыны.

— Истә, Ивван Петрович,— данышты Өрги Галева,— аннат бизә не йорту ббүүн? Те Ддиму кафадар да ссорду, ама бән ббилмедим, тө-о-о тә!

— Бүүн сөлейим сизә, достларым, бизим топракта хем гениш Совет мемлекетимиздә бүүк йорту, тарафымыз олду кендибашына республика. Москвада Уүсек Советин сессиясы каавиледи бессарабиялы инсаннарын истейшини, ани топлашсыннар бирери Ниструнун ики тарафындан кардашлар да бир девлеттә ени йашамак дүзссүннәр. Бүүндән өтәә бизим артык вар кенди статуымыз, онун ады Молдавская Советская социалистическая республика. Да те бизим Молдавия республикамыз топлу народумузун кайыллыыннан гирди Совет Бирлинин өбүр топлу республикаларын арасына биртакым, нижә кардашлар хем кызкардашлар гирерләр бир ана евинә. Окуйун лозунгалары, ани астыныз: «Йашасын Совет Социалист республикамыз — Молдавия!», «Йашасын Совет республикаларын айлеси — Совет Бирли!»

— Окуйлум, Иван Петрович, ама киат билмее-риз!— аалашты Кыяк Диму хеп о елиннән сакалыны кашыйрак.

— Истә, иккимиз да ккөрүз тө-о-о тә, ккаранныктаиз, истә тө-о-о тә!

— Ислә ани вар республикамыз!— деди Андон Петрович.— Уүренежез йазмаа да окумаа да, чыкажэз караньктан!

— Ччыкажэз, истә тө-о-о тә! Ишиттин ми ба, Ддиму?— сорду Өрги да сармашты она.— Ама сән ккапанмышын да иччердә дурэрсын, истә!..

— Олмаз иччердә дурмаа, бай Диму!— алды Өргинин аазындан лафы Иван Петрович Галев,— Авшама кендин дернәә гел, маалейи да аардына сүрүклә. Доклад окуйжэк райкомун секретары товарищ Лавров.

Сельсоветин председатели хем күйүн парторганизациясынын секретары гирдиләр ачык капулардан сельсоветин ичйанкы одасына. Оннарын кефи гөзалди, йорту гүнү чекедәрди пек ислә.

Авшамнеин мейданда инсан пек чокту. Доклад биттиктән сора ишидилирди «ура» баарышлары. Народ куҗаклайып йукары атаардылар Галевы, Лаврову. Геч вақыдадан ишидилди музыка хем шенникләр... Августун икисийди бин докузүз кыркынҗы йыл. Диил саде биздә, ама бүтүнүнә гениш Совет Бирлииндә: Балтикадан Йырак Гүндуусундан хем уўлендән пойразадан бол миллетләр чок севинмеликлән Молдавия республикамызын дуумасыны нышаннардылар...

Августун биткисиндә Долу-Күйлү сельсоветин секретарында варды пек чок иш. О хазырларды күйүн ушакларын списокларыны школа ичин. Ванийә бу ишлери таа тез башармаа деин йардым едәрдиләр активистләр.

Варды иш школанын да ени диреторуна Иван Петровичә. О качынырды конак булмаа да ерлештирмәә ирми дөрт ени үүредиҗи, ангылары артык гелдийдиләр күйә Россиядан хем Украинадан. Гелдийдиләр курсадан дөрт та ени, күйлү үүредиҗи. Ама ачан таа ислә есапладылар класслары, бу үүредиҗиләр да ааз гелирдиләр хепсини ушаклары үүретмәә дейни. Кимисинә учительлерә директор сымарлады икишәр класс. Бундан башка үүредиҗилерә сөленди, ани ачан башлайжэк гежә

школасы, оннара верилежек таа иш орада да. Сельсовет артык хазырламышты гежә үүренжилерин да списокларыны. Күйүн май хепси генчлери оналтыдан ирми едийәдан йазылыдылар үүренмәә гежә, ама таа бүүклерә да, ани калмыштылар кийатсыз, хазырланырды ликбез школалары инсаннарын евлериндә. Киатсызлык хем каранлык йакмышты народу нижә куракта йангын хем сузузлук да шинди, ачан гелдийди сыра айдынлык чөшмесинә йаннашмаа, инсан савашырды бирдән канмаа.

Школада артык белли олдуиду завуч Евдокия Павловна Кизьякова, ангысыны директор Иван Петрович сайаарды нижә кендисинин саа ели. Завуч ишини башлады генч үүредижиләрлән, йапты оннара бир топлуш да деди:

— Тутунуз аклыңызда, гирдиниз гиби үүредижилерин одасына сиз да артык олээрсыныз калан үүредижиләрлән биртакым. Боржунуз да доорулукларыныз да нижә хепсимизин, саде ани сиз ләәзым олажэк таа чок үүренәсиниз, таа чок сорасыныз. Гүндүз үүредежениз ушаклары, гежә да кендиниз үүренежениз единжи класста.

— Ама биз ромунда едишәр класс битирдик.— деди Вани Ушанлы.

— Ромын школасынын программалары,— аннатты завуч,— уймээр Совет школасынын программаларына, тә бу бетерә хепси Бессарабиянын школаларында үүренжиләр бир класс геери урулээрлар. Жанабиннериниз бырда гежә школасында едишәр класс башардыйнан, өтәә доору йоллайжез сизи педучилищәә үүренәсиниз заочно.

— Ангы класслары биз үүредежез?— сорду бир башка генч учитель Варнели.— Бән пек коркээрым, ани бежерәмейжәм.

— Бән да пек коркээрым!— фырлады жүрә сечеезиннән Галя Галева.

— Кахырланмайын, ишлейжениз, не бежермейжениз соражэныз. Ислә ани вар ким йаардым етсин. Сиз үүредежениз хазырлык классларыны. Бу классларда ушаклар ен илкин ләәзым олажэк үүренсиннәр рус дилини, бу бетерә ана дилини

класста кулланын таа сийрек, савашын сынаштырмаа ушаклары лафетсиннәр таа сук русча, озаман тез үүренежекләр хем жанабинизин да дилиниз таа кыйак олажэк...— Евдокия Павловна дуркланды бакарак ени үүредижилерин уз гөзлеринә. Оннар да аннадылар не истеди сөлесин завуч да утанарак башладылар аалашмаа, ани йуфка билеерләр рус дилини.

— Галя хепсимиздән ислә билеер,— деди Кирчоглу Коли.

— Тә ислә! О сизә да йардым едежек. Ама сән, Галина, нередән өлә ислә русча билеерсин?— сорду Евдокия Павловна.

— Биз ичердә хем русча лафедериз, хем гагаузча да.

— Сән мийсин Иван Петровичин кызчаазы?

— Бәним.— жувап етти Галя кара кирпичлерини хызлы-хызлы утанмактан кыпыштырарак.

— Сенин ишин хептән башка. Вар кимә евдә да сорасын, ама бурада школада хепси үүредижиләр сизә йардым едежекләр, ама бән борчлуйум илк сыра йардым едейим.— деди завуч.— Биткидә селәин таа бир иш сөлейим. Товарищи ени үүредижиләр, сиз олур демәә дүнкү гүнәдан үүрендиниз башка куветин школасында, нередә гечәрди лобут. Биздә Совет школасында өлә иш хич гечмеер! Елтенмейәсиниз ушаклара ел калдырмаа! Бизим школада ушаклар дүшеер дерин аннасыннар нечин динл ләәзым зарар йапмаа, нечин дүшер уз дурмаа хем нечин дүшер ислә үүренмәә. Билмәк хем аннамак үзериндән дисциплина хепсиндән каави.

— Буннары бизә курсада да сөледиләр.— деди Галя.

— Тә ислә! Бу ишләр ичин хем таа башка ишләр ичин да биз таа чок лафа дуражэз илери доору топлушларымызда, недсоветлердә...

Школа башладыды, иш гидәрди ислә. Ушаклар хепси школайа гелирдиләр хем чалышырдыр пек исләә үүренсиннәр.

Галянын башы гөрүнмәзди иштән, ербир уро-
уна о хазырланырды нижә орак бичиминә чифт-
чиләр хазырланээрлар. Дайма данышырды йаар-
дым ичин бобасына, ама онун да май олмазды
вакыды кызына кулак асмаа. Галевы ськ-ськ рай-
она чаарырдылар партийный ишләрлән, сельсовет
да аар сорушларыны хеп она данышырды, школа
да бин икиүз ушаклан хеп онун үстүндейди. Дер-
некләр, отурушлар, топлушлар, педсоветләр — би-
риси йокту насыл онсуз олсуннар.

— Галя, кызым, — деди бир гүн бобасы үүре-
дижийка кызына, ангысыннан үүреенин бир саклы
көшежиндә бираз кабарарды, — йалваражам са-
на, паалы ушаам, сорушчуларыннан азыжык ба-
каны бошлаасын. Ичер ишлерини мамун сана бой-
урмээр, какуннан икиси етиштирерләр. Сана калэ-
эр үүретмәә ушаклары хем үүренмәә кендинә. Ча-
лыш таа чокча кенди башына о пек файдалы.
Зорда, белли бишей, данышмадаан да бир ким-
сейә олмээр — сор завуча. Ама бана, кызым, — ен,
еен зоор сырларда. — Галев гүлүмседе, ангысын-
нан сансын деди ушаана афетсин ону.

— Аннадым, бакажык! — деди Галя да өптү бо-
басынын сол йанааны, ангысы азыжык гыдыклады
кызын инжә дудажыкларыны читиналарыннан.

— Тә о тә! — деди Иван Петрович. — Күчүк Ор-
гинин лафына гелди сыра. Кызлан боба икиси да
бирдән гүлдүләр.

Галянын мамусу да денейди насыл онун күчүк
кызы бу йакыннарда окадар ишә урэр кендини,
ки сансын бираз забуннадыйды. О инжежик бел-
жеези таа да инжелдийди, кара кирпичкери таа
да узандыйдылар, садә пембә йанажыклары ка-
чынмактан солмаздылар, ама таа кызарырдылар.
Галя школада таа илк гүндән башладыйды гезмәә
өбүр үүредижилерин урокларына, ськча гидәрди
Евдокия Павловнайа да. Обүр үч чожук та Га-
ляйа бакарак савашырдылар ишлериннән ондан
ашаа калмасыннар. Онез айып олажэиды еркекле-
ри бир кызчааз гечсин. Саде рус дилиннән йокту
нәпмаа. Чожуклар чалышырдылар Галина Иванов-

найлан (шансора бири бирлерина бутакым данышырдылар) хеп русча лафетмää да таа тез бир түрлү йаннышыклардан куртулмаа.

— Галя!— дәрдиләр оннар кыза,— сән утанма бизим ажамы кыйнаш русчаларымызы доорутмаа, зерä биз башка түрлү тез үүренäмейжес.

— Бән öлä да йапээрим!— дәрди о.— Саде күсү олмасын бу иш ичин.

— Бендä дүн отурду урокта Евдокия Павловна,— деди Варнели Нүклай бир гүн, ачан дөрдү да генч үүредижиләр хавезлән школа ишлерини лафедәрдиләр.

— Чок му йаннышык булду?— сорду Галя.

— Бир тепä.— жувап етти о.— Ен илкин деди, ани чок русча лафлары йанныш соләрмишим хем таа сымарлады чалышаймышык таа чок гөстерелим ушаклара ресимдä, не да вар колай дири гетирäймишик класса. Лафеттирäймишик ушаклары бири-бирлериннән да озаман таа тез башлайжәймыш диллери сөкүлмää... Ама дурун үүнеим да, биразчык да меететти.

— Неи меететти?— Меракланды Кирчогу Коли.

— Деди, ани бежерәрмишим классы елимдä тутмаа. Олажәймыш бендән хализ учитель.

— Бендä да олду дөрт урокта отурэр.— деди Галя.— Пек беенирмиш насыл бән данышырмышым ушакларлан. Хем деди, ани оннар бени артык башламышмышлар севмää, гөстерди нижә таа ислä планнарымы йазайым. Хем бана да деди, нижә Нүклайа демиш, ани биз дөрдүмүз да бошуна айырмамышык үүредижилик йолуну. Олажәймышык ислä үүредижиләр.

— Чекетсä бир керä бу гежä школасы,— узатты лафыны Нүклай.— үүретмәк та ислä, ама беним таа чок жаным чекеер кендим да отурайым таа бир-ики йылжааз үүредижинин öнүндä.

— Таа онбеш гүндән сора чекедежеймиш,— деди Вани Ушанлы,— ишиттим Иван Петрович аннадырды сельсоветтä чожуклара, ани гежä школасы есаплаймыш ишлейжи генчлерä деини да ачылажәймыш бираз кыр ишлери топландыктан сора, октябри айында.

— Бән да пек хавезлән беклеерим ачылсын ге-
жә школасы,— деди Галя,— ама школада ушакла-
ры үүретмәк бана сансын еен севгили иш, акына
зоор, ама ачан битеер дөрт урок, истеерим оннар
енидән чекетсиннәр. Евә да гиттийнән хеп бекле-
ерим ертеси гүнүнү — генә гидейим школайа. Ба-
кэрым о беним күчүжүк үүренжилеримә, кимиси
таа донжаазларыны доорудамээрлар, патешкажы-
кларыны бән иликлеерим, ама хепсинин гөзчезле-
ри миклеерләр!

— Ажаба биз да өләмийдик сефтә школайа
гелдийнән?— сорду Нүклай.

— Е насылдык санээрсын?— деди Коли.— Биз
шинди да таа оннардан узаа етишмедик. Анам
сорэр, неремиз бизим үүредижи олажэймышык,
ачан кендимиз өнез таа дүн сарымызы йутму-
шук.

— Кахырланмасын мамун!— деди таа үрекли-
жә Вани Ушанлы.— Дур бакалым мамуну да лик-
бездә үүретмейжез ми генә биз.

— Аслы хич бир буква да билмеер,— ачыкла-
ды Коли...

Бирбучук айда, некадар Галя үүренди курса-
да, Вани кабулетти ондан ики киат. Оннар пек
паалыйдылар чожаа. «Сайылээр унутмээр,— есап-
лаарды Вани.— Хем неләр йазээр, гөрәсин! Бүүк
адам гиби илери дүшүнер! Некадар йокту Галя,
Вани бу киатларлан иленирди. Бир ара булдукча
окуйарды оннары. Шинди, ачан йавклусу евдәйди,
санырды сук-сук булушажәклар, ама школа ба-
шламасыннан иш чок олдуиду да хузурлуклара ва-
кыт хич калмазды. Дүн пазарды, каршылаштылар
клубта.

— Галя,— деди Вани,— пек истеерим аннада-
сын неләр ени курсаларда үүрендиниз, насыл ва-
кыт гечти.

— Нечин гелмеерсин, унуттун бизә йолу му?—
сорду кыз.

— Утанээрым мамуннан бакан башламасыннар
шүпеленмәә, ани гелеерим маасуз сениннән гөрү-
шмәә. Истеерим саде икижимиз лафеделим.

— Ислә!— деди узун кирпичләр усулжууннан

капанарак.— Танц биттийнән гидежез барабар евә.

Вани кайылды бүүлә аннашмаклан хем севи-нәрди, ани Галя бүүн клубта хепсиндән гөзәлди, хепсиндән кывракты: гиимнийди о ени кыса ени сатин фистанжыклан, аяакларында да какусунун үүсек өкчели еменилерийди, башында да ташырды бир кырмызы беретчик. Бу гиимдә Галя пек ар-тык бендзәрди үүредижийкайа. Вани аклынжа ге-нә пишман олду, ани гитмеди о да үүредижилик курсаларына — еер гүн йаннашык ишлейжейди-ләр...

Клубта варды чок генчләр, ама таа чоойу чо-жуктулар. Долукүйлү кызлар таа хепси сынаша-маздылар клуба. Гелмишти шеннәә аэродромдан красноармеецләр да хем гетирмиштиләр клуба бир патефон, чок та пластинка. Вани ойнады Галәй-лан биркач вальс, сора ойнадылар дүз хоруйу, мол-дованжайы. Красноармеецләр да алырдылар Га-ляйы полькайа хем башка ойуннара. Солдатларын бирисинин адыйды Сергей Колесников. О артык исләә достлашмышты Стифанка Статовайлан, он-нарын да арасында кызышарды севдә.

Биткидә Ванийлән Галя, насыл аннаштыйды-лар, икижи кол-кола гиттиләр евә. Гежә каран-ныкты, дышарда кокарды ени шараба. Инсаннар артык баалар бозардылар, нередә-са йыракта ишидилирди мааниләр, түркүләр. Бир да чыртма чаларды окадар шен үч гүжүлүйү, ки сансын бүл-бүл уйанмышты уйкусундан да савашырды өмүр дүннейи да уйандырмаа. Күйүн узак маалелерин-дә таа даалышмамышты сидянкалар хем көшә хо-рулары... Вани хем Галя гидәрдиләр йавашажык хеп өлә кол-кола тутулу.

— Товарищ Иван Чилингир, бән артык олдум үүредижийка. Былдыр кендим школада үүренир-дим, ама бу йыл артык бән үүредеерим ушакла-ры! Бу сансын бир хош дүш! Хич йынанажаам гелмеер!

— Бендзеерсин да,— деди Вани,— узатмышын кожа бой, гиимнийсин да өбүр үүредижийкалар-дан диил таа ашаа. Сиздә ичердә шинди ики үүредижии олду бобан хем сән Галина Ивановна.

— Совет кувети, товарищ Чилингир! Совет кувети олмайайды, бән үүредижийка олмайжэйдим, бакам да директор олмайжэйдү, сан да — секретар!

— Олажэйдык гүнжү йа да чырак Чүвенжилердә хем Гөзаларда беки Андончуларда.— Вани битирди Галянын чекеттирилмиш сөзүнү. Бутакым гөзәл лафлашарак генчләр етиштиләр Галяларын евинин йанына да отурдулар йаннашык оннарын аулу бойунда топрак сундурмажаа.

— Галя,— теклив етти ансыздан Вани,— хади шакажыктан сайажэз, ани биз дернектә, сайылээр сидәнкада отурэрыз да, чүнкү, бән сенин йавкун.

— Е хе-е, Ванийжик, ойнамайжам!— жувап етти Галина шакайа шакайлан,— сән сора аслыдан истейжән!

Икиси да гүлдүләр.

— Йавашажык гүлелим зерә шинди йа маму, йа бака дуйажэк.

— Не коркэрмыйсын?— сорду Вани.

— Коркмээрим, ама шинди дейжекләр гирелим ичери да орада бүүлә бол лафедәмейжез.

— Не гөзәл сыжак йаз гежеси!

— Гөк та үклү йылдызлан! Таман дышарда дурмаа!

— Насыл үүрендин курсада?

— Пек исләә. Биткидә олду нижә бир экзамен. Бән кабулеттим ики дөртлүк хем үч та бешлик. Ноталар шинди диил нижә илерийди онадан, ама саде бешәдан.

— Чожуклар насыл үүрендиләр?

— Оннара хепсиндән зоор гелди рус дили, ама неси вар пек чалышырдылар үүренмәә.

— Билеермийсин, ани Бессарабия шансора республика олду?

— Сөледиләр бизә да. Москвайа гиттмиш бизим тарафтан бир делегация. Оннарын арасында вармыш бир да бизин коллегамыз үүредижийка Крачунеску.

— Бурада Аркадий Иванович Лавров бу иш ичин бир доклад окуду. Олә бир бүүк дернек топ-

ланды, кәр өлә нижә топландыйды ийунун ирми докузунда.

— Бизә курсада чок аннаттылар Владимир Ильич Ленин хем Надежда Константиновна Крупская ичин. О Ленинин карысыймыш хем үүредижилерин үүредижисиймиш.

Бу лаф арасында Вани хеп таа йаклашырды кыза, таа сора хич кендиси да аннамадаан койду елини онун белинә.

— Бән демедим ми, ани ойуну аслыйа чеви-режән?

— Нечин?

— Елин нечин орада?

— Ама аслыйа да чыкарса зарар мы ола-жэк?

— Йок вакыт, Ванюша, бунжа ишләр йыкылды омузларымыза: ени йашамайы ләзым дүзмәә. Сынгын хем айдыннык ичин йанык народумузу ләзым гүнешә доорудалым, ески хайырсызлыклары да ләзым тук еделим...

— Галя хепсини аннэрым, ама нәбайым жан ерими? Сени гөрдүйнән сансын гүүдемә бир йумак топланээр да солууму колвермеер ишлесин ислә. Некадар курсадайдын, аклым хеп сендейди, сени дүшлеримдә гөрерим, сән бана еен паалыйсын!— Чожук сармашты ики елиннән Галянын бойнуса да пек йаклаштылар бири-бирлеринә, онун кафасы иилди Ванинин гүүдесинә.

— Ванюша, биз таа күчүк истенмәк ичин. Брак бени да гит евә. Бән да гидежәм йатмаа, зерә беним мамум аллеле дуйээр, ани бән киминнән са токат аазында лафа дурэрым.

— Беним да мамум аллеле бишей дуйэр.— де-ди Вани.

— Нашей дуйэр?

— Билмеерим нашей. О бана окадар деди: «Мамулар хепсини дуйэр...».

Галя артык савашмазды куртулсун Ванинин ку-жаандан. Нечин ки о кендиси да далмышты бу бирдән үүшән дуйгуларын ичинә да сансын уй-укламышты, нижә күчүк ушак йыканыркан текне-дә сыжайык суйун ичиндә. Дуйгусу таа бендзәр-ди учмайа бир үүсек булутсуз гөктә.

— Мамужуум!— дүшүндү бу инжә белли ушак хем кыз.— Насыл өлә хепси бирдән, насыл өлә тез гелди деликаннылык! Нередән үүштү бу кысмет зибилли да долдурду онун дар гүүсүнү? Нечин окадар пек чекеер йашамаа?..

Хава гүзә кокарды, каранникта ишидилирди йабан өрдеклерин канатларынын сыклык етмеси, оннар нижә бычак кесәрдиләр гөкү. Хем таа нередә-са пек йукарда ишидилирди турнәләрын сеслери. Галя аклына гетирди, ани окудуйду бир китатта, насыл гезек кушлар йырак йоллара учармышлар: сыранын орта еринә дизилирмишләр генч кушлар, сыранын башында учармышлар ен бежериклиләр, йашлылар, каавиләр. Сора да сыранын биткисиндә генә өлеләр. Сефтә учан кушлар бүтүн йолда орталыкта булунурмушлар бүүклерин, таа чок практикалыларын арасында... «Инсаннар да өлә олмалы йапэрлар узун йола чекетийнән!»— дүшүндү Галя да сорду:

— Вани ишидеермийсин турна сеслерини йукарда?

— Ишидеерим! Олайды гүндүз, сайажэйдык оннары. Тутэрмыйсын аклында ачан школаа гидәркән сайаардык?

— Тутэрым, биз озаман үчүнжү класста үүренирдик. Варды бирәр пүскүлжүклү хем корафлы чантажыкларымыз.

— Беним киси шинди да хайатта енсердә асылы дурэр.

— Йаклашээр гүз, ама нечин-са ону илкйаза бенздеерим.— дийштирди лафы Галя.

— Бән да.— деди Вани.

Гүз хализдән да капуйа урарды, ама гелмишти илк севда да бу берә хава илкйазламышты. Бу генчлиин өлә бир вакыдыйды, ачан хепси гөзүнә гөрүнүрдү бир бойада — пембә! Ванийлән Галяйа йашамак диилди пембә, ама кып-кырмызыйды, дүннә оннара денни актарылырды хептән. Күчүклүк дүшлери бир-ики айын ичиндә аслыйа чыктылдылар. Хеп бу гүннердә Галя дуйдуйду, ани она хепсиндән паалы бу дүннедә олдуйду Вани. О йокту насыл сөлесин буннары чожаа лафлан да саде сусарак сармашты онун бойнусуна елиннән да

сувазлаарды кара кывыржык сачларыны. Сора кыз бирдән топлады кендини да савашырды чыксын бу дуйгуларын керпеденнериндән.

— Вани, башлады о,— гит, гит таа тез евә рә шинди чыкажэк бизим ичердән бириси да утанажэз!— Ама кендисинин еллери Галяи сеслемәздиләр. Оннар таа пек чектиләр чождуу артык долужа гүүсүнә. Ики чифт дудак зын-каранныкта хич йанылмадаан булдулар бири-бирлерини... Галянын калан дуйгуларына бу өпүшмәк екледийди таа бир — о биразчык коркту да деди:

— Ванюша, нәбээрыз биз?— сорду о усулжуннан да азыжык итирди ону.

— Билмеерим нәбээрыз.— деди Вани бир сарфош сесиннән.

— Таа тез гит евә, геч олду.

— Хич истәмеерим гитмәә.

— Йавашажык лафет тутулажэз, ба ахмажык!

— Галя, сиздә орада курсада колхоз ичин бишей сөледиләр ми?— сорду Вани, не йола не изә, чалышарак бираз сапытмаа о семелейижи дуйгуларыны лафлан.

— Сөледиләр хем бир да кино гөрдүк.— жувап етти Галя хеп Вани гиби зооруна гечерәк ени лафа.

— Сельсоветтә товарищ Давиденко сөледи, ани биздә да олажэймыш колхоз да ондан сора йашамак дүзүлежеймиш Ленинин дедийнә гөрә, ама шинди таа өнез башлантысыймыш.

— Бизә, товарищ Иван Чилингир,— Галя истедийнән шакалашмаа данышырды чожаа нижә иштә она дәрдиләр,— ачылээр илердә чок иш. Бакам деди, ани колхозу да дүзежеймиш генчләр...

Бутакем севда лафлары калдыйдылар ансыздан бир тарафта, макар ки варды неләр таа чок лафетсиннәр, ама утанырдылар.

— Геч олду, Вани, хади даалышалым.

— Гечир бени биразчык.— теклив етти Вани да алды Галяйы елиндән. Калктылар сундурмажыктан. Гиттиләр.

— Вани бән сора коркажам геери дөймәә.

— Бән сени геери гечирежәм.

— Е сора?

— Сора сән бени биразчык, сора генә бән, сора генә, сора генә.

— Е — е өлә вар насыл сабаадан гечирмәә бири-биримизи,— деди Галя да чекип елини, сакланды оннарын токатчыынын аардына, ангысы артык айырды генчлери. Сора генә гөстерди кафасыны.

— Кал саалыжаклан!

— Иаарына булушажэз мы?

— Белли ки булушажэз, насы-нижә!

— Саалыжэйлан!— деди Вани да сансын карышты караннын гөлгелеринә.

* * *

Завуч Евдокия Павловна хем таа үч үүредижийка, ани гелдийдиләр күйә Россиядан хем Украинадан дүздүләр школада ен илкинки комсомол организациясыны. Топлушларын бириндә оннар кабулеттиләр комсомола күйлү генч үүредижилери да Кирчогу Колийи, Ушанлыйы, Варнелийи хем Галейи. Хеп бу организацияда гирди комсомола сельсоветин да секретары Вани Чилингир. Бир айдан сора школанын комсомол группасы таа да бүүлдү: гирди комсомола клубун заведуйущиси Пети Гайдаржы, библиотеканын башы Катринкалары Маниси, депутатка Статова Стифанида хем таа биркач киши.

Комсомоллар сельсоветин хем партийный организациянын баш йардымжыларыйдылар. Генчлерин йардымыннан иш гидәрди пек уйгун гежә школасында, нечин ки кендилери үүренирдиләр орада хем топарламыштылар кендилериннән билә бүтүнүнә күйүн генчлерини да. Комсомоллар, ангылары үүредижийдиләр, йардым едәрдиләр культурмеецлерә нижә таа ислә хем тез үүретмәә бүүклер йазмаа — окумаа. Комсомол организациясы кендилиндән хич кимсей буйурмадан алмышты үстүнә гежә школасыны хем ликбези да пек ислә гөтүрдиләр бу ууру. Таа бир иш ангысына комсомол бүүк йардым верәрди, о госпоставкайы топлайып йолламаа стата.

Бир гүн парторганизация хем сельсовет билдир-

диләр комсомола, ани зенгиннәр Гөза Пети, Чүвенжи Вану, Андончунун Танусу хем таа биркачы саклаармышлар терекелери, истемәзмишләр версиннәр поставкайы девлетә. Ләзымды йардым етмәә партиейә хем Советә бу иштә. Комсомол да калмады борчлу. Таа о гүнү дүздүләр бир генч бригадасы: беш-алты комсомол хем таа биркач да генч, ани таа диилдиләр организацияда, ама хазырдылар гирмәә, аннаштылар ишлемәә бирердә. Бу бригадайа командир олду Вани Чилингир. Бригада авшамда-сабаада гезәрди күй ичиндә, буларды нередә саклы вар терекә да калдырып йолларды ону гарайа. Еер афта гидәрди комсомоллардан бирәр обоз терекәйлән үклү поставкайа. Иш гит-гидә хеп таа чок олурду, ама генчләр етиштирәрдиләр хем кенди темел ишлерини йапмаа хем күй ишлеринә да исләә омуз вермәә. Тезләә күйлү комсомоллар айырылдылар школадан да йаптылар кендибашына бир күй организациясы, ангысына секретар айырдылар биребир кайыллыклан Вани Чилингири.

Зенгиннерин арасында, ани саклардылар Совет куветиндән терекелери, хепсиндән ариф чыкты Гөзә Пети. Онун таваннары сүпүрүлмүштүләр, пактылар. Аарайыжылар хич буламаздылар онда терекә. О да йапмышты кендини хептән завалы. Ачан бир сабаа гелдиләр комсомоллар аулуна, чыкты чожуклара каршы өлә йалпак, өлә сынгын, ки дейжейдин бу адам өнез шинди аар хасталыындан калкмыш, о башлады байылмаа:

— Кардашчыкларым сиз таа пек көрпәйсиниз, ангы амазчы ажаба алдатты сизи, ани бендә терекә вармыш? Насыл ажаба дили дөнмүш бу йаланы сөлемәә?

— Байылма, дәду Пети,— деди Чилингир Вани,— биз билеериз, ани сендә вар терекә.

— Деме өлә, ушаам, бүүк гүнах үстүнә алээрсын,— генә йапыларды кулак.— Тә фитанцияжыкларым! Хепсижини сиз демедәән гөтүрдүм стага. Бән кендим да билеерим, ани Совет куветинә ләзым екмек.

— Аарайжәз,— деди комсомол Пети Гайдаржы.— Еер булурсак сора кендинә даيان!

— Аарайын, чожуум, делик-делик аарайын! Бән кендим да кайылым буласыңыз да бана да биразыны бракасыңыз, ама йок! Нерәм беним зенгин?— сорарды гөз бояжы, гөстерерәк сыртында йыртык димилерини хем башында сойук калпаа.

— Хайди, чожуклар, лафы йок не узатмаа,— изин етти Вани,— бакыверин тежижик, гөрелим некадар аслы сөлер бу йалпак адамжык.

Чожуклар пиндиләр таваннара, гирдиләр читлерә, хамбарлара — ерерси бом-бошту. Пак сейди билирдиләр, ани бунда йок насыл олмасын терекә, нечин ки Гөзә диил саде гүнжүлерин хем чыракларын терлерини емәрди, ама ишидилирди, ки бир чала доорудан да хырсызлык етмиш. Гежә гирмиш күйун клисесинә өртүдән да чалмыш ордан алтын каплары да сора биртаан зенгиннемиш. Хем таа бир салымы вармыш — алыш-веришлән жамбазчылыккан алдадып сойармыш зааметчилери.

— Те гөрдүнүз мў, ани йок! Бошуна, ушакларым, коркудуп зеедлерсиниз бизи бир кабаатсыз. Завалы бабум коморкада йастаа капанды да аалээр, өделекли олду инсан!

— Окудажан корку ичин!— деди генә Пети Гайдаржы, ангысы билирди, ани Гөзанын бабусу диилди о пек коркажәкләрдан.

— Етежек йапылды!— екледи Вани Ушанлы да,— Сөлә нерейи сакладын терекеи?

— Валлаа, ушакларым, йок нейи сакламаа, ики гөзүм да көөр олсуннар, хем еллерим билектән курусуннар, еер дийштирдисам бир тенә ериндән...

— Бракын!— Кести Вани чожукларын ишини, сора Гөзайа данышты:— Бак ислә, таа ии сөлә, нередә терекә, зерә йаланжылык ичин суда вережез.

— Аллах гөрер йукардан, чожуум, бән ихтәр адам йалан мы сөләрим?

Ени куветтә Гөзә пек аллахчы олмушту: чевирдип-чевирдип гөзлерини атарды йукары айоз бакышларыны, сансын она орада бишей гөрүнүрдү.

Комсомоллар Гөзадан чыкып, Андончунун Та-

нусуна гиттиләр. Онда от тепесинин алтында булдулар гөмүлү беш килә боодай, хамбарын да алтында — бир куйу арпа.

— Нечин сакләэрсыныз?— сорду сельсоветин секретары.— Савашээрсыныз Совет куветини ми алдатмаа? Олмайжэк!

Етиштирди гелди талигалар, чоҗуклар долдурдулар чуваллары, үклеттиләр талигалара. Ени обоз геҗелиннән гитти станциейә.

Ертеси гүнү сабайлен, ачан Вани Чилингир гелди сельсоветә ишинә, хайатта гезинирди Парасаларын Тынчусу, Күчүк Өрги да онуннан не-са лафедәрди, сора данышты Ванийә:

— Истә, Иван ффедуруч, Тынчу җанабинә, истә ккыйыштырмазмыш, истә тө-о-о тә!

— Нашей кыйыштырмазмыш?— сорду секретар.

— Истә, ккыйыштырмазмыш истә, тө-о-о тә, ону истә...

— Нечин кыйыштырмазмыш?

— Ссакынырмыш, истә, тө-о ссанмаасыныз аммазчы, истә, тө-о-о тә!

— Гелсин кабинетә.

— Ггеч ссакынма ба, истә...— Өрги етиштирә-меди десин лафынын персенгесини «тө-о-о тә!».

— Пожалуйста.— теклив етти Вани Тынчуйу кабинетин капусуну ачарак, ама инжә үзлү чоҗук хеп таа йаназланырды.

— Истә, ггит ади иччери, ба йаббан ккушу!— Иоллады ону Өрги ики елиннән аркасындан итирерәк да капайып ардына капуйу битрди лафынын ен «ләәзымлы» ерини:— Тө-о-о тә, истә!

— Товарищи секлетар,— башлады аннатмаа Тынчу утана-утана,— бән Гөзаларын гүвеесийдим...— Тынчу дурду нилтти кафасыны ашаа, беллийди, ани зоор она бу ишлери аннатмаа, да сора узатты.— Бир йылын йаннаштым она чырак алты айа да сора, нестә, калдым онда парасыз чырак еди. йыла!

— Насыл өлә хич ми өдәмеди?!

— Диил, ачан о гөрдү, ани бән йымышак хем ишчи чоҗук, лафлашээр комшусуннан, Караҗа Митнийән, нестә, о да озаманнар бенимнән бара-

бар Гөзада чыракты. Да та насыл сөлерим лафлашмышлар икиси, нестә, долаштырсыннар бени Гөзанын кызыннан Донийлән.

— Насыл өлә долаштырсыннар?

— Насы... нестә, бираз йакышмээр да аннадайым жанабинә бендән күчүксүн, ама сөлейжәм доорусуну нижә вар. Бән о вакыт деликаный дым, та нижә шинди жанабинсин, фукааралык са бүүктү, йоклук! Нестә, ким бени евережейди, ким бана дүүн йапажэйды, ачан үүсүздүм, анасыз хем бобасыз секиз йашындан. Кендим да, насыл озаманды вакытлар, нанда сабаа, орада авшам... Ама бу хырсыз Гөзә, нестә, шинди кайнатам сайылээр, үүретмиш өбүр чырааны Каражайы, нестә, меететсин бана онун кызыны Донии. Каража да, нестә, некезин бириси, кайыл олмуш да хади шинди бени чувала коймаа, Еер гүн авшамнеин, биз чыраклар билә йатырдык, Мити бени бракмээр раат уйумаа хеп чорбажынын кызыны меет едеер:

— Бакма,— деер,— ани өлә забунжа хем бир гөзүндә бизчык, йашайжан,— деер,— нижә бояр! Вережек чорбажы сана тарла. Оолу да вар салт бир, ама о да чоктан айыры йашээр — вар кенди букасы — сән йалнызча,— деер,— олажан чорбажы Гөза Петинин мүлкүнә¹!..

Вани сесләрди хем кендийжа шашарды зенгиннерин мискинниклеринә, о шиндийадан йокту чок хабири бу ишләр ичин, ама сельсоветтә секретарлык она ачыкларды чок ишлерин өбүр тарафларыны да.

— Сора не олду?— сорду о.

— Бән, нестә, ани вар бир лаф, ахмак гиби тапылдым оннарын бу чалымына да... не санээрсын, ертеси пазар бана дүүн да йапты. Дони кызы — са ыхкымсызын ыхкымсызыйды. Ирми докуз йашында, ким алажэйды о хасталыккыйы? Бана, ондокуз йашында чыраа дүштү «кысмет». Да, нестә, те өлә Дони хеп хаста, арамызда не ушак не бишей... Нереси онун ушак йапажэйды, ачан гезәркән лүзгәр салларды? Ама бән пак парасыз

¹ Мүлк — варлык, зенгинник, господарлык.

чырак! Былдыр Дони өлдү, бана да «кайнатам» бир үфкә басты да, нестә, кууду нижә көпәә:

— Гөзелим ушаамын,— деер,— ичини идин! Гит гөрмейим!

Да те өлә бән кайбеттим генчлиими хем саа-лымы. Гөзанын господарлыында гежә-гүндүз хараба үкледәрдим, сырлык аулларындан беләдан майызлары паклаардым, чүнкү кендимә ишлеерим.

— Ислә долапламыш о сени!— деди Вани.

— Гүжүлә шинди, товарищи секлетар, ачан кувет дийшилди бән да топладым кендими, гөрерим некадар хайырсыз хем пүсүрмүш бу адам, ама Каража да исләә, нестә, малжааз! Озаман бана Дони сыкыштырды дейин каблетмиш Гөзадан йарым дестина тарла хем шинди да, нестә, хеп таа онуннан бүзүктеш, афедәсин лафымы.

— Насыл өлә?

— Те бән, нестә, таа чок онуштаин уурадым жанабинә. Гөзада терекә тә!— Тынчу гөстерди гыртлааны.

— Е нечин бизим комсомоллар бишей булмадылар? Читлери, хамбарлары бом-боштулар.

— Иынанмайын хич! Хепсини гежә ташымыш Каража Митийә!

— Сән нашей ба!— шашты секретар Чилингир.— О бунжа чыраклык етмиш сойужуда шинди да фукааралары мы сатээр?

— О көпек өлә!— деди Тынчу,— нестә, бир ока шараба өз анасыны да сатар! Гөза адамыш она бир килә¹ боодай хем инәә бузаасыннан саде куртарсынмыш поставкадан онун терекелерини. Нестә, Каража да кайыл олмуш.

— Ислә,— деди секретар,— биз Гөзайы верезежес суда да сенин еди йыллык чыраклыыны өдейжек нижә баалы попаз, ама терекеләр ичин сакын башка кимсейә чытлатма. Шинди олур гидәсин евә, ләәзым олдуйнан Күчүк Орги сени чыйражэк сельсоветә.

¹ Килә — өлчү, екин өлчүсү, ирми бир демирли, дөртүз кила.

Тынчу гиттиктән сора секретарын кабинетиня гелди комсомоллар.

— Иарына караньыктан гидежез геня Гөза Петилеря,— хаберледи Вани чоужуклара.— Хепси бригада саат алтыда олсун топлу бырда.

Сабайлан комсомоллар алатлардылар таа тез етиштирсинняр Гөзайы евдя. Алдылар биля ики да депутат Иаалама Панийи хем Статова Стифанидайы. Йолда Вани аннатты комсомоллара, ани Гөзанын терекелерини сакламыш Кража Мити.

— Бак сян нажак сапыны!— сөленирдиляр чоужуклар гидаркян.— Кенди онда чыраклык етмиш шинди да геня онун ардыны йалээр.

— Бак сян сатыжыйы, таа да она геченнердя имеелик вердик!

— О тарла да екили папшойлан каблетти!— деди Иаалама Пани.— Биз Фёдор Ивановичлян икмиз олчтук. Йокту насыл вермейлим — чок чыраклык етти, алты ушаа вар.

— Бак сян не акыл кулланээр! Ону лязым суда вермяя!— деди Стифанка.

— Дайанын, чоужуклар, еер булурсак, озаман лафедежез. Бян Каражанын ишини аннаттым Иван Петрович Галева да о деди: «Сакынын, товарищиляр, тапылмайасыныз бир провокациейя. Еер сиз истамедяан да йапарсаныз бир законсузлук, Совет кувети сизи простетмяз, бакмаз, ани комсомолсунуз. О законсузлуу кимсейяя простетмеер.

Икинжиляя чоужуклар гидардиляр бу Гөзайа таа пек уфкели, ачан гирдиляр аулуна кенди Пети саушмушту евдан, чыкты карысы:

— Аарайын,— деди кары, фартасынын учларынан гөзлериндан йашларыны силеряк,— адам та завалы кахырдан йакма чыкарды да гитти Копкуйя, орада вармыш бир бабу йакма ичин окурмуш.

Аарадылар енидан, ама терекя Гөзаларда йокту. Сора чыктылар онун аулундан да гирдиляр бир ев ашыры Кража Митилеря. Илкин ичердан комсомоллара кааршы чыкты ики чыр-кыплак ушак, сора чыкты Митинин карысы бир ен кучууннан кужаанда, биткидя гөрүндү кенди Каража. Бу ад

Митинин сокак адыйды, хализ лаабы Йасыбашты, ама ени ады инсан она бошуна дүзмемишти, пек уйарды саабисиня: сураты карайды нижа маракина, бакышында да варды бишей йабан куллуундан, дурушу да сансын дярди: «Шинди сүсежам!» Гөрдүйнән комсомоллары Мити безбелли шүпеленди бишей да таа да пек сүстү кендини.

— Заманайорсун, товарищ Йасыбаш!— данышты секретар Вани ев саабиня,— Биз ишиттик, ани вармыш тә бутакым ишләр, вар мы аслы?— сорду о доорудан.

— Не лафедерсиниз, достлар, олмалы ким-са бир йалан копуштурду,— жувап етти о сансын үстүндән услужа, ама йалабык кара бенизи дийшилди да олду сары-моор.

— Те не, кафадар Мити,— хызланды онун үстүна комсомол Пети Гайдаржы,— бизим вар сельсоветтан доорулуумуз аарамаа.

— Буйурун аарайын тә таванда, орада бир дамна калды тә о имеелижетан, ани вердийдиниз, башка бишейжик йок.— Бениз Митидя таа да морарды.

— Сельсовет сана имеелик верер, тарла верер, сан да зенгиннеря ортак олээрсын!

— Дайан,— дургутту Вани Пети Гайдаржыйы, ангысынын варды сертча табеети,— бакалым аслы мы бу иш да она гөря лафедезез.

Ики киши хызландылар саз өргүлү евжеезин таванына, ама Варнели Нүклай деди:

— Йок не аарайлым таванда, биз бакажез аул ичиндя.— О ики керя луплатты айааннан чырпылыжаан бойунда да деди:— бурада куйу вар!

Тезижик чырпылары девирдиләр бир тарафа, алтында беллийди таазя гөмүлү куйу. Ачтылар — боодай, ен ийсиндан ток хем теня-теня айырылмайды.

Хепси чыкты аслы. Чилингир Вани кайнаарды үфкесиндан. О каврады Митийи йакаларындан да гетирди куйунун йанына. Гайдаржы да артык титирярди урмаа.

— Бир тарафа!— сербез изин етти секретар кафадарына да башлады лафетмая Каражайлан:

— Бу не ба, некез? Кимин бу терекә чабук сөлә?

— Афедин, товарищиләр, бракын бени! Ажыйын ушажыкларымы, йанылдым сокту белаа те о мерет калажаа Гөза... Куйуда терекә онун.

— Эх, ты подкулачник!— деди секретар да итирди ону бир тарафа.— Вани аклына гетирди Тарас Петровичин лафларыны. «Некадар билир адам!»— дүшүнәрди Вани. Хепсини доору сөледи. Те хализ өрнек!

— Сән, чожук,— генә Такылды Вани Каражайа,— бу кулак Гөзанын булашыкларыны ханиденжә йалээрсын, санма ани биз бишейжик билмеериз! Чабук аннат насыл Йарасаларын Тынчусуну зоруна евердиниз Гөзанын о ыхкымсыз кызына.

Комсомоллар хем депутатлар шаш-беш калдылар, нередән Вани билсин бу евелки ишлери да.

— Насыл кызына?

— Билмезә чыкарэрсин кендини! Те о хасталыклы кызына, ани былдыр өлдү!

— Озаман да, Иван Федуруч, тапылдым йоклук бетеринә.— Мити артык ааларды, беллийди пек коркмушту.— Вережәм, деер, сана йарым дистина тарла топраан ен ии ериндә, Кирезликтә. Лафет, деер, Тынчуйлан о үүсүз хем йаваш чожук, кайыл олажэк алсын Донни...

— Сора верди ми сана тарла?— сорду Вани.

— Верди, ама...

— Не ама?

— Диил Кирезликтә, верди Обаннарда, нередә сүтлеен хем генгерлән карышык манда пытыраа бүүер.

— Олә да ләзым сана, кулак куйруу,— деди Пети Гайдаржы.— Гөрдүн мү зенгиндән хайыры? Сени да долапламыш, Тынчуйу да.

— Шинди олажан Тынчуйа мартор да сөөлейжән судта доору насыл олду, ани о Гөзайа диилди гүвәә, ама чыракты, да одесин адамын еди йыллык акыны.

— Олажам, саде, товарищиләр, вермеин бени елә,— аалайрак йалварырды коркак Каража,— ажыйын бени...

— Йок нераны ажымаа, — карышты лафа комсомолка хем депутатка Стифанида Статова. — Ислә «дүнүржүлүк» йапмышын!

— Нечин кендин евленмедин Донийә? — сорду депутат Пани.

— Пек хасталыклайды бир гөзү йылыкты, өбүрүнә да бийаз дүшмүштү, лафы да хич бендземәзди лафа саде синек гиби брыннаарды.

— Сана деини хасталыклаймыш, — деди Пани, — Тынчуйа дейни диимийди? Даа гиби чожуу зооруна евермишиниз он йаш кендиндән таа бүүк бир сакат кулачкайа. Тамахлыындан мамуну да сатажан, хайырсыз!

— Предатель! — баарды Ушанлы Вани Митийә. — Еди йыл адам парасыз чырак дурмуш! Еди йылын ады вар!

— Гележән бизимнән билә сельсоветә да орада протокол йазажэз, — деди Вани Чилингир, — аннадажан хепсини ийнедән ипләадан, насыл Гөзанын терекесини сакладыныз сенин аулуна, насыл Тынчуйу «евердиниз»... хепсини, хепсини.

Куйудан терекен йолладылар гарайа биразыны брактылар таа йоксуллара хем аачлара, ани хеп таа вардылар куйдә. Уўлен девирилдийди, ачан комсомоллары бригадасы гелди геери сельсоветә. Чожуклар о саат тутундулар да чыкардылар бир «Молния» йапраа. Орада йазылайды Гөза Петинин хырсызлыклары ичин, Каража Митинин «дүнүржүлүү» ичин. Биткидә да «Молния» бүүк букваларлан чаарырды: «Кушку олун пейдаланды подкулачник!»

Күчүк Ырги бакарды о дуварда асылы Молния йапраана, ийри кырмызы йазылара, ама бишей аннамазды. Ама о ишитмәк үзеринә артык билирди, ани бурада Гөза Петн ичин йазылы, насыл терекесини сакламыш хем кызыны Донин зоруна евермиш, Каража да «дүнүржүлүк» етмиш. Каража Мити кендиси да хеп бурада сельсоветин хайадында ердә отуларды, узун дизлериннән сакламышты суратыны да бекләрди секретар чаарсын ичери протоколу йазмаа. Ырги бакты дизләр арасындан Митинин зифт гиби кара суратына да деди:

— Истә, ссән ба ччатал ббуйнузлу, ддүнүржү-
лүүн мў ккусурду?

Мити таа иилтти кафасыны ашаа да сусарды
сансын су аазына алмышты.

— Истә, ссуусээрсын, ккендин олайдын е Гөзайа
ггүвää! Шинди ссуусээрсын, ммадай¹ олмушун,
тө-о-о тә!

— Шинди мадай, кенди да деликаныймыш,
ама истәмемиш алсын Донни, нечин ки аалеми
алдатмаа таа колай.— карышты лафа Пети Гай-
даржы, ангысыны комсомоллар коймуштулар бу-
райы беклесин Митин, саушуп сакланмасын бире-
ри денни.— Шинди Гөзайлан билә жувап едежән,
серсем!

— Еддежән истә тө-о-о тә, ддангалак, истә!

— Йапмайын өлә, кардашлар,— калдырды Ми-
ти гөзлерини Гайдаржыйа доору да бизларыннан
сансын саплады чождуу,— простедин бән фукаарай-
дым Гөзайа чок чыраклык еттим!

— Истә, фуккаарайсын, ама фукааралары ссат-
тәрсын, истә тө-о-о тә!

— Дүнүржүлүк етмиш... Хич ми дүшүнмедин,
ани бу ишләр незаман-са үзә чыкажаклар?— сор-
ду Пети, ама Мити йокту не жувап етсин, су-
сарды.

— Истә, ггөлмек та баалады мы ссана Гөзә,
Ттынчуйу ббойундраа ккоштун деин?

— Гөлмек еринә,— деди Пети,— Гөза она со-
фрасындан трофалары атмыш, бир дилим тарла
Обаннарда генгерлән хем айырыклан долу сыбыт-
мыш, нижү көпеклерә...

— Истә, нна, ккара пали, ссана ккысыр ттар-
лайы ккардашларыны сатмак ичин, истә тө-о-о
тә!— екледи Öрги.

Гелмишти райком комсомоладан инструктор Ли-
дия Захарова. О топлады генә генчлери хем ком-
сомоллары комсомолун Уставыны үүренмää. За-
нятие биттийнән, Вани Чилингир данышты хеп-
синә топлуша бир хаберлән:

— Товарициләр, вар умудум, ани хепсиниз

¹ Мадай — дилсиз, ани ссар дуумасындан да лафетмää билмеер.

окудунуз «Молния» йапрааны. Гөрерсиниз насыл ишләр дөнерләр күй ичиндә, кулаklar единерләр бизим арамьздан кендилеринә йардымжы. Кәр дүн белли олду Гөза Петинин үзү. Евверер сагат ыкымсыз кызыны чыраана Тынчуйа да урэр ики той бирдән: хем казанээр кендинә чок вақыда парасыз чырак хем куртулэр, аалемин башына йыкээр, хасталыклы белайы. Акына, исләә бактыйнан, Тынчуда да вар кабаат. Ләәзыммыш баштан гөзүнү ачсын, ама ону вар нижә инанмаа: билеерсиниз некадар сынгын хем батныкты фукааралар о вақытта, бу са таа үстүнә үүсүзмүш табиети да услу, сеслейжи, она йокмуш ким бир ислә акыл версин. Тә бу ишлери пек ислә есаба алмыш Гөза. Салт Мити Каража бурада дүшәрмиш кендисги би зиетли чыраа Тынчуйу куртарсын зенгинин долашык илмеендән, ама о йардым етмиш кендисинин хем Тынчунун душманына.

— Штрекбехер денилеер өлә сатыжылара!— сөледиди райкокомсомладан Лидия Захарова.

— Подкулачник!— екледиди Вани да сымарлады:— Еер ишидилирса башка да бүүлә куйрукчу — тез билдирсиннәр сельсоветә.

Гежә школасында үүренәрди үчүзүн үстүнә чожук хем кыз, афтада үч керә ишләрди ликбез школалары да. Шашардын дүшүнмәә нередән букадар вақыт алырды бу генчләр! Комсомоллар етиштирәрдиләр хем кендилери үүренмәә хем гезип йардым едәрдиләр культармеецлерә, үүредирдиләр оннары методика билгилеринә, насыл таа колай ишлемәә, башкалары карылары текливедәрдиләр еер авшам гелсиннәр үүренмәә, бакардылар, ки ликбез евлериндә собалар олсуннар сыжак, лампалар йансыннар, ки иш гитсин ислә...

Гүндүз школасында ушаклар үүренәрдиләр саде бешинжи класадан, ама гежә варды алтынжы, единжи класслар да. Геженин единжи классында үүренәрди күйүн ени үүредижилери да Варнели, Ушанлы, Галя хем Коли Кирчогулу. Оннардан башка библиотеказын заведуйущиси Катринкаларын Мани, зав клуб Пети Гайдаржы, сельсоветин секретары Вани Чилингир хем башкалары — топу

отуз алты киши. Еер авшам класс долуйду үүрен-
жийлән. Пек мераклан сесләрди генчләр матема-
тика урокларыны, химияйы, литературайы, исто-
рияйы. Ачан олурду аралык, үүренжиләр башлар-
дылар анмаа насылды былдырky ески школа хем
насыл бүүнкү. Та бу авшам да единжи класс онез
чыкты аралаа история уроундан. Хайатта бир газ
лампасынын йанында Вани Чилингир, Галя Гале-
ва, Пети Гайдаржы. Оннарын йанына топлашты
таа башкалары да.

— Ишиттиниз ми насыл сөледи Борис Никано-
рович, — деди Пети Гайдаржы, — история диилмиш
масал, ама о билгиймиш, нечин ки аннадырмыш
саде аслы ишлери.

— Аха, бән да беендим, ачан деди, ки билги
бишей алмазмыш инан үзеринә, денәмеинжа прак-
тикада, — узатты фикери Галя.

— Бән өлә аннадым, — карышты лафа Вани
да. — Билги о озаман билги, ачан сөлеер саде доо-
ру, бакмадаан кимә уйээр хем кимә уймээр о доо-
рулук. Ама, ачан башлээр бир иши ийри аннатмаа,
чалышарак йакыштырмаа ону тенденциялара, оза-
ман о диил билги...

Те чанжааз да сеседеер! Хызлы еер-кез клас-
сына! Гежә школажылары гирдиләр битки урок-
ларына. Саат он минутсуз оникийди, ачан чан ени-
дән хаберледи бу уроун да биткисини. Гечти, ама
үүренжиләр хеп таа чыкмаздылар классларындан.
Битки уроктан йокту нейә алатламаа, варды насыл
таа биркач соруш койуп үүредижилерә, үүренмәә
таа бишей, нейә пек йаныктылар бу зеегән хем
каранныктан чыкан жаннар. Сон сонунда школа-
жылар хем үүредижиләр да артык даалыштылар.
Вани Чилингир да, кимсей бишей шүпеленмесин
деини, карышты чожуклара да оннарлан барабар
гидәрди евә, ама сора ансыздан калды геери да
айланып хызланды өбүр сокакча илери гитти да
Галяларын аулу бойунда салкым аажынын алтына
сакланды. Таман етиштирди ерлешсин орайы кө-
шедән артык ишидилирди сесләр — гелирдиләр со-
какча Галя хем таа биркач кыз хем чожук. Тока-
дын уурунда ишидилди:

— Гежемсайорсун Галя!

— Гежемсайорсун, саалыжаклан!
Хепси узаклаштылар, ама Галя таа гирмедий-ди аула, дурарды токат йанында. Салкымын аардындан чыкты Вани. Кыз гөрүнжә ону, сакланды өбүр салкымын аардына. Бу авшам ай йокту, ама гөк булутсузду да йукардан йылдызлар гөрәрдиләр, насыл бир илк севдә ойнарды салкым аачларынын алтында сакламбач бир башка илк севдайлан. Ойуну бозду Галяларын көпәә. О дуйду лупуртуйу да башлады сук-сук бауламаа.

— Насыл етиштирдин биздән илери гелмәә бурайы?— сорду Галя.

— Она дейни вар бир чифт аяаам.

— Дуймады мы чојуклар, ани benim аардыма качәрсын?

— Кимсей дуймады, кимсей бишейжик билмер.— деди үрекли Вани.

— Саде мамулар шүпеленерләр.

— Оннардан йок не сакламаа.

— Те шинди таа гирдийнән ичери соражәк, саат икийадан мы гежә школасы сүртеер?

— Де, ани икийадан.

— Ама бака?

— Бән деерим е, оннардан сакламаа пек зоор. Таа ни доору сөлемәә.

— Ама гечәрсак бизим те о коллегаларымызын аазларына, оннар вар насыл етиштирсиннәр Евдокия Павловная да ондан пек утанажам. Хем сора гежә школасында да башлайжаклар бизә демәә «Гелиннән гүвәә!»

— Дәрсалар дайанажәз,— деди Вани.— Биз шинди баари бендзеериз, ама озаман үчүнжү класста, неремиз бизим гелиннән гүвәәди? Ен илкин сүмүклеримизи силмәә билмәздик, сора да чыпактык, таа сора да аачтык...

— Бән санээрым, ани таа ислә олажәк кимсей билмесин, ани икимиз истенеериз. Аалемин аазы түрлү лафлар вар насыл үстлеримизә чыкарсыннар!

— Насыл истәрса олсун. Билсиннәр билмесиннәр, бән сени севеерим, хич бир минуда да чыкмәэрсин аклымдан. Сенин ичин истеерим таа исләә

үүренейим, таа чок исләә ишләр бизим күйүмүзә йапайым...

— Бән са хич билмеерим кими севейим,— деди шака — бучук Галя йайманнарак,— беним о классымда бонжук гөзлүлери ми, мамуйу му, бакамы, о сайды сени ми?

— Сев саалыжаклан Галя хепсини! Сенин гиби кара кирпиклиләр, олмалы маасуз севда ичин дүннейә гелмишләр, ама бир иш йалваражам...

— Нашей?

— Еен илкин бени сев!

— Е хе-е-е, Ванижик, сән арифсин!

Бу арада ишидилди Галяларын хайат капусу ачылды, таа сора мамусу сесетти:

— Галя-а-а, сәнмисин?

— Бәним, ма мале,— жувап етти о.

— Таа тез йатмаа, сабаа урокларын вар!

— Шинди гидеерим!— деди Галя да сыкты Ванинин елини сора да деди кулаана:

— Гит етиштирмесин! Йаарына авшама генә салкымын алтында дурасын, ишиттин ми?— сорду да гитти.

Кызын битки лафлары Ванинин үреенә гөрәйдиләр, беллийди ани кыз ону севеер... Вани хызлы-хызлы адымнарды евә дору хем савашырды хич бишейжәә дүшүнмесин, ама савашмасы ааз сүрттү. Галя чыкмазды фикириндән. Таа бир иш беллийди, ани оннарын бу илк севдалары ләзымды дурулсун, вакыт ону денесин да ондан сора хепси ерлешежек йаваш-йаваш ерлеринә... Чожук топарланды качарак, ама некадар да качсан хызлы вакыт шансора сөләрди, ани иштән гелмеер. Ачан ачты евдә капуйу, хорозлар артык икинжиләә өттүләр. О йатты генә имедәән...

* * *

Башладыйды декабри айы, дүшарди калын краалар, ама каар таа йокту. Уүлендә биркач саада олурду кәр сыжак, ама авшам үстү ислә суукту. Йылын бу вакытларында Бужак кырларын вар сечилмедик гөзеллини: не едеер садә онун кенарсыз дүзлүү! Дүзлүк, некадар гөзүн гөрер... Аныз-

ларда ойанда-буйанда бирәр чифтчи — тарласыны гүздән сүрер. Таа ораларда ишидилер трака сеслери — койуннар гезерләр битки йаз кырынтыларыны топлайрак, тездә каар дүшежек да оннар гирежекләр кышлалара. Чибрица хем кеклик отлары артык курумушлар, ама кокулары хеп таа дуйулэр. Папшой надазлары кара бош гөрүнерләр. Бурада да авжыйа вар иш — той сүрүлери бакынып-бакынып синеерләр боз топачларлан бир оларак, кыр тавшаннары да йарышээрлар карт корайларын үстлериндән атлайрак...

Ама баалар, бессарабиялы чифтчинин ен севгили пайжаазы хем зоорда умуду, кыша каршы нечин-са гүженик бакэр. О күфлү йапражыкларынан елеедип простолээр, булут арасындан бакан битки гүнешчикләрлән...

Бүүлежайди май еер заман кыш аазында мераларымызын үзү, ама шинди, буйылын кырларын варды бир ени нышаны: гениш тарлалар топраан ен ни ериндә даралдыйдылар. Пайлар едндийдиләр кендинә ени чорбажы. Уз елли долукүйлү топраксыз едишәр-секизәр ушаклан ичердә, бүүн олдуйдулар топраклы. Йарынкы гүн оннара артык кокмазды өлүмә. Бу кырларын арасындан хем бааларларын бойларындан күйдән района доору гидәрди бир гениш йол. Былдырадан бу йолжа дайма попазлан примар гезәрдиләр, кара файтонда йасыларак. Кимәр сыра жандарлар «кабаатлылары» дүверәк капана хайдардылар..., ама бүүн бу йолжа гечәрди беш талига. Оннарда отурардылар Долукүйсүнүн активистлери: сельсоветин председатели, секретары, парторганизациянын секретары, үүредижиләр, комсомоллар, культурмеецләр гидәрдиләр района бүүк топлуша, ангысында сөленди, ани башлээр вотарейә хазырланмак. Йанвар айын оникисинә 1941-жи йыла нышанныйды Совет Бирлинин Уүсек Советинә хем Молдавия республикамызын Уүсек Советинә депутат айырмак.

Райкомун секретары Аркадий Иванович Лавров насаатында аннатты, ки Молдавияда народун чоюуна депутат айырмак сефтә бир иш. Ен илкин карылар май хепси сечим евлеринә сефтә гележекләр. Бу бетерә сечимлерә, вотарейә ләзым ола-

жэк ислӓӓ хазырланмаа. Лӓзым чалышмаа да ай-ырмак гүнүнӓдан киат билмейеннӓр үүренсиннӓр йазмаа-окумаа да кенди гӓзлериннӓн окусуннар булетиннердӓ, кимӓ кайыллык верерлӓр. Кендилери окуйуп үүренсиннӓр Совет Бирлинин демократлы Конституциясыны да бутакым аннайа-аннайа карышсыннар девлет ишлеринӓ. Активистлерӓ, үүредижилерӓ, медицина ишчилеринӓ, культармеецлерӓ бу арада олажӓк пек чок иш,— деди насаатчы.

Биркач гүндӓн сора хеп вотаре ичин Долукүйсүндӓ да клубта олду бир топлуш. Ичерси ынчынч долуйду инсаннан. Гелмишти большевиклӓр, комсомоллар, үүредижилӓр депутатлар, культурмеецлӓр... Иван Петрович Галев аннатты, нечин топландылар, сора хепсини пайетти күй ичинӓ, хепсинӓ верди иш, ееркез бишей ичин жувапчыйды.

Вани Чилингира дүштүйдү ен аар иш — о лӓзымды он-онбеш гүнүн ичиндӓ хазырласын бүтүннӓ күйүн сечимжилерин списокларыны. Бу ишӓ она верилдийди дӓрт йардымжы — күйлү генч үүредижилери Вани Ушанлыйы, Варнели, Кирчоглуу хем Галяйы. Таа бир афтадан сора участковая комиссия айырылды хем она председатель Борис Никанорович Иванову, школанын история үүредижисини. Уроклардан сора үүредижилӓр гелирдилӓр сельсоветӓ списоклары йазмаа. Хепси ишлӓрдилӓр чок хавезлӓн, ама Ванийлӓн Галяйа дейин бу гүннӓр ен кысметлийдилӓр. Оннар кайылдылар гежӓ гүндүз иш битмесин да билӓ ишлессиннӓр бүүнкү гүнӓ, билӓ олсуннар. Ама Галянын о кара кирпичкери бозӓрдылар Варнели Нүклайын да раатыны хем, олмалы, Ушанлы Ванини да. Саде бир Коли Кирчоглу сансын хич гӓрмӓзди, ани онуннан йаннашык зааметедӓрди бүүла бир гӓзӓл кыз. Галяйы са пек аз дүртӓрди чожу-кларын байгын бакышлары, үректӓн лафлары. Генч үүредижийка, хепсини шакайа чевирип, гӓстерӓрди, ани онун үрежии таа уйанмады деликаннылаа дейини. О пек суук жувап едӓрди, гамсызды чожукларын хатырлы чалышмакларына. Чожуклар да кенди сырасында кӓсмӓздирӓр кы-

за, хализдән санарак, ки Галя таа сора башлай-жэк деликаннлыы. Кимсей шүпеленмәзди, ани орталыктайды Вани Чилингир. Галя ону сечтийди таа күчүктән, ачан билә үүренирдиләр школада хем евдә, оннарда рус дилини, ачан барабар ойнаардылар хем зарар йапардылар нижә хепси күчүкләр. Ама шинди, ачан Галя чок ишлери башладыйды таа уйгун хем енийжә аннамаа, ачан Вани да бу генчлиннә гөрә, артык бежерәрди күй ишлерини чевирмәә, четин аркалаарды фукааралары, ачыклаарды зенгиннерин мискинниклерини — хепси буннар йаптыйдылар Галянын үреендә ески достлук дуйгуларыны хализдән севда. Бу ени дуйгу хептән уйандыйды генч гүүдедә тә о гүнү, ачан йазын Ванийлән икиси гөрдүйдүләр гөктә кырмызы йылдызлы учаклары... хем таа да пек каавилендийди, ачан Вани гечирдийди ону үүредижилик курсаларына.

Факалы Пети Долукүйсүннән йаннашык бир күйдәнди, Конгаз күйсүндәнди, ама бу адамы ислә билирдиләр инсаннар долай ашырыларда да, нечин ки дооруйду йашамасында, уз гидәрди йолжа хем зора дүшеннерә ажызганды. Варлык тарафындан о бир ортанжа чорбажыйды. Кытлык йылларда карышырды фукааралара, оннарлан барабар чувал колтуунда гезәрди тарлайы сатып да имеелик алмаа. Таа берекетлижә йылларда Пети бираз дирилрди, нечин ки пек ишчийди дейини, ама бир керә билә зенгиннерә карышамазды. Тә бу адам ичин кошә дернеклериндә олурду ишидәсин түрлү легендалар: насыл филанын зоорунда булунмуш да өдек истәмемиш, насыл кенди ишини бракып фишманын талигасыны батак ичиндән чыкармыш. Йаки насыл хич сонуна дүшүнмеерәк боярын үзүнә түкүрүп, баармыш гүнжүлерин өдеклерини кесмиш деини... хем таа чок бу такым ишләр.

Безбелли бу бетерә, ачан беш күйә сорулду, кими депутат айырмаа Молдавиямызын Уүсек Советинә гелән вотаредә, инсаннар биребир сөледиләр Пети Факалыйы. Сечим гүнү йаклаштынан Пети гезди хепсини күйлери, нередә ону илерледийди-

ләр депутатлаа кандидат, лафетти народлан өлә, нижә бежерәрди кеңди, сөледди, ани чыкмайжәк фукаараларын хатырындан. Ачан Пети гелди Долукүйсүнә, ону таа кенарда каршыладылар тuzлан хем екмеклән. Бу сыра ләзым олмады Күчүк Орги гезсин Долукуйлүлери сыраламаа дернәә чаннан, кандидаты каршламаа хич хаберсиз топлашмышты бүтүн күй. Долукүйлү сечимжилерин адындан кандидаты каршламакта лафетти сельсоветин председатели Андон Петрович Сүмбейли, ангысы исләә етиштирдийди үүренсин инсаннарын калиплерини хем илерки жандарларын вақыдында хем бу биркач айын ичиндә, ачан зенгиннәрлән кавга тутуштуйду.

— Пети кафадар,— деди Андон,— сени чоктан билеериз. Билеериз, ани пек дооруйсун, бизимсин. Ходулук сенин гиби адамнарын үреенә йок насыл йол булсун да унудасын киминнән бир каптан идин, киминнән биртакым пайлаштын кахырлары хем зетлери. Йок насыл унудасын сән о топраа, нередә адым питан тукурланды. Бу үзерә сени калдырәрыз республикамызын Уүсек Советинә. Бол үреклән вережез вотаре гүнүндә сенин ичин кайыллымызы, ама вережейкән истериз сымарлайлым: измет едәсин, кардаш, Совет Куветинә өлә, нижә бүүнадан пак хем уз йашадын. Те сән, Пети, анылмышсын таа евелдән доорулуклан хем пак үреклән, ама өбүр куветтә сечилмедин. Нечин сечилмедин олур соралым?

— Кувет хырсызларын елиндәйди дейин!— Ишидилди бир сес.

— Истә, тө-о-о тә!— Ишидилди таа бир сес.

— Доору сөлөрсиниз, товарищиләр,— узатты Андон лафыны,— бән да өлә дейжәм. Ески кувет савашырды доорулуу кайбетмәә, те нечин сечилмедин. Бизи зааметчилери биримизи сечмәздиләр, сансын дүннедә йоктук, ама аркамыздан хепси дойунурдулар. Бүүн ишләр башка дөндү, бизим адымыздан йолләрыз сени, Пети, республикамызын девлет ишлерини башарасын.

— Истә, сөлә, Андон, истә ббизим ичин да сөлә! Ккойдук сени присидатили ссөләәсин дейин,

истә тө-о-о тә!— Генә ишидилди калабалыктан Күчүк Өргинин сеси.

— Чыкын да сөләин сиз да, кафадарлар!— те-клив етти Андон.— Бүүн лаф сырасында хепсими-зин сөзү гечеер. Жандарлар артык кимсейжни кө-пекләрлән коуламэрлар...

Иаарынайды ең паалы, ең бекленмә гүн — во-таре гүнү. Кыйак Диму таа авшамдан сымарлады чожууна:

— Лүгор, бул о кырмызы байражыы да енсер-лә токада, ко хепси гөрсүн, ани кайылыз хем се-веериз, ани бүтүн үректән вотат едежез.

— Бака, койдум,— деди Лүгор да сора сор-ду:— Сән гөрдүн мў Андончунун Танусу да кой-муш токадына кырмызы байражык.

— Койажэк зер,— деди Диму краалы сакал-жыыны кашыйрак,— айы иилиндән ми ойнаар-мыш? Падишах Карол гитти, ооллары да онуннан билә качтылар өтәнна, кимә шинди Тану дайана-жэйды? Йок кимә.— Диму бираз сусту, дүшүндү да екледи,— Тануларын байраа, чожуум, бендзә-меер бизимкисинә. Дуйэрым бән, ани йок оннар-да кайыллык. Жаны да йанээр онун кирезликтә тарлалары ичин, ама кырмызы байражыклан он-нар савашэрглар өртмәә йабан мисиллерини, ама шансора иш биздә, колвермейжез дермени геери доору дөнсүн.

Ертеси гүнү Диму калкты еркен бештә, кал-дырды карысыны да, оолуну хем гелинини.

— Чыкар сандыктан гайтанны антерими, кыр-ма калпаамы хем вер биаз саргыларымы!— изин етти карысына.

— Не ба, не букадар дүзүммак, паскелле ми гелди?— сорду карысы билерәк, ани Диму пек сийрек еңилери гийәрди.

— Чок лафетме!— азарлады о карысыны.— сиз бу карылар хич бишей аннамэрсыныз, баари су-сун да йапын, не сизә деерләр. Кендин да гии маракиналы гүүслүүнү, гелин да гиинсин тутмалык рубаларыны. Бүүнкү гүн паскелледән да бүүк, во-таре олэр! Бизи хем сизи, карылары да инсан сайэрлар, ама бүүнәдан нашейдиниз? Олур демәә

гечмәз парайдыныз, диил ани вотарейә, ама шко-
лайа да чаарылмаздыныз... Таа тез хазыр олун
да гидежез бизим Совет куветинә кайыллык вер-
мәә!

Саат алтыда Димунун айлеси гимни дүзүлү
чыкты токаттан. Каар гыжырдарды аякларынын
алтында. Сак хавада ишидилирди ачык музыка
сеси, ангысы даалырды йырак ерлерәдан. Диму
аклынжа шашты: «Бак сән не чок карылар, кыз-
лар вотарейә гидерләр нижә хоруйа». Ачан Ди-
мулар дондуләр көшейи, каршыладылар Йаала-
ма Панилери. Оннарда гидәрдиләр евжиманна-
рыннан хем комшуларынан барабар, таа өтеедә
булуштулар Арфонос Тодурлан. О да гидәрди се-
чимә оолларынан хем гелиннәриннән хепси да
дүзүлүйдүләр тутмалык рубаларыннан. Пек гөзәл
донаклайды карылар хем кызлар: бойнуларына
дизмиштиләр дөрдәр-бешәр сыра седеф, бонжук,
маамудә; башларына дартмыштылар сүт-бияз ша-
линкалары, гиммиштиләр каар гиби бияз мара-
киналы кептарлары. Комшулар булушмакта елле-
штиләр, бири-бирини кутладылар да гидәрдиләр,
лафедерәк.

— Сән, бай Диму,— деди Йаалама Пани ком-
шусуна,— дүзүнмүшүн гөзәл сансын деликанный-
сын!

— Етежек, достум, ирми ики йыл йас тут-
тук. Гелди бизим да аула йоорту.

— Бән да, кардаш, дедим карыйа, ал о сан-
дыктан не таа нижә вар да чыкалым биз да өл-
медән бол үреклән аалем арасына.

— Те бу те вотаре!— карышты лафа Арфонос
Тодур.— Хализдән йоорту хем мейданда хем ичер-
дә! Жанабин, комшу Диму, тутэрмыйсын аклын-
да, насыл о өбүр куветтә бир керә вотат етмиш-
тин?— сорду о.

— Исләә тутээрым, достлар, Лейба Ваннин
«чатысыннан» пынара колверилмәә саваштыйдым
да идим лобут дойунжа. «Гел,— деер,— вотат ет
царанистләр ичин да топрак кабуледежән»...

— Бракын, кардашлар,— узатты хеп бу фикир
Капсомун Танас,— тапылдыдым бән да хеп топ-
рак бетеринә... хич та унуттум ангы партиялары-

на гиттим. Уүретгиләр насыл нәбайым, ама ачан чыктым — лобут, чоҗук, ченелерими дааттылар. Бүүн да ики дишим йок!— Адам гөстерди единән учук аурдуну.— Йокту насыл кааршы да коймаа, о вотаре ичин күйү аскерлән долдурмуштулар.

— Те о көшедә пулемёт дурарды!— деди Йаа-лама Пани.— Ики да кара суратлы, ешил рубалы хазыр дурардылар патлатмаа.

— Шинди шүкүр бу вотаре, насыл деим сизә, гелеер ниҗә үрек ачмак, канаатлымызы гөстермәк!— Ушанлы Ламбу да карышты лафа.

Бүүлә гөзәл сөзлешерәк сечимжиләр етишти-ләр школайа, нередә вотаре олурду. Капуда топ-ланмышты калабалык. Таман бурада комшулары гөрдүләр Күчүк Өргийи. О артык йыртык дирсек-ли кожужааны хептән сыбытмышты, гиимәзди ону ишленир гүннердә да. Бүүн Өргинин башында вар-ды шпанка дерисиндән жыбажык кара калпак, ай-акларында үүсек кончлу катранны чизмеләр, он-нары таа царын аскериндән батүсу гетирмишти да гийәрдиләр икиси да: бир о, бир бу. Сыртында антери да енийди, ама кими ериндә варды молик далантысы... Өрги бүүн иштә булунурду: капуда гөстерәрди инсаннара нерейи гирсиннәр. Ачан гөрдү калабалы, таныды комшуларыны, таа да хавезлән башлады ишинә бакмаа:

— Истә, ббуйрун, истә, ттоваришиләр, истә, есақынмайыңыз, ххош ггелмишиниз, истә тө-о-о-о-о-тә!— деди о, ама пишман олду лафыны чекеттир-диннә, зерә дили сансын йынадына зоор дөндү, безбелли пек далгалыйды дионәнин үрәә. Ком-шулар илип та селәм вердиләр Өргийә, еллеш-тиләр онуннан. О истеди сусарак гечирсин маале-лилерни, ама сусамады:

— Ббуйрун, истә, товаришиләр!— генә теклив етти да бу лафлар онда таа колай чыктылар. О кенди денәрди, ани те бу ени лаф «товарищ» хеп-синдән колай она сөленәрди...

Гирип, верирдиләр инсаннар кайыллыкларыны ени йашамак ичин да сора чыкардылар севине-рәк. Сечим еттиләр Өргинин да комшулары Йаа-лама Пани, Қыйак Диму, Арфонос Тодур айлеле-

риннән да чыктылар хайада. Бурада диптә сатылырды ону-буну ишләр мезә куллуу, ички, татылык. Башка бир бүүк одада шенник гидәрди: чалгыжыларын өнүндә беш-алты киши бири-биринә каршы ойнардылар солдатчайы, кадынжайы хем туканжайы, сора хепси тутундулар хоруя да ойнардылар ики йанына молдованжайы...

Саат онбирдә артык бүтүнүнә күй сечим етийди. Чалгыжылар да чыктыдылар вотаре евиндән да мейданда узадырдылар шенни. Бу гүн хору бекләмемишти авшамы, ама топланмышты үпүүлен заманы. Мейданда севинип ойнардылар, куй ичиндә да инсаннар кызакларлан гезинирдиләр. Бүтүн гүн севинмелик битмеди сокакларда хем ичерлердә.

Уүлен гечтийди, ачан үч комшу Диму, Тодур хем Пани йолландылар вотаредән евә, карылары хем гелиннәр гиттийдиләр таа илери — манжайы хазыламаа. Хава гүнешти, каар кесәрди гөзлерини хем аар кыш рубалары бастырадылар адамнарын омузларыны.

— Не гөзәл дурэр,— деди Тодур Арфонос,— еер бир токатта, сачакларда кырмызы байражыклар!

— Байражыклар пек исләә, ама евләр кает батнык хем чиркин,— кайыл олду Пани Йаалама,— Те,— гөстерди о Саургуннарын күллән өртүлү бордейини, ангысынын йанындан таман гечәрдиләр,— бу ев ми? Аулу бомбош, бир кырык токат, ики да койун гөзү гиби пенчережик, беш таане да чыр-чыплак ушак!

— Саалык олсун!— деди Диму таа үрекли.— Вар мы биздә кырмызы байраклар, йашамайы кендимиз дүзежез, евлери да енилейжез. Те Донинин да сачаанда байражык вар бир нышан, ани хепси доорулажэк...

— Истә, нне ггелдин, ккими ббеклерсин?— сорду Öрги Калбуржу Котәна, ангысы таа сабайлендән гелмишти да отурады сельсоветин хайадында.

— Лейба Вани кырмыш папшойлары!— алашты күсүлү Котән.

— Истә, тө-о ннасыл папшойлары?

— Ани вердийдиләр пай онун тарласындан. Уч гүн геери долаштым, зарар йокту. Ачан дүн гиттик карыйлан артык бозмаа, башында онбеш-ирми адым ердә сааде кочаннар калмышлар, кундаklar хепси кырык, ерлери белли! Чаардым меражыйы да гөстердим, ама о деер, шинди нередән билсинмиш, ангы дилим кимә верилмиш. Дүн, деер, гөрдүм Лейба Вани кырарды, сандым онун бу тарласыны пайлаштырмадылар. Өргийлән Котән бүүлә лафедәркән, иша гелдиләр председатель хем секретар да икиси гирдиләр секретарын ода сына. Адамнар хайатта узаттылар лафы:

— Истә, ккулак, истә, тө-о-о тә!

— Нашей о кулак, ба Өрги батө?— сорду Котән.

— Истә, иижги, ссойужу, истә тө-о-о тә!

— Нәбайым бән шинди?

— Истә, ччаарт ону ббурайы, жувап етсин, ккөпек, тө-о-о тә!

Котән гирди кабинетә да аннатты зоруну.

— Дур, кафадар, да беклә хайатта, ама Өргийә сөлә чаарсын Лейбайы сельсоветә,— деди председатель.

— Истә, шинди ггетирерим о ттамах ккурбаайы бурайы!

Лейба Вани гелди да гирди председателин ичерсинә.

— Отур те орайы!— деди Андон, ама Лейба истемәәзди отурмаа Котәннан йаннашык да лафтан гетирди:

— Саа олун, бән аякча да дуражам,— хомурдады Вани, бүүк койун дерисиндән калпааны бу елиндән өбүрүнә дийштирерәк.

— Иа аннат, жанабин, хызлы, нечин аалемин тарласындан папшойлары кырдын?— сорду күй башы.

— О тарла диил аалемин, о беним!— жувап етти калын суратлы Лейба.

— Совет кувети верди сенин тарландан оники сыра екилмиш папшой Котәна да о сыралар онун олдулар! Сән нашей истәмерсин ени кувети ми

кертмää?— сорарды Андон лафлары ерли-еринä какарак, сансын енсерләрди оннары.

— Беним куветлән йок ишим. Бән ектим, каздым, берекети да башкасы мы топласын? Нәндан чыкардыныз бу закону?

— Хем илкин, сән екмедин,— генä башлады енсерлемää председатель.— Екти чыраklar, казды гүнжүләр. Ама закону чыкарды Совет кувети, о пек доору закон: не диил кенди териннән казанылма, о диил сенин! Аннадын мы?

— Бу зиргил сатты тарлаларыны да бән ми кабаатлы?— сорду Лейба, калпааннан Котәны гөстерерәк.

— Аач калдыйдым да саттым! Беним өлә да жаным йанды бобамдан топражык ичин, сән да бени зиргил йапәрсын, кендин сән зиргилсин! Еер дурайды ушакларын бир-ики гүнжәәз аач, сән да сатажәйдын!

— Исләә, сизинжасына чыкәр, ани бән казмадым,— бакты Лейба председателә,— ама Котән казды мы, екти ми? Дурун баари берекетими алайым да сора верин, ко жанаабет кенди ексин да сора топласын! Бүүлә пек йаалы гелеер оннара.

— Йок зарары, етежек некадар сизә йаалы гелди, ко шинди да бираз бизә гелсин... Хем буңу да сөлейим, Котән да казмады, ама онун оолу сендә ики йыл чырак дурду, унуттун му?

— Бән она өдедим акыны таманынжа!— гитгидә хеп кечиленәрди Лейба Вани.

— Одедин... ама вар амасы! Диил таманынжа. Еер сән чыраklара хем гүнжүлерә таманынжа өдеейдин, сән зенгиннәмейжейдин. Оннарын йары заамети сенин читлеринә парасыз гирәрдиләр, те не вар товарищ Ангилчоглу. (Өләйди зенгинин лаабы, ама сокак ады Лейбайды).

— Незаман бән сениннән товарищи олдум?— сорду Лейба артык хептән үзүнү гөстерерәк.— Данышма бана бу лафлан!

— Ах сени гиди душманыны ха-а!— Уфкеленди Андон да калкты скемнедән,— Азетмеерсин ени данышмактан, бежим истерсин дейим сана домнулә! Сениннән дүшер сопайлан аннашмаа, ама кысметлийсин, ани биздә закон диил өлә нижә сиз-

дейди... Бән гөрерим сениннән чок узаттык лафы, кендин окадар йапмээрсын, сабаадан адамын папшойларыны чевирмәсан, биз булажэз сенин антеринә илги. Гөтүрәсин папшойлары адамын евинә! Аннадын мы?

— Гөтүрежәм, беклесин!— деди Лейба да чыкты аклынжа сөлелерәк: «Ләзыммыш бән озаман сизин сусакларынызы езейим...»

Котән да чыкты Лейбанын аардына да башладылар хайатта икиси дартышмаа.

— Истә, ггөтүрежән ббир да ккадынжа ойнайжан, истә тө-о-о тә!— карышты чекишә Күчүк Орги да. О дайанамазды карышмадаан ерери.

— Сән баари олур сусасын, аллах да дилини көрлөмиш чок лафетмейәсин дейини!— далады Лейба Орги.

— Истә, ссән сусажан, истә, тө-о,— деди Орги борчлу калмасын дейини,— ама ббиз лафедөжөз, истә, тө-о-о тә!

— Дилсизләрә хем донсузләра калмыш доорулук йапмаа да истерсин доорулук буласы!— тутушарды үфкесиндән Лейба.— Хади гөрежөз чок му суртежөниз!

— Истә, ббиз ссуртежөз шансора хөп, истә тө-о-о тә!

— Бизим доннары сиз ташырдыныз,— екледи Котән да,— онуштан биз донсуздук, ама Орги аллахтан кусурлу адам, ону йок нечин гуләсин, гөзәл дурмээр!

— Истә, кенди ддилинә бақ о хич днил ппак жандарларын артларыны йалардын, тө-о-о тә!

Лейба башка дурмады чекишмәә, чыкты да йири-ийри адымнайрак саушту. Ертеси гүнү да бакмадаан о бүүк карезинә, ангысыны биләрди фукааралара, долдурду үч чувал кочан папшой да гөтүрүп атты Котәнын аулуна токат ашыры.

Гүзүн зенгиннерин арасында саде бир Лейба чыкты, ани истәмеди версин екилмиш тарлайы фукаарайа, ама илкйазын, ачан инсан чыкты екмәә зенгиннердән кесилмә пайжаазларыны, кырда еер гүн гидәрди кавга-чекиш. Кулаклар айын-ачык гөстерәрдиләр кескин дишлерини. Бу бетерә Чүвенжи Вануйа күйүн клубунда олду суд, нечин истә-

мемиш версин чыраана селсоветтән кесилмә пайыны, дүүмүш чожуу камчыйлан хем сүүмүш. Она кесилди беш йыл капан. Бу иш бираз усландырдыды душманнары, ама сүргү биттийнән ишидилди таа бишей.

Мортолозларын Гачу гелмиш тарласына, ангысы артык диилмиш онун, сельсовет пайлаштырмышты бу ери топраксызлара, колвермиш тоойан кара бейгирлерини да бааламыш оннары эпизени талигайа исиннәр. Кендиси да алмыш салкымдан пардыйы, ангысыннан өлчүлеер топрак сажынайы¹, гезинәрмиш тарла башында хем сөленәрмиш: «Ербир калик бүүн чорбажылаа салынәр! Бана дедемин дедесиндән калды бу тарлалар! Бир чизи да сатмадым нижә Калбуржу Котән: көөр үнүүнүн бетеринә сатып саурду бобасындан топраа. Иди-ичти, көпек, шинди да бән верейим она тарла! Веририм бән сизә бир пай да буазынызда айкыры калыр, дойарсыныз топраа!

Гачу бутакым чиркин-чиркин йаайып сүвәркән, гөрүнеер йолжа гелирмиш бир веран гыжыртылы талига. Таа йаклаштынан Гачу денеммиш, ани окуп бир йанында кошулуймуш бир забун, гежере бейгир, ама өбүр йанында окуп бейгирлән йанашык кошулуймуш бир адам. О адам, ани окта кошулу гелирмиш Күчүк Öргиймиш, талиганын да аардындан Ушанлы Ламбу гелирмиш. Оннар икиси ортак олмушлар да гелирмишләр пайжаазларыны екмәә, дурэрлар тарланын башында, ама өнеринә чыкәр Гачу:

— Гидин бырдан!— Пардыйлан гөстерәрмиш Гачу геери дөнсүннәр.

— Нерейи гиделим?— услу сормуш Ушанлы.— Бырда бизә тарла өлчүлдү, бырда да екежез.

— Насыл тарла? Бурасы беним тарлам, анамдан-бобамдан калма! Жендем олун, сүндүкләр, зерә тә бу сажина пардысыннан өлчәрим икенизин да бойларынызы.

— Истә, Гачу, ффызланма зерә о челтиин ввар ики ужу, тө-о-о тә!

¹ Сажина — өлчү йанылма бир пардыдан узуннуу 2 метра 20 сантим.

— Сауш бырдан, бурук дилли, сени баари гөр-
мейим зерә үфкедә бал-шекр денмеер!

— Истә, Ггачо, чыктыйса үфкән дургут, ону
зерә ббиз ону геери сокарыз, истә тө-о-о тә!

Бу арада Ушанлы Ламбу башламыш индирмәә
талигасындан сабаны² хем сүргүйү да чекедежей-
миш адам ишлемәә. Гачу бракэр Оргийлән че-
кишмейи да хызланэр Ламбунун үстүнә:

— Нечин индирерсин бу веран атешә йанажә-
кларыны? Чык тарламдан!

— Сән чык беним тарламдан!— дәрмиш Лам-
бу. Гачу илкин башламыш сажинайлан итирмәә
Ламбуу, ама гөрдүйнән, ани о чыкмээр, хайлан-
дырып бир сажина чекеер адамын омузуна! Лам-
бу ажыдан отурмуш ерә да кывранырмыш. Орги
буну да гөрдүйнән алэр пулуун синжирини да
истемиш урсун Гачуйа, ама аклына гелеер, ани
Советлердә лобут гечмеер да усланэр. Ама он-
нарын кавгасына топланэр биралай инсан, ани до-
лайда ишләрмишләр.

— Истә, ккардашлар, ттутун,— демиш Орги ка-
лабалаа, ангыларын таа чоойу фукаара бөлүүн-
дәнмишләр,— ттутун шу ккудурмушу ббаалай-
лым! Ккоркмайын, йок недән ккоркмаа, шинди
ккувет ббизим елимиздә, тө-о тә!

Биркач киши тезижик тутуп кыс-кыврак баа-
ламышлар кушаклан Гачунун еллерини аар-
дына.

— Истә, ттә шинди ккудур, ббакалым чок му
ккудуражан тө-о-о тә!

— Тамахлыындан бозулээрсын! — еклемиш
Ламбу Ушанлы.— Те шинди гөтүрежән Чүвежи
Вануйа екмек хем селәм!

— Истә, ггөтүрежән, тө-о... Алын, истә, ону
таа шинди тталигаа да ддоору сельсоветә, тө-о-о
тә!

Гачу о саат дуйэр, ани ишләр проста варэр-
лар да башлээр пишман олмаа, ааламаа.

— Нәптым бән! Афедин, простедин! Алын тар-
лайы бүтүнүнә, сааде гөтүрмейин сельсоветә!

— Истә, ттарлайы өлә да алажэз, ссельсовете
тә да ггдежән тө-о тә!

² Сабан — аач пулук, ески гагауз лафы.

— Не исләйһин!— дәрмиш өбүр кишиләр.—
Адамы сажинайлан өлдүрә йаздын, шинди — про-
стедин! Дур бакалым Ламбу простедежек ми?

— Ламбо, афет, инан жан ажысындан йап-
тым. Вережәм сана бейгиримин бирисини, олсун
сендә да ики, сааде сөлә чөзсүннәр еллерими хем
билдирменн сельсоветә!

— Истә, ббиз простетмеериз, истә тө-о-о... ко
сән йап бираз ккапан, тө-о-о тә!

— Өрги ага, Ламбу!— баарырмаш Гачу.—
Простедин, үректән йалварэрым. Олду не олду,
бунуннан битсин!

— Простедеерим!— бирдән давранып кайыл
олмуш Ламбу.— Ама вережән бизә Өргийлән ики-
мизә сенин талиганы хем бейгирлерини кошулу!
Олду не олду, ко бән дүүлмүш калайым, гечәр
о йаваш-йаваш.

— Е-е нәбәрсыныз сиз ба? Көктән кайбедеер-
синиз, тарлаларымы алдыныз, бейгирлери-тали-
гайы да вердийнән, бана не калээр?

— Истә, ддурун,— деер Өрги гөрдүйнән, ани
Ламбу кайыл баарышмаа да бир ени фикир сө-
леер.— Еер Гачу буна диилса ккайыл аннашалым
ббашка түрлү тө-о...

— Насыл?— сормуш инсаннар, санэрак ким
билсин не жүмбүш сөлейжек.

— Истә, Лламбу, ббрак бейгирлери хем тта-
лигайы она, ама ккаптыр сән да она бир сажина,
ама, истә, өлә, ани бборчлу калмайасын
тө-о тә!

— Кайылым буна да!— деди балабан хем ге-
ниш аркалы Ламбу.— Сол колум ажыер, ама бән
саалан өдешежәм. Баш-баша: сән бана урдун,
бән да сана да гит ишинә!

Гачу май-май кайыл олмуш, ама калабалык-
тан чыкмыш Лейба Вани.

— Дур,— дәрмиш,— Гачу нәбәрсын? Қайыл
олма, зерә олмайжэк кимә калсын бейгирләрлән
талига!

Гачу топламыш кендини, ани ишләр урмаклан
прост олажэк да ваз-гечмиш лафындан. Баалы
елләрлән бир сажина имәә — өлүмнән бара-
барды.

— Алын!— демиш,— Бейгирлери талигайы да, камчыйы да, сизин олсуннар, сааде чөзүн еллерими...

Бу лафлар фукаараларын арасында бир гүлүш копармышлар. Өрги кендиси чөзөрмиш Гачунун еллерини хем дәрмиш:

— Истә, сиз бу зенгиннәр таа үстүнә ккор-каксыңыз да, саде жандарлар йаныныздайкан үреклийсиниз, истә тө-о-о тә!

Гачуylan Лейба таа тезчә саушмушлар кулака йайан евлеринә, ама Өрги кошмуш кара бейгирлери пулаа Ламбу да бир еллен йардым етмиш едемаә. Қаави малларлан авшамадан екмишләр хем Өргинин, хем Ламбунун пайларыны.

Хепси бу ишләр ааз-ааздан етишмишләр сельсоветә. Председатель Андон чарэр бир гүн секретары Ванийи да деер:

— Товарищ секретар, жанабин билеермийсин, ани Каража Митидән каари биздә чыкэр башка да подкулачникләр?

— Ким вар насыл олсун оннар?

— Ушанлы Ламбу.

— Ани оолу үүредижги, о му?

— О зеер! Оолу үүредижги, комсомол, кенди да подкулачник.

— Йок насыл олсун бу иш аслы!— Йынанмады Вани.

— Беки сенинжа йок насыл олсун, ама, безбелли, олмалы бишей, ачан инсаннар ааз долусу лафедеерләр! Хем аллеле бизим изметчи Өрги ага да орада карышыкмыш...

— Санки, бу таа да донаклы! Жанабиниз бени хептән челдиниз! Еен йакын адамнарымыз мы бизи башләрлар сатмаа, бу да мы башымыза гележек?

— Өлә ишидилеер!

— Чааралым Өргийи бурайы.

— Днил, бән дейжәм, илкин чааралым Ламбуйу да сора Өргийи да теклив едежез, нижә гөзгөрени¹,— деди председатель.

— Гитсин Өрги чаармаа.

¹ Гөзгөрән — мартор, ани ишитмиш гөрмүш, свидетель.

— Диил, шүпеленежек!

— Ко Димиталин Тодур гитсин Ушанлыый чармаа...

Бир сааттан сора Ламбу Ушанлы отуарды председателълән секретарын онүндә.

— Не, ба дост,— сорду Андон,— Совет кувети сана имеелик, сана топрак, сән да кулакларлан мы кокушәрсын?

— Ким буннары да копуштурду?— сорду шашбеш каларак Ламбу.

— Бу диил копуштурма!— деди председатель.— Сөлә Мортолозларын Гачусунун бейгирлери хем талигасы насыл сенин олдулар? Олмалы алтыннарыны йа да терекесини алындын сакламаа.

Секретар Вани да шашбеш калды бутакым кабааты ишиттийнән.

— Таа да оолун,— деди о,— үүредижи, комсомолец! Утанмээрсын, бай Ламбу, чожуунун да үзүнү кызартмаа!

— Ама сиз бу ишләр ичин ми?! Дурун, товаришиләр, аннадайым баштан.— Ламбу гиришти хызлы сойунмаа: чыкарды гүүслүүнү, сора чукман рубашкасыны, сора да башы ашыры сыйырды без гөлмеени. Гөрүндү тұлү гүүсү хем чыпак колларында дирсектән йукары кожа тепә мускуллар.— Те бакын нәпты о йабаны бени!— Адамын омузунда варды бир каз йымыртасы гиби мооршиш, ону доз-долайы да моорду.

— Уч гежә уйутмады ажысы. Шинди артык шүкүр бираз гечти, ама шиш хем морартысы шансора артык айа йакын хеп гечмеер.— Ламбу аннатты неләр олмуш кырда. Сельсоветин председатели хем секретары мераклан сесләрдиләр.

— Нечин сельсоветә билдирмединиз?— сорду Андон.

— Билдирмейин, деер, олду не олду, бырда калсын. Йалварыды, ерлен бир олмушту тилки гиби...

— Ама жанабин бизә жувап етмеерсин нечин Гачунун бейгирлери хем талигасы сендә?

— Насыл жувап едеим таа?

— Те өлә жувап ет уз, сана Совет кувети сорәр!— үфкеленди Андон.— Кимиси деер, ани сиз

• Өргийлән икиниз вазгечмишшиниз пайларыңыздан... О да сизә — бейгирлери хем талигайы... Хем таа ким билсин неләрлән сиз Совет куветини саттыныз?

— Хич йок насыл олсун, ани Гачу өлә бишейсиз баашласын сизә бейгирлерини хем талигасыны! — карышты Вани да артык шүпеленмейрәк, ани орталыкта вар бишей. — Гачу олса колайы сизи хем бизи да хепсимизи бир кашык суда бууажэк.

— Товаришиләр! — Генә йалварарак аннатты Ламбу, — Те Күчүк Өрги аятта, чаарын да сорун! Биз пайжаазларымызы ектик таа о гүнү икимиз. Сора ертеси гүнү Саургуннарын Донинин да ектик, таа ертеси гүнү Тынчуйа — хепсинә малсыз инсаннара йаардым еттик.

— Гелсин Өрги да бурайы! — деди секретар.

— Истә, тө-о, ачан ккырда ккаршы ккойдууду озаман мы?

— Нестә, нестә бир араба тестә! — деди Андон. — Бейгирлери нечин о сизә верди?

— Истә, Андон Ппетрович, ддиил саде ббейгирлери, истә тталигайы да, камчыжыы да алдык, истә тө-о-о пә!

— Биз ону прост еттик. — деди Ламбу, ачан гөрдү, ани Өрги аннадамэр насыл ләәзым ишлери. — О да верди бизә бейгирлери хем талигайы.

— Ахмаклар! — таа да үфкеленди председатель. — Кулаклары простедерсиниз! Ани кабааты ичин ләәзымды капана гитсин, калды таа башка да сизин гибилери лүзгерә урмаа.

— Бай Өрги, — данышты Вани Күчүк Өргийә, — жанабин не пек чок ишләр алээсын үстүнә? Сельсовети айланып түрлү ишләр аннашээрсын, кими истеерсин простедеерсиниз, алээрсыныз бейгир, талига... Буна не денеер? Ким жанабинә бүүлә бүүк доорулуклар верди?

— Истә, тә, Ввани, чождуум, сиз ббобанда, те, истә Андон Ппетрович жанабин да ббизим сырдансыныз, истә, нәпсын фукаара топракклан, ачан ккошажэк йок! Ону ишләмедәән, истә, хамур олмээр чамурдан, истә тө-о!

— Билеерим бән о тамах Гачуйу өлә колай вермәз елиндән бишей алдатты о сизи бишейлән, сөләин таа не ададыныз она измет етмәә?

— Истә, бишей, вваллаа, о хич кайыл олмай-жәйды, ама бән дедим Ламбуяа ччевирсин өдүн-жү нижә ддушеер да ко бейгирләр, талига она ккалсыннар, истә тө-о тә!

— Бән да кайылдым урайым она бир сажина, насыл о бана урду, беки тепелейжейдим хырсызы!— деди Ламбу,— ама булунду башка таа ариф душман...

— Ким?— сорду Андон.

— Ллейба Вани, истә, ддер, Гачу, вер ббейгир-лери, көпек исин кафаларыны. Кайыл олма, деер, урсун зерә сени баалы еллериннән ббирдә өлдү-режек. Гачу да ддөндү ллафындан, истә тө-о-о тә!

Председательлән секретар бир сестә гүлдүләр алыш-веришин бу тарафыны да ишитийнән.

— Да сора, ачан гөрдүк, ани өлә,— аннатты Ламбу өтәә доору,— деериз баари бейгирлери хем талигайы алалым. Ислә гелдиләр, пайжаазларымызы ектик.

— Истә, ббир гүндә ектик хем йарым ккүйүн ффукаараларына да ммежи йаптык, истә тө-о-о тә!

— Межи, олмалы пара алдыныз!— йынанмады Андон.

— Истә, ввалаа ггөзлерим көр олсун еер истедисак бирисиндән бишей, истә, тө-о-о, товарищи присидатили.

— Шүпеленмеин, бу хайырсызлык биздә йок, Андон Петрович.— деди Ламбу Ушанлы.

— Бейгирлери да вермиш, ама генә куртулмай-жәк,— деди секретар.

— Биз ону жуваба чекежез, ани каршы коймуш деини,— екледи председатель,— капандан куртулмайжәк, нечин ки о душман.

— Истә, ддушман, диил да ләзым ккуртулсун, истә тө-о-о тә.

Секретарлан председатель бактылар бири-биринә да лафсыз аннаштылар. ани бу фукааралар диил кабаатлы бишейлән да колвердиләр оннары ев-

леринә. Таа о гүнү авшамнеин бу ишләр ичин дериндән лаф олду партийный собраниеда. Карарланды ки кушкулуу бошламамаа, бейгирлери хем талигайы конфискат етмәә сельсоветә, ама шиндлик дурсуннар Ушанлынын дамында Өрги да оннары баксын. Икиси жувап етсиннәр бейгирләр ичин.

Статларын аулунда бу жумаа авшамсы варды бүүк калабалык, топланмыштылар зылвалар да дикәрдиләр байрак — чекедәрди дүүн. Стифанка евленирди кенарда аэродромда аскер изметини йапан красноармеецә Сергей Колесникова. Сувадулар, Сергейин анасы-бобасы хем бүүк батүсу карысыннан, кызчаазларыннан гелмиштиләр Долукүйсүнә Тамбов тарафларыннан.

Жумааертеси сабайлен еви долайладылар, сора Стифанканын чучусунун чожуу гитти Ушанлы Ламбуя.

— Ламбу батө, верин сизин бейгири гидежәм дүүнә чаармаа.— деди чожук.

— Кимә дүүнә чаармаа?— сорду Ламбу.

— Стифанка какуйа.

— Ани о солдата мы гидеер?

— Она.

— Гит, чожуум, да сор Күчүк Өргийә да. Бейгирләр бендә дамжаазда, ама жувапчийыз икимиз.

Чожук хызланды Күчүк Өргийә да.

— Истә, Стифанка мы евленеер, ккрасный армия, ани... Олур, истә о ббиздә ддепутатка, тө-о... Ал бейгири, чожуум да ггит чаармаа, тө-отә!

— Сымарладылар, жанабиниз да буйураймышыңыз дүүнә!— деди чожук хатыр ичин Өргийә.

— Истә, саа олсуннар сымарлайаннар да ггетирижн да!

Чаарыжы гечирди пиринчли кантырмайы кара бейгирин башына, долдурду чотрайы шараплан, кызлар да бааладылар чотрайа бир гергефли алтынжыклы басма, бейгирин да кантырмасына бир биаз басма. Бутакым донаклы гитти чаарыжы сойлары-сенселелери дүүнә текливетмәә.

Авшамнеин, ачан башлады каранлык чөкмәә, Стифанкаларын аулунун ичинә, евин йанына хем

сокаа топлашмышты таа да чок инсан, чаларды чалгыжылар, кызлар да ойнардылар дүз хоруйу баарарак: «Йуха-йуха-йуха-ха-ха! Йуха-йуха-йуха-ха-ха!»

Кимиси чифтләр артык дизилмиштиләр сундур-малара — гидәрди засев...¹ Гелинин евиндә олурду хепси сыралар, нечин ки гүвәә ашырылмыйды хем диилди өтәә-беери ашырыдан, ама та Россиядан.

Гежәйарысындан сора суватулар, сувателәр, хепси дүүнжүләр отурдулар «Бүүк софрайа». Стифанканын бобасы, Статлары Вани калдырды филжаны ени суватулары ичин да деди:

— Паалы суватулар, сувателәр, саадычлар, генчләр хем хепси муссаафирләр! Йырактаймыш беним Стифанка кызымын кысмети, ама, шүкүр, кысметлиймиш! Сергей бүүн олээр бизә гүвәә, сайылээр олэр бизә паалы нижә кенди кан ушаамыз. Бошуна ескидән лаф калмамыш: «Некадар да йырак олса кысмет, ачан о бизим, гележек! Гелип да капуйу китли булурса, бажадан ичери гирежек, нечин ки о бизим дейин!» Ески сөлеиштә йок кусур. Те бизим да кысметимиз гелди! Стифанка да бүүннән бүүн депутатка. Незаман вардыр ишидилдин-гөрүлдүү бир генч кыз айырылсын күй изметинә, ачан айырмаа да карылары йаклаштырмаздылар?! Текливедеерим калдыралым филжаннары бизим ени суватуларымыз ичин хем генчләр ичин!

Дүүнжүләр кырмызы шараплан долу филжаннарлан еллериндә калктылар аякча, музыка чалаарды софра хавасыны... Тамбовлу сувату да, калмасын борчлу дейини, сөледди биркач лаф русча:

— Паалы достлар, суватулар, сувателәр, товаришиләр!— деди о.— Бана дейини Молдавия таа чоктан хысым тараф. Ондөрттән онсекиздән женкеттим бураларда. Бессарабияда хем Буковинада дурду аскеримиз, чоойуну достларымызы гөмдүк бу топракта. Чок зоор етти бизә, ачан душман-

¹ Засев — Дүүн евиндә чојуклар, кызлар булушуп сундурмада лафедерлар, истенерләр-буна засев денилер.

нар айырдылар Бессарабияйы ана-Ватанындан, ама доорулук калмады батсын. Оолумда, Сергей-дәймиш сыра бу законсузлуу доорутмаа. Бизим топракларымызын да ежеллери бир, онуштан, без-белли, Сергейин севдасы да бурада чыкты. Сергей-лән Стифанка бүүн вар гелиннән гүвää. Оннарын шансора йолу өмүрүнә йаннашык билә хем бизим да, суватулар, шансора йолумуз бир! Қалдыралым филжаннары, ки бу йол олсун доп-долу гүнешлән хем кысметлән!

Конушкажылар калдырдылар да диби куру буйурдулар бу гөзәл сөзләр ичин. Дүүн гидәрди шен, пек гөзәл, бирликтә, аннашмакта. Енидән гитти хорулар, түркүләр. Ама... сабаайа кааршы ансыздан копту бир карсамбалык: дышарда баарышырдылар тауклар, өрдекләр, казлар, чиркин салардылар көпекләр. Таа сора копту бир уулту, башлады аякларын алтында ер йукары кабармаа хем ики тарафа чалкаланмаа — ер тепрәди. Сарсмаклар гит-гидә хеп таа бүүлүрдүләр салланырды масалар, тынгырдарды капулар, пенчереләр, теллердә асылы фенерләр гезәрдиләр ики тарафа...

Илкин дышары чыктылар чалгыжылар, нечин ки оннардылар капу йанында, сора үүштү каланы да. Кааршыкы мааледә гөрүндү йангын, аалардылар ушаклар... Беш-он минуттан сора орталык усланды, ама дүүн шеннини артык узадамады. Мусаафирләр улам-улам даалышырдылар евлеринә бакмаа не зарарлар гетирди бу селеемет¹ херкезинә.

Күчүк Оргийи ер тепремеси етиштирди изметиндә, о гежә дежурнийди сельсоветтә. Илктән о хич аннайамазды не олээр. Отурарды адам телефонун йанында, хич дышарды да чыкмады. Таа ислә топлайынжа кендини, артык салланмак гечтийдди. Орги атты гөзүнү Каршы маалейә пенчередән да гөрдү, ани орада варды йангын. Оргийә дейини бу артык беллийдди нашей... Йокту незаман чок дүшүнмää, йангында ен ләазымлы иш талига-кести Оргинин аклы да хызланды Ушанлы Ламбуяа, ани йашарды ики ев ашыры. Ешиклердә чыкаркан не

¹ Селеемет — бела, кысметсизлик, бозгунчлук.

Калды урулсун Чилингир Тодурлан. О качарак гел-
лирди сельсоветя.

— Наны, бай Өрги?— сорду.

— Ис... ккош-маа, тө-о-о...

Тодур аннады ани о гидеер Ламбуяа кошмаа талигайы йангына деини. Таа да зеедә Өргийлән лафы йокту нечин узатмаа, зерә варды насыл йан-сын бүтүн күй.

— Хызлы да орайы!— гөстерди Тодур йангыны. Кенди да гирди ичери телефона, чаарсын райондан пожарни-лери, ама кимсей жувап етмәзди. Тодуру телефонда етиштирди Иван Петрович Галев хем Андон Петрович.

— Нашей?— сорду Галев Тодура.

— Дедим сеседейим района гелсин пожарни-ләр, ама жувап етмеер тә бу мерет калажаа!

— Спокойно!— деди Галев.— Сиркеленмәк прост йардымжы. Вер бән сеседейәм, ама оннар гелинжә, бырда ериндә ләазым булмаа талига, сака да йолламаа йангына. Гитсин Өрги Панайу-дун Мийала да кошсун.

— О артык гитти Ушанлы Ламбуяа.

— Вар артык кенди талигамыз,— атты бир да шака Галев,— ислә, гитсин бириси да Мийала.

— Шинди!— деди Тодур да чыкты хайада.

— Алло, алло, Чадыр-Лунга!— район хеп таа жувап етмәзди.— Андон Петрович,— данышты бу арада Галев күйүн председателинә,— йолла бир киши чаны чексин да топлашсын инсан.

— Йолладым Вани Чилингири!— Таа дейәмедн «Йолладым», башлады ишидилмәә сыкы-сыкы ча-нын сеси.

Галев аннады, ани пожарниләр райондан гел-мейжекләр, зерә гитмишләр башка ердә йангына. Ләазымды кенди куветләрлән сүүндүрмәә. Сель-советя хич чаарылмадык топлашырдылар активист-ләр. Бурасы тежижик олду насыл бир йангын сүүн-дүрүжү штаб Иван Петрович да алды елинә кул-ланмайы.

— Андон Петрович,— сымарларды Галев,— жа-набин хызлан орайы да чалыш илкин ушаклары хем инсаннары куртармаа, сора бакын атеш кав-рамасын таа башка евлери да. Лүзгәр пойраз-

дан — үүлен тарафындан евleri ислайын сора чы-
карын о ичерлердән ушаклары, инсаннары хем таа
паалы ишлери!

— Шинди гидеерим еринә!— Жувап етти Ан-
дон Сүмбейли.

— Бән да бурадан йоллайжам инсан, талига
хем таа не ләәзым...

Өрги гирди Ламбунун аулуна качарак, нижә
лүзгәр. Сабаайа варды таа ики сааттан зеедә, ама
инсаннар хепси аяактайдылар — ер тепремеси де-
брештирмишти Дүннейи. Ламбу бакарды карысын-
нан евин өртүсүнә. Орадан йуварланмышты ерә
бир тепә кернич, топач хем чүрүк саз.

— Истә, ккош ффызлы да йангыны сүүндүр-
мәә, истә тө-о-о тә!

— Дур, Өрги ага, те бизим да бажамыз йыкыл-
мыш!— деди Ламбу.

— Йыкыламамыш те о күл өртүлү кухне, өлә
да бош дурэр,— екледи карысы.

— Сизин, истә, ббажаныз йыкылмыш, ама ора-
да беки ушаклар атеш ичиндә! Фызлы ккош, дде-
рим сана, истә тө-о-о тә!— уфкеленди Өрги да бу
бетерә таа да прост дили дөнәрди.

Ламбу кошунжа бейгирлери, Өрги нижә дири
шуфа бир айаанын үстүндә дөнәрди: атты тали-
гайа нажаа, күрәә, ики казма, ики дийрен. Елинә
гечти бакырлар, оннары да алды талигайа.

— Нәбәрсын, Өрги батө, биз сора недән су иче-
жез?— баарынырды Ламбунун карысы.

— Истә, ссаде ккендинизә дүшүнеерсиниз,
аалем да истәр йансын, тө... тә!— Өрги бакырлар-
лан башлады долдурмаа талигада батлаа пынар-
дан суйлан. О таа не-са истеди сөлесин Ламбуйа,
ама пек далгалыйды да бу бетерә сөлейәмезди би-
шей саде аазы ачык дурарды. Өрги алды кенди
елинә тербейлери Ламбуйа да гөстерди пинсин та-
лигайа, басты бирәр камчы кара бейгирлерә да
окадар хызлы чыктылар аулдан, ки ааз калды то-
кады да сүрүсүннәр билә.

Күчүк Өргинин талигасы илкин етишти йангы-
на. Озаманадан инсаннар еллән ташырдылар су
да савашырдылар сүүндүрмәә атеши. Йанаарды
Титур Ангилин еви. О пазарлара каршы йакар-

мыш үчәр кандил да бракармыш оннары сабаадан йансыннар. Ер тепремесиндә кандилләр девирлимишләр да тутушмуш илкин патларда хасырлар сора да бүтүн ев.

Ангилин еви енийди. Былдыр битирмишти ону дүзмәә. Өртүсү сазданды, ама ичерләр геништи-ләр, капулар пенчереләр енийдиләр, ерләр таф-тайлан дөшелийдиләр, ону хем да башы туфлай-лан ишлийдиләр. Өргийлән Ламбу етиштирдиләр, ачан саз өртү артык йанмышты, таваннар да дүш-мүштүләр, атеш артык каврамышты таа ики ком-шу еви. Председатель Андон да артык орадайды, гөрүнжә Өргийлән Ламбуу талигайлан севиңди да сорду:

— Су вар мы?

— Вар бир батлак,— жувап етти Ламбу, ама Өрги саде аазыны ачмаа етиштирди, бишей сөө-лейәмедн.

— Индирин долу батлаа те орайы, койун бош кадалары талигайа да тез дерәә!

Уч киши калдырдылар долу батлаа да койду-лар ерә. Башка биркач адам артык койдулар ики бүүк када талигайа. Ани Өрги коймушту казмала-ры, најжаа, дийреннери — хепси тежижик гечтиләр инсаннарын елиңа да ишләрдиләр атешә каршы.

— Саа олун, ани гетирдиниз!— деди Йаалама Пани Ламбууа.— бенимкилерими бу карышмалык-та хич буламадым.

— Оннары Өрги атты талигаа, бән кошунжа.

Биркимсей истеди алсын талигадан бакырла-ры да гитсин пынара суйа, ама Өрги камчыйлан курулду урмаа.

— Ддиймә, истә, ббиз бу кадалары ддередә авучлан мы долдуражэз? Йангына ббош еллен ге-линмеер, истә, тө-о-о тә!

Талигайа пиндирдиләр таа бир бош када, ама Өрги тербейләр елиңдә алатлаарды, дайана-мазды:

— Фызлы, ддерим, истә тө-о... ттаа ффызлы!— баарды о үфкели да урду камчыйлан бейгирлерә, гитти атылы-атылы суйа. Дередә дизилдиләр дөрт киши да бакырларлан хем казаннарлан долдурар-дылар ел-елдән кадалары. Су чалкаланып дөкүл-

месин деини кадаларын аазларына аттылар бирәр пала. Оннары да генә Өрги етиштирмишти булуп койсун талигайа. Гечмеди чок Өргинин талигасы гелди суйлан үклү, икинжисини о гетирди таа хызлы.

— Бай Өрги, үүлен тарафына чек!— Изин етти Андон.

— Истә, ббурасы ппек чиркин йанээр!

— Бурасыны шансора куртарамайжэз, коруйлум те оннары, ани таа тутушмадылар. Өрги таман гечежейди өбүр тарафа, ама атеш ичиндән ишидилди бир сес...

— Ким орада?— баарды Андон.

Өрги сыбытты тербейлери да кайбелди түтүн ичиндә...

— Пин, бай Диму, талигаа Өргинин еринә да Котанын евинин өртүсүнү ислайын, зерә шинди атеш орайы гечежек!— Изин етти Андон Кыяк Димуйа... Сельсоветтән гелди таа ики талига, гееридән да хеп таа гелирдиләр талигалар үклү артык суйлан долу кадаларлан. Гелирдиләр йангына инсаннар йайан да, талигаларын бириндә гелди Иван Петрович кенди да. О инәркән каршлады Өргийи, чыкарды атеш ичиндән бир карыйлан кужаанда. Өргинин йанарды калпаа хем антериси, карынын да сачлары... Бурайы топланды инсаннар бакардылар, ама бириси билмәзди нәпсын.

— Не бакәрсыныз?— сорду Андон.— Йардым един бишейлән!

Иван Петрович кенди алды каданын үстүндән йаш палайы да деди Өргийә:

— Қой карыйы ерә!— Өрги сеследи. Галев өртү инсанын башыны йаш палайлан да сачлары сүүндү. Бир башка киши башлады серпмәә Өргинин үстүнә су, о кендисе да йанык елиннән сыбытты башындан калпааны, сора сыйырды антерисини...

Ер тепремесиндә карынын кафасына дүшмүштү тавандан бир парча сува да о кайбетмишти кендини, ама шинди аз-бучук гелмишти кендинә да башламыш баармаа. Өрги сесиндән булмуш инсаны атеш ичиндә да чыкарынжа не калмыш кендисе йансын. Карыйы тез гөтүрдүләр больницайа

Чадыра. Истедиләр Өргийи да алсыннар, ама о кайыл олмады.

— Истә, ббән не ххастамыйым тө-о-о...

— Еллерин йанык!— деди Андон.— Гит да бинтлесиннәр оннары.

— Истә, йок бишей, тө-о-о тә!

— Жанабин гит озаман биразчык диннен комшуларын ичерсиндә!— Изин етти Өргийә Иван Петрович.

— Истә, шинжик ггдеерим!— кыйыштырмады сесләмесин Галевы Өрги, ама бүүлә жувап едип, кендис гитти аарамаа талигасыны. Талигада Димуylan Ламбу ислаардылар Калбуржу Котанын евинин өртүсүнү.

— Истә, ин бән ккендим ггдежәм суйа,— деди Димуyа.

— Нерен сенин суйа ггдежек?— сорду Ламбу.— Йанмышын, үтүленмишин артык кендинә бендәмеерсин. Гит дииш хем диннен бираз!

Өрги хич сансын ишитмәзди бишейжик. Дарты Димунун елиндән тербейлери да хайдады дегейә. Орада артык долдурардылар он-онбеш талига кадалара су, варды сыра. Инсан йангында олдууду пек чок, ама иш гидәрди сырасынжа. Кимсей бири-биринә енгел чалмазды, нечин ки ики практикалы өндержи Иван Петрович Галев хем Андон Петрович Сүмбейли өлә бежерикли кулланырдылар сүүндүрмейи, сансын еер гүн бу иштә ишлемиштиләр. Ачан гүн дууду, атеш артык верилдийди. Йаамалык-йаныклыктан чыкарды саде буу хем түтүн. Инсаннар сүүндүрәрдиләр нередә коорлары, нередә да топраклан гөмәрдиләр шүпели күүлери.

Аталы атеш имишти үч ев хем бир да жан савашмышты алсын, ама саа олсун Күчүк Өрги етиштирмишти каврасын карыйы атешин аазындан. Йанмышты темеләдан Титур Ангилин еви хем таа онун ики комшуларынын евлери. Қаланы атештән куртулмуштулар, ама чоойунда күйлүлерин варды зарар ер тепремесиндән.

Иван Петрович Галев таа бурада данышты инсаннара:

— Товаришиләр, йангыны артык, олур демәә,

енседик, ама инсан сауштуйнан бурадан, о вар насыл енидән тутушсун. Бу бетерә комшулар дүшеер кушку олсуннар — чекедирса бишей, тез сельсоветә хем чана.

— Зарарларлан нәбажәз, товарищи директор, — сорду бир адам, ангысынын варды беш ушаа школажы да о Галевы билирди саде нижә школаяа директор, ама днил нижә секретар парторганизациейә.

— Кимин вар ер тепремесиндән бүүк зарарлары, гелсиннәр сельсоветә да секретар Вани Чилингир йазажәк, ондан сора бакажәз насыл йардым етмәә.

Таа о гүнү председатель Андон хем Галев йангындан калан евсизлери ерлештирдиләр йашамаа биркач вақыда комшулара. Ер тепремесиндән да калмышты евсиз бир айлә — Саургуннарын Донисинин бордейи пак йыкылмышты темелдән, ама, кысметинә, кары кендиси хем каланы ичердекилери етиштирмиштиләр чыкмаа дышары. Дони артык отурарды сабайлен ушакларынан хем адамыннан сельсоветин басамакларында.

— Нәбажам шинди бән, ба Ырги батө? — Ааларды Дони хем сорарды Күчүк Ыргийә, ангысы кенди ләзымды сорсун бирсинә бу иши. Гөрүмү Ыргинин бу саатта пек титсийди: үстү-башы йашты, рубалары делим-дешиктиләр коорлардан, сураты курумнуйду, кирпичкери хем сачлары үтүленмиштиләр, еллери да йара-йаныктылар. Сиври быйыкларындан саде көклери саркардылар, нижә йанык аңызда бичинтиләр.

— Истә, ннәбажам, ккахырланма, ббулажәк Совет ккувети нәпмаа, истә услан тө-о-о тә!

Сельсоветә топлашырды хеп таа чок инсан. Бу расыйды хепсиндән умутлу ер зоорда хем севнимеликтә. Ырги да таа авшамдан евә гитмедийди. Хем шинди да дурарды бурада, билмәзди нәпсын. Ону гөрдү бу халда Иван Петрович.

— Ырги ага, бән сана сымарладым гидәсин евә динненмәә, нечин сесләмеерсин? Шинди таа гидәсин евә верерим сана үч гүн отпуска динненәсин, кендинә геләсин. Дур, — деди Галев бираз она бак-

тыктан сора,— бән, гөрерим, сән йалныз гитмей-
жән бакайым бир киши сени гечирсин.

— Өрги батө,— данышты бу арада бир чоҗук
Күчүк Өргийә,— сизин да кухнениз йакылмыш!—
Буну да ишиттийнән Өрги хептән урулмуш гиби
калды.

— Нашей, бай Өрги?— сорду Галев, гөрерәк,
ани адама пек прост олду.

— Истә, иччердә, тө-о-о ббатү хастайды!— Онун
йоргун еллери саркардылар ашаа, ама шинди хеп-
тән ерә йаклашмыштылар. Есмер йанык суратын-
да бет-бениз калмамышты, алтйанкы дудаа тити-
рәрди, гөзлери да аалардылар, ама йашлары
йокту.

— Талига нәнда?— сорду Иван Петрович Га-
лев.

— Те аулда кошулу.— жувап етти хеп о чоҗук,
ани гетирдийди Өргийә хабери,— Ушанлы Ламбу
беклеер Өрги батүйу.

— Хайди гидеериз Өрги сана!— деди Галев да
пиндиләр талигайа кендиси, Сүмбейли Андон, Өр-
ги хем Чилингир Тодур.

— Хайда бай Өргийә евә!— Изин етти Галев
Ушанлы Ламбуайа.

Ачан дургуттулар, Өргинин бордейинин ериндә
гөрдүләр бир бүүк тепә топач! Адамнар лафсыз
башладылар хызлы-хызлы атмаа моллозлары бир
тарафа, топлашмышты йардыма комшулар да са-
вашардылар некадар таа хызлы ачмаа йыкынты-
лы. Өрги да алатлан атарды топачлары, ама кен-
ди ислә биләрди ,ани алатламак шансора бошу-
найды...

Күмбет бойунда, ески йыртык ени күркчәәзлән
сарылы булдулар батүсуну өлү — таван дүшмүш
кафасына да езмиш ону ериндә. Карсамбалыкта
кимсейин олмамыш вакыды денесин не олмуш. Ис-
лә айдыннык олдуинан гөрмүшләр, ани бордей
йыкык...

Секретар Вани Чилингир сельсоветтә йазарды
ер тепремесинин зарарларыны. Хайаттан гирәрди-
ләр инсаннар бирәр-бирәр да сөләрдиләр не за-
рарлары олду.

— Бән чектийдим олой да койдум коморкада күпә, башка кабымыз йок, да бу ер тепремеси ону девирмиш, кардашым, бир дамна калмамыш. Да те шинди, Иван Ведуруйчу, ушакларым аач калды,— деди Варнели Игнат.

— Күп кач килалыкты?

— Он-онбеш кила олмалы, о тө бүүк күплердән.

— Бизим да сайван йыкылмыш койунжукларын үстүнә.— деди бир башкасы.

— Кач койун бастырмыш?— генә сорду Вани.

— Уч койун бир да токлужук.

— Бизим бажа йыкылды!— деди бир кары.

— Бизим да евин арт дувары.

— Бизим да мааза гөчтү.

Хепсини буннары секретар йазым нышаннаарды да сора маасуз бу уура дейини комиссия гезежек евлердә, койажәк зарарларын паасыны. Совет кувети алынырды народа йардым етсин таа тез куртулмаа кысметсиз беланын зәнныкларындан.

Бу кысметсизликлерин арасында Күчүк Öргинин зарары ен бүүктү. Ер тепремеси бүтүн күйдән саде бир жан алмышты, о да разгелмишти олсун таман Öргинин батүсу. О булунмуш хаста хем йалнызча ичердә, бордей да пек йуфкаймыш да йыкылмыш адамын үстүнә. Сельсоветин хайадында беклейән карылар хепсини бу ишлери дилдән гечирәрдиләр.

— Мари диилмиш ниләә те бу ер тепремеси,— башлады бириси.

— Иувангилияда да йазылыммыш,— карышты дишилерин лафына бир да сары сачлы адам,— ани бу вармыш бир нышан. Таа да чок ишләр аардына гостерилежеймиш...

— Бу етеер, аман!— давранды таа бир кары.

— Ама те гөрермийсиниз,— башлады Сармысак Танасларын Маричиси,— зарарлар хепсиндә диил биртакым.

— Да не санки ер тепремеси адам мы айырды?— сорду ким са.

— Ер тепремеси айырмады,— жувап етти Маричи,— аллах айырды. Титур Ангил топлады кли-

сейи дүзмәә дейни пара да кендинә ев дүздү. Те шинди аллах алды геери!

— Өлә, мари Маричи, ама те бизлердә да бирәр зарар вар, безбелли биз да гүнахкериз, олур му шинди аалеми чалкайлым?

— Гүнахсыз инсан йок!— деди Маричи таказалайрак лафчыйкасыны. О кендисини бу ишлерә билгич сайарды, сансын шинди емен аллахын йанындан инмишти.— Бизим гүнахларымыз күчүк — зарарларымыз да оннара гөрә, Титтур Ангилә да генә кабаатына гөрә.

— Хелал да она!— екледи таа бир кары.

— Саде бир адама йязык!— карышты лафа Саургуннарын Дониси да.— Биз хади евсиз калдык, ани вар бир лаф сокакта, ама саасемиз. О са...

— Ким о?— сорду Маричи аннайамайрак кимин ичин Дони сөледди.

— Те бизим Өрги батү, Күчүк Өрги демедәән, онун гиби кабаатсыз, уз адам вар мы башка да дүннедә? Да те о да диваанә калды тын башына йалнызча! Батүсуну кухне бастырмыш!

— Өрги хализдән пак хем пек ислә киши. Ишитиниз ми те йангында да о чыкармыш атеш ичиндән Каранфилеерин Машусуну да не калмыш кендиси йансын!— деди таа бир кары бакарак уз Маричинин гөзүнә да сорду:— Бу адамын баари не гүнахы варды да она дүштү еен зоор кахыр?

Ама Маричи диилди оннардан, ани булмайжәк жувап.

— Унутмайын, карылар,— деди о,— ани Өрги хем батүсу да диилмишләр ваатизли... Безбелли аллаа буннары да унутмээр!

Карылар бир вақыда сустулар. Олмалы ееркез аклынжа бракты йукарсыны да дүшүнәрдиләр ашаадакы таа йакың ишлерә. Оннар бекләрдиләр сыра гелсин да сөлесиннәр секретара ер тепремесинин зарарларыны...

Долукүйсүнүн школасында гидәрди үүредижилерин совети. Школанын директору Иван Петрович Галев насаат тутарды үүретмә йылын биткиси ичин. Школа ишлерин топу севиндирдиләр. Ирми дөрт үүредижи үүреттиләр отуз ики класс гүн-

дүз, секиз да гежә. Директор йараштырарды цифралары былдыркысыннан, ачан Бессарабияда боярлар чорбайыдылар.

— Былдыр,— деди о,— бән кендим бу школада үүредижни ишледим, ишлери исләә билеерим. Хепсимиз алты үүредижнийдик еди да класс топуйду, үүренәрди икиүз ирми ушак. Оннарын да йарысы школайа геләмездиләр, йоклук хем аачлык бетеринә, учениклерин таа чоойу варлыклайды хем ортанжа чифтчилерин ушакларыйдылар...

Бу йыл Совет школасы чекти үүретмәә хепсини ушаклары бирижәәдан еди йашындан онбешәдан. Саде едишәр йашында ушаклардан топлалдык алты класс сефтә үүренжи. Бундан башка куйдә варды чок ушак, ани йашта бүүктүләр, ама таа хич башламамыштылар үүренмәә. Бу бетерә биз ачтык таа ики первый класс секизәр-докузар йашында ушаклардан, таа ики да он-оникишәр хем онүч-ондөрдәр йашында ушаклардан. Сайылээр биринжи класслар школамызда хепсиндән чоктулар. Топу үчүзә йакын ушак сефтә школа ешини адымнадылар. Совет кувети етиштирмейайди бу ушакларын беш пайы каранникта калырдылар. Гежә школасында да ишледи докуз класс. Севинмеликли, ани бурада варды бир да колверижни единжи класс. Ону башарды ирми алты үүренжи, ангыларын арасында бизим школамызын да дөрт генч үүредижилери. Оннар бу йазын артык гирежеклар педучилищейә заочно үүренмәә, сайылээр чекедежек чыкмаа ериндән Долукүйлү үүредижиләр. Гүндүз школасында класслар етиштиләр саде бешинжидан, ама илери доору гөрүнеер, ани ики йылын ичиндә Семилетка школамыз олажэк долу...

Бизим коллектив,— деди өтәә доору директор,— пек чок заамет койду, бүүк инсаннарын да арасында кнатсызлыы чүртмәә деини. Хепси кнат билмейеннар-дөртүз елли кары хем адам-үүрендиләр ликбез группаларында. Бу иши биз гөтүрежез илери доору да, ки биркач йылын ичиндә хич калмасын кнат билмейән республикамызда. Истерим бүүнкү педсоветтә дейим саа олсуннар хепси үүредижиләр, ани саймадылар зааметлерини да вердиләр культуармеецлерә ләазымлы методика йардымнары-

ны. Чок керä беки уйкусуз калдылар, ама гездиләр гежә вақыдында ликбез евлеринä да бутакым бүүк омуз вердиләр, бизим народу каранньктан куртармаа дейини.

Сора директор гечти етишмемезликлерä, йаньшылыклара, таказалады кими забун уроклары. Биткидä да деди, ани үүредижилерин хем школаньн онүндä гелән йыллара ачылээр таа да чок хем лääзымлы ишләр...

Галя педсоветтä отуларды Варнели Нүклайлан йаннашык.

— Гечти артык үүредижилинимизин бир йылы.— деди йавашажык Галейä Нүклай.

— Гечти хем биз да таа бирәр йашында олдук!— кайыл олду Галя, белли ани севинерäk, нечин ки пек истәрди тез бүүсүн да йыллар йынадына ояа гечәрдиләр.

— Узун сүртер педсовет,— деди Нүклай, сөз узансын дейини, ама кендиси истәрди башка иш сормаа.

— Узун зер, йыл биткиси.

— Коркарсан евä йалныз гитмäя, гечирейим сени,— елтенди чо́жук ачсын тä о лафы, ангысыны чоктан варды ниети даньшмаа.

— Бән бакамнан гидежäm,— деди йалпак Галя бираз сустуктан сора. О сансын коркту жувабыннан күстүрмесин чо́жуу, ангысыны беенәрди онун утанжаклыы ичин хем кескин фикирин ичин.

Нуклай о саат аннады, ки кайыллык йок, ама гөстөрмесин кенди далгаланмасыны дейини, ек-меди:

— Беким бакан сельсоветä уурайжэк?

— Икимиз билä уурайжэз, еер онун орада иши варса,— таа да кестирди чо́жуун умудуну Галя. О аслы бакасыннан барабар сыкча ууларды сельсоветä да сора бобасы ишини башардыйнан, о, Вани Чилингир хем бакасы үчү гидәрдиләр билä евä. Геч не геч, Вани май еер сыра ууларды Галялар евä таа чок бакасыннын библиотекасындан бир киат алмаа, йа да йолда бир башарылмадык лафы битирмäя. Ондан сора Вани чыкарды евä гитмäя, Галя да чыкарды токатчаадан гечирмäя мусаафирин... Бу гечирмекләр олдуидулар окадар лääзымлы

Галейя, ани о оннары дайанамазды беклемяа. Та бу авшам да о бекларди битсин педсовет да булушсун Ванийлан, ама бурада Нуклай чыкты о сорушуннан. Галя пек тезижик аннады не истеди деликанны чожек ондан, ама хич йокту напсын. Кызын жаны ажыды бу гозал бойлу онез кара быйы-жаклары битан деликанныяа...

Педсовет битти саат он бучукта. Ууредижилар даалыштылар евлериня. Нуклай бакты таа бир керя Галянын гозуня, хеп умутланарак бишей, ама гозлар лафсыз дардилар, ани о «бакасыннан ева гидежек».

— Кал саалыжайлан,— деди Нуклай,— аф ет лафынын ериня да чыкты Вани Ушанлылан хайада. Орада чожеклар беклардилар Коли Кирчоглуйу. Оннар учу акрандылар, йашардылар бир мааледя бир йанындан да ууредижилик иши оннары хептан достлаштырдыды. Та буун да педсоветтан чыкардылар биля ева гитмяа.

— Саалыжайлан!— жувап етти Галя Нуклайын селамына таа чок узун кирпичлериннан, некадар лаflan. Чожеклар гиттилар. Биткидя чыктылар школадан Галя да бобасыннан. Сельсоветта горунурду шафк, Иван Петрович деди:

— Урайылым, Галочка, биркач минуда сельсоветя.

— Здравствуй Ваня!— деди Галев Вани Чилингиря.

— Здравствуйте!— Галя да жынгырдатты о сесезини нижа чанжаазы.

— Здравствуйте,— жувап етти Вани да сорду:— Не геч гидеерсиниз ева?

— Биз артык битирдик педсовети да гидеериз, ама жанабин хеп таа йазээрсын!— деди Иван Петрович.

— Куйун пешкири узун,— Иван Петрович, иш еер гун хеп таа зееделенеер, бан да йынат хеп савашерым башармаа.

— Олмаз еер гун гежайарысынадан! Авшамнейин ева гитмяа да сора сабаа геня.

— Андон Петрович нередя?

— О шинди емен гитти ева.

— Хайди жанабин да вер Димиталийя дежур-
ствою да ева!

— Те шинди!— Вани капады киятларыны, кой-
ду оннары ериня, китледи кабинетини да чыктылар
хайада. Телефонда калды Тодур.

— Иван Петрович,— сорду гидаркан Галева Ва-
ни Чилингир,— жанабиниздә вар мы бир кият «Ма-
нифест коммунистической партии»?

— Вар,— деди о,— лаязым са уура да ал.

— О кият ичин бизя Борис Никанорович исто-
рияда азыжык аннатыйды,— карышты лафа Галя,
ани шиндийадан сусарды.

— Сөледи да деди, ани институтта таа дерин-
дән ону үүренежеймишик. Ама бян истеерим иле-
ри билейим. Ким билеер етишябилежам ми сель-
советтан института.

— Пек ислая дүшүнмүшүн, Иван,— деди Га-
лев,— бу киятчыы йазмышлар Маркс хем Энгельс.
Марксизм билгиси вар пек гениш хем дерин бил-
ги ния дениз. Некадар чок үүрен хем бил бу бил-
гидя еер гүн вар не ени ачасын. Ама «Манифест»
бу киятларын арасында баш! Ленин бошуна деме-
миш, ани о вар коммунизманын түркүлерин түр-
күсү!

— Бака бян да истеерим бу кияды окумаа!—
деди Галя. Вармыйды насыл о Ванийдән таа ашаа
калсын?

— Те Вани окусун да сора сан да оку. Ону
сиз таа чок сыра үүренеженез, ама ачан мера-
кланээрсыныз таа шиндән, йок зарар, окуйун! Не
аннамайжэныз сорунуз.

— Бака, биз Ванийлән биля окуйжуз ону.

— Сиз чок киятлар биля окудунуз, окуйун бу-
ну да.

— Нандан вакыт алалым?— сорду Вани.

— Булун!

— Те Галя таа хайлак олажэк, чыкэр каникула.
Ама бизим сельсовеття ишимиз хеп таа чок олээр
хем битмейжек хич.

— Сана да вережез отпуск!— деди Галев.— Со-
вет куветиндя ееркезин вар доорулуу ишя хем дин-
ненмя да...

Бутакум лафедерак етиштилар Галевларын еви-

нә. Гирдиләр ичери, Иван Петрович булду Манифести да бактылар үчү барабар.

— Бака нечин онун каплары өлә күфлү?— сорду Галя.

— Е хе-е-е, кызым, билсән кач ерлердә дурду о саклы: ер ичиндә да гөмүлүйдү, саманныкта да, бааларда Күчүк Оргинин бордейиндә да. Жандарлар бүүлә кнатлары аарардылар нижә дири инсаннары, савашырдылар оннары йакып йок етмәә, ама те биздә олду ирми ики йыл корунээр, кай-белмеер.

— Жанабиниз дединиз баш кнатмыш дейини сандым ону бир бүүк калын, ама о бир инжежик брошура.— деди Вани хем таа да меракланды, ачан ишитти, ки ону жандарлар бракмазмышлар окумаа.

— Бурада лаф аз, ама фикирләр дерин.— нышаннады Галев да узакланды кенди одасына. Ко шансора генчләр кендибашына чийнесиннәр бу датлы нинтийи фикирлериннән, озаман таа ислә кабула гечеер тербиетмәк. Буну ислә билирди ески үүредижги.

— Унутмайын, ани саат гидеер онбирә хем йаарына да иш гүнү!— деди чыкаркан боба.

Чок варды неләр лафетмәә ени паалы кнатчык ичин, ама ону аллеле ләзымды илкин ееркез кендиси йалнызча баксын да сора олажәйды ислә дискуссия. Бу бетерә генчләр пек тез генчиләр оннарын деликаннылык ишлеринә.

— Ванижик,— деди Галя чамушланарак, о севәрди, икиси йалныз калдыйнан биразчык чамушланмаа,— беним Свидетельствомда саде бир «четвёрка» ныныкы-ы-ы! Бу йазын гиресрим педучилищейә үүренмәә заочно.

— Беним да Свидетельствомда саде рус дилиндә «четвёрка» Ама нерейи гидежәм үүренмәә хич аклым вермеер... Бән да гидежәм педучилищейә да билә олалым.

— Бән да истеерим барабар үүренелим!— деди Галя да узун карпиклери илдиләр ашаа... Оннар чыктылар ичердән аула, Вани артык гидәрди евә, Галя да ону гечирәрди. Токатчыкта дурукландылар.

- Нечин дурдун?— сорду кыз.
- Сән илкин дурдун!— деди Вани.
- Биз икимиз бирдән дурукландык.
- Алыштык шансора айырылышмакта дурукланып бири-биримиздә демәә «гежемсайорсун».
- Хади де!
- Де илкин сән!
- Чоужуклар дүшеер илкин десиннар.

Вани деди «гежемсайорсун» да сармашты Галяйа... Генчләр таман өлүшүркән, сокакта ишидилди лупурту, ким-са гечәрди. Галя усулжууннан «куртулду» Ваннин кужаандан да о да деди «гежемсайорсун» сора илинжежик адымжыкларыннан гитти ичери. Вани да чыкты токатчыктан сокаа да гитти евә.

Жумааертеси гүнү Күчүк Өрги чыкты изметиндән. Сабайлендән авшамадан хайлакты. Ама ертеси гүнү, пазар гүнү Өрги ләзымды сельсоветтә де журни дурсун. Чыктыжаанан иштән, гитти ортаана Ушанлы Ламбуйа. Насыл Өргинин батүсу өлдүйдү, күлдән бордейи да йыкылдыды, о ерлештийдди Ламбунун күчүжүк атешлик кухнежиннә. Бурасы она уйдуйду: сельсовет йакынды, бир ев ашыры, Ламбуйлан да уйарды лафы хем икиси барабар бейгирләрлән талигайы кулланырдылар... Ачан Өргинин башына гелди бунжа зоорлар: евсиз калды, батүсуну гөмдү бир гүнүн ичиндә, сельсовет истеди версин она Лейба Ваннин күчүк евини. Ама Өрги истәмеди: «Истә, о сары йыланнан өлмәә да истамерим йакк-кында, ддинл, ани йашамаа, истә тө-о-о тә!» Депутатлар да аннадылар, ани Өргинин варды доорулла...

— Ссабансайорсун, истә, Ламбо!— селәм верди иштән гелдийнән Өрги аар ичинә чекерәк. Ер тепремесиндән беери Ламбу ишитмедийди таа Өргидән бир шен жүмбүш.

— Кеметайорсун, Өрги ага, генә ми күсүлүйсүн, нашей? Хади брак бираз, даат гамы!— Савашты Ламбу ажызласын достуну.

— Истә, ккахыр алды севинмелими, ккардашым, истә тө-о-о тә!

— Кахырлан кахырланма,— деди Ламбу ислә

аннайрак адамын зооруну,— шансора не олду геери чевирмейжән!

— Истә, өлә, ама ккалдым йалнызча ппупук ггиби, истә тө-о-о тә!— Өргинин гөзлери долардылар йашлан, ама о истемәзди гөстерсин оннары.

— Сән баари алышыктын йалнызлаа...

— Истә, ббатүйлан ддийлдим йалныз, истә тө-о-о тә!

Ламбуйлан Өрги отурдулар сундурмаа да сусардылар. Артык сабайлендән сыжакты. Ийуны гүнеши кыздырарды, сундурманын башында фиданда зерделиләр артык сарармыштылар, кырдан байырдан гелирди олмуш екин кокулары. Сокакта гөрүндү ики киши: Арфонос Тодурлан Кыйак Диму гечәрдиләр. Оннар токадын аралыындан селәм вердиләр:

— Уурлар олсун, комшулар!

— Саа олун, саа олун! Не уурамээрсыныз сора-лым саалыынызы?— теклив ети Ламбу адамнары, умут едерәк, беки комшуларын йардымыннан Өргинин да гамы даалыр.

Гелдиләр. Аулда олду дөрт киши — ески достлар хем комшулар башладылар лафетмәә хавайы хем йашамайы, чалышарак Өргинин кахырындан ееркез баари бирәраз кенди үстүнә алсын да онун да үкүнү азбучук илиннендирсин.

— Кәәмил берекетчик гөрүнеер!— деди Тодур Арфонос.

— Кысметимизә,— екледи Кыйак Диму, ченесиндә сийрек сакалыны кашыйрак,— насыл гөзәл йааамуржуклар дүштү!

— Еер етиштирирсак елә алалым пайжаазларымыздан берекетчи олур аачлыклан хептән саалыжаклашалым.— деди Ушанлы.

— Ама зенгиннәр чатлайжәклар кысканчлыындан, ани бу берекетли йылда тарлалар бизә гечти-ләр.— генә лафетти Арфонос.

— Истә, кко чатласыннар, истә тө-о-о тә!

— Өрги ага,— сорду Кыйак Диму,— жанабин долаштын мы тарланы, насыл берекетчик?

— Истә, ппек исләә, ггечән афта ггиттик Лламбуйлан, арпа ббеләдан, истә тө-о-о тә!

— Титур Ангил дәрмиш, ани бу берекет те не-

кадар гөзәл хепси атештә йанажэймыш нижә онун еви йанмышмыш. Аллах бүүк нышаннар гөстөрәрмиш...

— Буну да нәндан алдын?— сорду Арфонос Тодур.

— Карылар пазар гүнү сокакта лафедәрдиләр.— деди Диму Кыйак.

— Титур Ангил синсорлуундан шишеер!— үфкеленди Арфонос.— Шинди онун йанды дейин истеер хепсинин берекети йансын. Хади беки кендиси да йанып геберир.

— О синсор олмайайды,— деди Ламбу,— Мокану попаза измет етмейжөйди.

— Истә, етмейжөйди тө-о-о тә!

— Онуннан билә инсаны соймайжөйды!— таа да үфкеленди Арфонос.

Адамнар сустулар.

— Истә, ддостлар,— ансыздан давранып бир айдын фикир сүрдү Орги,— ххава ислә, ггиделим ддолашалым ппайлары!

— Бозмаз!— о саат кайыл олду Тодур да.

— Бракалым йаарына,— истәмеди Ламбу Ушанылы.— Замандан таа адеет калмыш пазарларда долашылээр тарлалар.

— Йаарынадан чок саалык.— деди Диму.— Гиделим бүүн, беним пек жаным сыкылды гөзәл тарлажыым ичин.

— Истә, Лламбу, ккош да гиделим бүүн, йаарына ббән сельсоветтә иштәим, истә тө-о-о тә!

Ламбу йокту насыл чыксын Оргинин хатырындан да гитти кошмаа. Гечмеди бир саат да кара бейгирли талига артык йортарак гидәрди Кирезликтә екиннәр ичиндә йолдан. Бир инжежик сыжак лүзгәр чалкаарды аар башаклары, ама бүтүнүнә кыр бендзәрди далгалы денизә. Ишидилирди пытпыдык сеслери, йукарда, гөк үзүндә чырпынарак сыжак солуун ичиндә пек чалышырды түркүжүүннән жывырлига кушу. Кырын орта еринә йаклаштыинан талиганын өнүндән гечти бир сүрүжүк чил кушу — анайды йавружукларыннан...

— Сыжак үфлеер,— деди Тодур,— ажаба диил ми бу о, ани чалгын гетирер?

— Йо-ок,— кести Ламбу,— гөрмеермийсин бу

пойраздан есер. Ачан те ойандан дүвежек, — о гөстерди камчысынан үүлени, — озаман бил, ани чалажэк тенейи.

— Истә, о чалгын лүзгери ббизә ддинл лләзым, истә тө-о-о тә!

— Те бу парча Саургуннарын Донинин. — гөстерди Ламбу бир узун йол гиби пайы хеп о камчысынын учлууннан, — ани Чүвенжи Вануларын тарласындан кабулетти. Бу да она йаннашык Иаа-лама Панийә верилди хеп Ванудан.

— Не гөзәл берекет! — шашарды адамнар. — Акыла зарар!

Некадар адамнар гиттиләр йолжа, Ушанлы Ламбу гөстерди кендисини бир пек кескин таный-ыжы. О варды насыл сөлесин бүтүнүнә кырын еер бир парчажыынын саабисини. Кырда Оргинин да кахыры бираз саурулдуйду. Бакышы олдуйду таа шевик, кафасы калкты йукары, үзү да шенненди. Те шинди артык етиштиләр кенди пайларына.

— Ддургут, истә. — деди Орги етиштийнән пайжаазынын башына. Хызлы, нижейди замандан табиеди, инди талигадан да гирди арпасынын ичинә. Олчту, герип баш пармааннан ортанкысыны, башаклары. Оннар гөрүндүләр четвертисиндән да узун, сора бакты екнини бойуну — калкмышты кушактан да йукары. Биткидә о фолады бир башак, сауруду ону авучларында — тенеләр таа сүтлүйдүләр, ама өлә токтулар, сансын оннары бириси маасуз шиширмишти. «Истә, ккәәмил!» деди о аклынжа. Ианнашык, боодай екили, ортаанын Ламбунун тарласыйды. О да бааламышты тербейлери текерләә да гезәрди кенди пайында.

— Бакээрым, комшу, бу гөзәл екнинерә дойамээрым севинмәә! Бу йыл аллеле хализдән демирлис килә¹ вережек.

— Истә, инашей дедин? — ишитмеди Орги. О өлә дерин алынмышты тарласыннан, ки не ишидәрди, не да гөрәрди башка ишлери.

— Деерим демирлис килә вережек!

¹ Демирли — өлчү ирми бир кила.

Килә — өлчү сәде терекейә денни, ирми бир демирли 400—440 кила.

— Ввережек, истә, шек ккәәмил тө-о-о тә!— жувап етти биткидә.

Биркач пай ашары хеп Гөзә Петидән кесилмишти бирәр парча Кыйак Димуяа хем Арфонос Тодура. Оннарын да берекети пек гөрүмнүүдү, пек исләйди. Евә гидежейкән адамнар йолдулар тарлаларын башындан бирәр деметчик башак, ани олсун евдекилеринә да гөстөрмәә сарп берекети. Саде Ёрги йолмады. О йокту кимә гөстөрсин...

Ачан гелдиләр долашмактан гесри Ламбуяа, гүн каушмаа калмышты бир-ики адам бойу. Тодурлан Диму гиттиләр евлеринә. Ёрги да сулады алафлады бейгирлери гежә ичин да гирди кухнесинә.

— Бай Ёрги,— теклив етти Ламбу,— гел да авшам екмеени билә ийелим! Сән йалнызча таа да чок кахыра дүшеерсин.

Ёрги лафсыз кайыл олду. Идиләр ийши лаана чорбасыннан таазә мамалига.

— Гелән афтайа,— деди ламбу софрада евжи-маннарына хем ортаана,— орак бичмәә чыкажэз.

— Боодай таа ешил.— деди Ламбунун карысы көшедә деметчәә бакарак, ангысыны гетирмишти адамы кырдан.

— Ешилжә,— кайыл олду Ламбу,— ама биз илкин ортак Ёргинин арпасыны бичежез, о таа олмушча сора да гечежез бизим боодайа.

— Истә, арпа ораа бекләмеер!— кайыл олду Ёрги да.— Бракарсан гевресин, йарысыны ккай-бедерсин, тө-о-о тә!

— Олә олсун, бичелим илкин Ёргини пайыны!— кайыл олду Ламбунун карысы да илкин калкты софранан ставрозуну йапарак көшедә икона-лықта кандилә доору. Ламбунун карысы пазарлара каршы еер керә йакарды кандили. Бу сыра елтенди Ёргийә да сорсун.

— Ёрги батө, йаарына пазар, истәрсан сана да кухнедә йакайым кандилжини.

— Истә,— жувап етти о.— ззәнетмә, ггелин, ззихтини, бән ккандилсиз да олажам, истә тө-о-о тә!

Ёрги деди Ламбуяа, карысына хем свинә саа

олсуннар да узакланды кухнесинә. Йатты вакытлан, ертеси гүнү о ләзимды сабайлен изметинә гирсин.

Бу пазара каршы Долукүйлүләр раат йаттылар дөшеклеринә, ееркез бүүк умутлан гелән гүнә, гелән берекетә, ееркез кенди кахырларыннан, ниетлериннән хем севинмеликлериннән, ама... хепсинин уйкулары йарым калды. Саат дөрттә, сабаайа каршы, ушакларын хем бүүклерин да ен татлы уйкусунда бир титси гүрүлтү копту. Өрги атлады хасыр үстүндә дөшеендән да нижә бир тыкач фырлады дышары, гитти Ламбунун пенчересинә да баарарды:

— Лламбу, истә, ттез дышары, ер теппреер!

Ламбу тезичик чыкты дышары ушакларынан хем карысынан, ама бу бендземәзди ер тепремесинә. Ашаада, Галас тарафында ишидилрди топ атылмасы, гөк үзүндә йанаарды шафклар йавашыжык ашаа инерәк, патларды бомбалар...

— Өрги ага,— деди Ламбу,— бу аллеле диил ер тепремеси...

Сабаадан артык кимсей гөз кыпмады. Өрги ики керә качарак гитти сельсоветә хем геери, сорду Димиталийә нашей бу, ама кимсей билмәзди не оләэр. Райондан телефон да сусарды. Өрги үчүнжүйә гитти сельсоветә да калды Тодурун еринә, ама о хызланды евә усландырсын кенди-килерини. Өнез Димитали гитти, сельсоветә гелди председатель Андон сора Иван Петрович, сора Чилингирләр оолбоба. Гелирдиләр бурайы хепси депутатлар, комсомоллар. Артык бир иш беллийди, ани бу диилди ер тепремеси...

— Иван Петрович урду телефон района, ама демишләр ки жувап едилежек сора. Шиндилик услулуу тутмаа, олмасын паника... Ама бу арада гүрүлтү хеп таа койулашарды ишидилрди топ атылмасы, бомба патламасы. Сабайлан гелди аэродромдан бир лётчик да аннатты, ки Ромыниянын тарафындан Совет Бирлинин границасыны айкырламаа савашырмыш душман аскерләр. Бизим пограничникләр пек зоор гүүс койармышлар, оннара ләзыммыш йардым.

Галев толады хепсини, ким варды сельсоветтә бир одайа да деди:

— Товаришиләр бу иш аллеле жәнк, ама таа биркач саат беклейжез бакалым йукардан не дейжәкләр. Шиндилик ееркез кенди ериндә кушку беклесин изини. Ама үүлен девирилди — изин хеп таа йокту. Гелирдиләр Болградтан, ким еркенә панеержылаа гитмишти да аннадырдылар, насыл аэропланнар, кара кручаларлан канатларында атмышлар бомба панеерда бир кабаатсыз инсаннарын үстүнә, насыл артык гөрмүшләр илк өлүлери...

О гежә телефонда дурду Öргийлән Тодур икиси да. Сельсоветтә гежеледиләр Иван Петрович Галев, Сүмбейли Андон, Чилингирләр Вани хем Тодур башка депутатлар хем генчләр — хайат долуйду, ичерләр да генә. Хепси бекләрдиләр изини.

Соп-сонунда белли олду, ани бу вар хализ жәнк. Енидән топландылар сельсоветтә активистләр: депутатлар үүредижиләр, комсомоллар. Олду изин, ани не вар таа паалы топлайып калдырмаа эвакуацияйә. Ама неи йок насыл тезләә калдырып гөтүрмәә, ону йакып түк етмәә, ки желлат душмана бишейжик калмасын. Ееркезинә, ким бу топлуштайды верилди иш. Сүмбейли Андон ирми кишийлән Чадыр гарасына үклетмәә екнини вагоннара. Еди киши генчлердән Ушанлы Ванийлән хем Варнели Нүклайлан гиттиләр совхозун малларыны эвакуацияйә хайдамаа. Қирчоғлу Коли хем Гайдаржы Пети гиттиләр Болград гарасына калдырмаа варлыы сора да демир йолуну бозмаа. Вани Чилингир Сергей Колексниковлан барабар гиттиләр кенарда аэродрома. Орада динамит койуп йыкардылар казармалары, бозардылар учакларын конмак йолларыны.

Райкомпартияда гидәрди екстренный бюро, ангысы каавиледи подпольный райкому хем йоллады күйлерә полномоченныйлары мобилизат етмәә хепсини сааселем инсаннары, бейгирлери талигалары, калан транспорту аскерә. Совет миллетлери некадар таа тез ләәзымды чевирсиннәр йашамайы жәнк ууруна.

Авшамнейин Вани Чилингир гелди аэродромдан евә йоргун. Геч вакыт бобасыннан икиси гиттиләр

Галева евә үүренмәә һәпмаа илери доору. Ама Галевын йокту вақыды чок лафа дурмаа.

— Қарылары, ушаклары хем таа не паалы пар-тал вар алып оннары да йолләрыз эвакуациейә. Топлайып хазырланмаа хем йолламаа еен чок бир гүн, сора кендимиз Қырмызы Аскерә! Бир лаф — хепсимиз ләзым кендимиз булалым ер, нередә таа чок файда гетирелим, ки душманы каршылайылым гүүдемизлен да верелим она өлә бир жеза, ани башкаларына да үүренмәк олсун.

Ванийлән Галя гечтиләр өбүр одайа: бүүк кара гөзләр хем узун хеп о бойада кирпичләр долуйдулар йашлан.

— Олду, Ванижик, гирдик педучилищейә хем үүреттик ушаклары!

— Сус, Галя, енсейжез душманы да сора хем үүредеежз хем үүренежез!— деди Вани.

— Сән нерайы гидежән, Вани?

— Бән йолуму артык белли өттим — Қырмызы Аскерә. Бүүн лафеттим Сергей Колесниковлан о да өлә деер. Гүреши аскер башаражэк, орада дисциплина хем организация адамы таа файдалы йапәэр!— жувап етти Вани.

— Бән да сенинән билә гидеерим орайы!— деди Галя.

Ертеси гүнү оннар икиси да военкоматтайдылар. Ама сельсоветтә Долу-Күйсүндә Күчүк Оргийлән Димиталин Тодур йакардылар хепсини Советин документлерини, ки душмана калмасын из дейини. Авшамнейин хеп оннар икиси тутуштурдулар сельсоветин айпысыны да алдылар Чадыр йолуну.

— Сән һәбажән?— сорду Тодур Оргийә.

— Истә, ггидежәм, ккардашым, нерайы ббизим ккувет гидеер хем ккан дөкежәм онун ичин, истә тө-о-о тә!

— Бән да сенин аардына гидежәм.— деди Димиталин Тодур.

— Олмаз, истә, жанабин ддөн геери. Сенин вар карын хем бир ичер ддолусу ушаан, истә, ама ббеним йок кимсейжиим истә тө-о-о тә!

АЙВА ФИДАННАРЫ

Кожабаш Симу гезди евинин долайанында да таа бир керä бакты дуварлара, оннардан ески сувалар артык душәрдиләр, бакты евелки күчүк пенчерелерä, оннарын да черчевелери артык чүрүмүштүләр алтларында олмушту бирәр ойук. Кышын, ачан соба йысынарды, дышанда пенчерелерин алтлары немнәрдиләр, сора о нем ерләр суукта донардылар да хеп өлä дона ерийä, сууктан-сыжактанбуудан йыкылырдылар. Да тä шинди бу пенчерелерин алтларында ойуклар артык йакындылар ичери етишмää. «Чамур хеп вар чамур,— дүшүндү аклынжа Симу,— тä шинди ислä евләр дүзеерләр: дуварлары таштан цементли немнесä да, дондуруп-чөздүрсä да пенчерелерин алтлары ойулуп йыкылмээрлар...» Адам бутакым дүшүнмектән давранып, йапты таа биркач адым да атты гөзүнү евин алчак сааз өртүсүнä — о да вакытлардан чүрүмүштү. Лäзымды артык индирилсин о ески өртү да сора дуварлар йарым метра кадар калдырылсыннар керпичлән, йада чамурлан да енидән таваннар бастырылсыннар да сора койулсун бир ени өртү шифердән. О заман олажэйды өлä, насыл аалем йапаарды... Айланып-айланып Симу хеп бу ишлердä аклыны гездирәрди, ама дүшүнмеклери бошунайдылар — оолу Васил истемäзди бу еви енилемää. О, артык насыл Симу дуйарды, тапылдыды карысынын Зенанын фикиринä — ниетленирди бурасыны сатмаа да дийшилмää Баурчуйа йашамаа. Орада Василин кайнатасы үч йыл олдуйду саалык бракалы, кайыннасы да өлдүйдү таа илери, башка ушаклары да Зенадан каари йокту — ев калырды

Василә хем карысына Зенайа. Акына, о ев да диилди пек саалам, исләә дүшүндүйнән, Баурчуда еви дүзмәә таа зедә пара гидежек некадар бурасына, ама... не аннадажан генчлерә?.. Василю чекәрди орайы Зена гелин.

— Баксана ба Васил,— дәрди Зена адамына,— о бизим Баурчу сокажыы таа айдыннык бурасындан хем насыл салкымнар вар орада! Еер бир аулун бойунда узужук сыражыкклан дизили дурэрлар. Иазын оннарын гөлгелериндә карылар дернәә топлашээрлар да насыл түрлү фасыл ишләр аннадээрлар! Бурадакы сокаа бакынжа, бизим сокажыымыз таа дарарак, ама онун өбүр ужу кенара чыкәр. Илкйазын орадан, гүндуусундан, нижә бир пенчередән илк гүнеш бизим сокажаа урээр да чекилеер гүндән айдыннык ууз бизә доору...

Бән ачан күчүктүм, доймааздым илкйазын орадакы гүнешә севинмәә. Паскелле оручларында, исләә хаваларда кызчаазларлан роп качардык, гүлүшлеримиздән маалә өтәрди, сора «Дауллаң-зурнайлан» ойнардык... Ама насыл гөзәлди, ачан кенардан бизим сокажаа койун сүрүсү инәрди! О трака сеслери сансын өлунжә чыкмайжәклар аклымдан! Авшамнеин да сокажыымызын орта ериндән геләрди казлар, өрдекләр — сыражыкклан дизилмишләр, айолум, синжир гиби бири-биринин аардына, савашасын оннары өлә дизмәә, дизәмәсин! Те беш йыл олду сиздә йашээрым, артык икинжи ушаамыз вар, ама хеп таа алышамээрым бу сизин күйүн сокакларына. Дайма дүшүмдә да гөрерим о сокажыы, евимизи, башта сундурмамызы... Гүзүн биз, кызлар топлашырдык бүтүн мааледән да хепсимиз сепетлери алып, бирәр да суваажы, баалара гидәрдик. Бригадир да ачан гөрәрди, ани биз гелеериз дәрди:

— Те йамбулларын сокажыы гелди, бүүн иш таа кәәмил гидежек!

О билирди нечин өлә дәрди, нечин ки бизим сокакта хепсиндән чок кыз варды хепси да атеш-ишчидиләр бүтүн күйү гечәрдиләр... Те сән да, бе Васил, бошуна мы бизим сокактан кыз алдын, ха сөлә, ким илкин билдирди бени сана?

— Олур му бән унудайым о гүнү хем саады,

ачан сефтә сенинән, севдамнан булушуп-каршлаштым. Вардыр сана да сансын аннаттым.

— Вардыр, бе Васил, ама хади анчат таа бир керә, не зарары гетирелим аклымыза исләә ишлери?

— Бән, насыл билеерсин, о заманнар сыкча гидәрдим сизин күйә лелүмнара да бир керә, ачан арматадан гелдийдим, генә уурадым Баурчуду лелүйә. Авшамненн да лелү чожуу Ойту деер:

— Васил, хади кал бу авшам биздә да барабар гиделим кызларә!

— Қалайым,— кайыл олээрым бән да сорэрым.— Вар мы маалениздә кыз?— О да деер:

— Бизим мааледә йок, ама гидежез Йамбулларын сокаана, орада вар чок кыз хем хепси да гөзәл.

— Да кәәр өлә «Йамбулларын сокаана» мы деди?— сорду зена кабарарак, ани сокаан ады гидәрди оннарын боба-дедә адларындан.

— Кәәр өлә да дедийди, да сора аннаттыйды сенин ичин.

Қачынжылаа Зена ишидәрди бу ишлери! Ама хазырды оннары пак еер гүн сеслесин, шинди да гөз — кулак олмушту.

— Да насыл деерсин дедийди сана Ойту?

— Деер, о сокажыкта кызлар хер авшам Йамбулларын евинин башында сундурмайә топлашэрлар, нечин ки Йамбулун Степусунда да вар бир кыз Зена — пак акыла зарар!— Таман аннатманын та бурасыны пек севәрди сеслемәә Зена. О бакты адамына да гүлүмседди. Жанаабет Васил да еер сыра енийжа таа пек карысынын үреенә гөрә аннадээр бу ишлери...— Да те озаман илк-сефтә ишиттийдим сенин ичин.

— Да сора сиз гелдиниз. Бән о авшамы хич унутмээрым. Сән таа солдат рубасында гиимнийдин, ама нижә йарашырды сенин балабан бойуна ешил рубалар!

— Е — е да сора?

— Сора ишләр өлә дөндүләр, ки Ойту пишман олду бени сизин сокаа гөтүрдүүнә. Бак о гежедән сора бән башладым оннара сык-сык мусаафирләә гелмәә, ама Ойту бенимән хич лафет-

меер. Дүшүнеерим, кафа дүвеерим... Бе, деерим, нашей, не олсун бу чожек бенимнән бунжа йалпакты, күчүклүүмүздән исләә йашадык да шинди — на сана! Бишейсиз шиширер кендисини! Сорэрым мамусуна:

— Лелө,— деерим,— нечин сизин Ойту бана күсеер?

— Не билейим, чожуум,— деер,— орада сизин ишиниз.

Сора, ачан артык биз сениннән алындык, ишиттим какусундан Меневшедән, ани онун да гөзү сендәймиш!— Зена генә байгын гүлүмседи да деди:

— Е-е бошунаймыш Ойтунун фикирини! О бендән ики йаш күчүктү. Кимәр керә сөз гечирәрдик, ама истемәк ичин хич лафы да олмадыды. О са, безбелли, нейә-са дүшүнүрмүш, ама беним хич аклымда да йокту! Та йашамак та гөстерди, ани онун да кысмети башкасымыш. Евленди чожек, зар ушаа да хем исләә да йашармыш ишидир.

— Йашаармыш, ама бенимнән бүүн да таа баарышмады!— деди Васил.

— Насыл баарышмады, дил ми дүүнүмүзә да гелди, Лүгоржуун да, Ламбужуун да куматрияларына икисинә да гелди карысыннан?

— Гидип-гелериз биз, дил ми хысымыз, бошуна денмеер кан су олмазымыш, ама бән лелү оолунун бакышындан дуйэрым, ани үрәә хеп таа дил ериндә.

Зена генә гүлүмседи да сорду:

— Да не санэрсин, санки о генчлик ахмаклары ичин ми?

— Не биләсин ону!— кысты омузларыны Васил да бунуннан деди: «Белли бишей!» Зена да пек исләә аннады.

— Бу ишләр гечмиш, Васил, сендән каари беним аклымда кимсей йок. Таа илк булушмакта сән беним фикирими челдин о ешил рубаларыннан да окадар да олду. Ачан дүнүржү йолламыштын, сансын ер буламаздым кендимә севинмеликтән. Бән кимсейжәә солемаздым хем таа да пек сендән сакламаа савашырдым, ани истеерим дүнүр йоллаасын. Кендим са хеп бакаардым йола, ажаба ким

ачажэк токадымызы! Да тә биз сениннән биләйиз, артык беш йыл олду бир дөшөктә йатэрыз, кысметлиим, кужум, сениннән өлә, ани таа зеедә йок насыл кысметли олмаа, ама сокажыымызы да, нередә бән сени илк керә гөрдүм, нередә севдамнан кауштум, хич унудамээрүм-чекер бени хеп орайы. Ама насыл да мамуйлан тетү рааметли олдулар, таа да пек жаным сыкылэр орасы ичин.

— Ама, не бизим бу сокаамыз прост му?— сорду Васил да узатты.— Акына ешиллик бурада таа сийрек, ама о таа мейданны хем таа чок гениш сизинкисиндән. Бизим ерләр таа дүзлүк, саде нечинсейды фиданнары инсаннар сокакта туттурамэрлар, олмалы топрак башка дейини. Ама бизим күйүн дернеклеринә сән пек-пек чыкмээрсин, онуштан да билмеерсин не мераклы ишләр орада вар насыл ишитмәә. Ама йа гит оннара да гөрежән, ани бизим күй да диил ашаа сизин Баурчудан!

— Е хе-е-е, Васил, диил о, сән бурада, севдам, йанылэрсын. Баурчуда дернекләр хептән башка түрлү, орасынын бүүлү авшамнары хич йаклашмэрлар бу сизинкилерә.

— Диил өлә, мари Зена, дүшер дейәсин бурасына «бизим» сокаамыз. Беш йыл олду насыл буралыйсын.

— Дүшер, Васил, ама тә нижә сени северим хем өлүнжә да севежәм, тә өлә сокажыымызы да тафталар башыма урулунжа унудамайжам! О беним жан еримдән хич чыкмээр. Қайыл ол, Василжик, да чекинелим хепсижинмиз орайы йашамаа. Бираз заамет едежиз, ама дүзежез орасыны гөзәл хем кырناق нижә бир куклажыы, санээрүм ки орада иш та исләә ууреер. Хем билермийсин, Васил, бән таа бир иш денедим: орада суларын да дады таа исләә! Чоктан сана буну сөлейжейдим, ама хеп корктум гүжендирмейим сени. Не биләсин, севгилим, күсмәәсин, беки да йанылэрүм, ама бана хеп өлә гелер.

— Ама бурасыны нәбажэз?— сорду бираз дүшүндүктән сора адам.

— Бурасыны сатын. Кач муштери вар гелерләр гүн ашыры сормаа!

— Муштериләр сорэрлар, орасыны да сатмай-жэймышык мы.

— Е-е-е, орасыны сатмайын! Унуттун му, бобам да өлежейкән сымарлады чекинелим орада йаша-маа?

— Ама беним тетүмү нәбажэз?

— Гелсин бизимнән билә! Биз онун орада да хатырындан чыкмайжэз, насыл бурада чыкма-дык.

Аслыйды: гелиннән кайната пек исләә аннашырдылар бири биринә пек канааттылар, саде тә бу Баурчуйа гечмак кайнатаиа хич уймазды. О кайылды бурада саде кендиси йашасын, ама бираз да йалнызлыктан коркарды. Бир йанындан да ев пек йуфкаландыйды, ескидийди. Бай Симу ихтәр-лыкта коркаарды ону енилейип-дүзмәә да чекет-гирсин. Ләәзымды бир түрлү ооллан-гелиннән аннашмаа. Гелин са чекәрди орайы, оолу Васил да хемен-хемен тапылырды бу ишә.

Гелдийди илкйаз. Қожабаш Симулар бир гүн отурдулар томбарлак алчак софражыын долайына екмек имәә. Васил отурарды бобасына каршы, гелин Зена да адамыннан йаннашыкты дизинә отур-тмушту үчбучук йашында Лүгоржуу. Ен күчүк ушаклары да салангачта уйарды. Софрада, истәр-истемәз, ачылдыйды ески лафлар, ангылары бу йа-кынарда чыкмаздылар бу ичерли инсаннарын фи-кириндән.

— Нәбажэз, бре Васил,— ачты кендиси Қожа-баш Симу сөзү,— евин ортүсү пек йуфкаланды, вар насыл ансыздан бир гүн үстүмүзә йыкылсын?

— Кендим да гөрерим, бака,— деди Васил,— ама биз тә насыл билеерсин хеп таа чатал йол-дайыз. Ләәзым бир керә аннашалым да йа ора-сыны йа бурасыны дүзелим.

— Не аннашмаа,— узатты лафыны Симу,— биз бурасына, чожуум, артык алыштык, таа исләә ола-жәк чекеттирелим бу йазын бурасыны дүзмәә да гүзәдан саалыжаклан хазырларыз ону. Баксана на-сыл хепси комшулар ениледиләр евлерини. Саде биз арада калдык, сансын хич саабисиз дүрәр ев шишли, йамалы, макаклы, нижә панеерда дилен-жи. Комшумуз Краалы Танасын Колиси бир йазда

йыкты ески евини да еринä ени да йапыверди. Хем диил биздән таа уйгун халда.

— Йаптылар, ама таа диил хепси одалары хазыр,— карышты лафа гелин да.

— Белли бишей, диил таа хептән хазыр,— кайыл олду кайната,— ама артык гирдиләр бир ичерсинä, каланыны да йаваш-йаваш дүзежекляр.

— Дүзүнтүләä, бакажыым, паражык лääзым олажэк. Биз ону вар-нижä чекеттирелим саде о заман, ачан ислää аннашажэз да бирисини евин сатып, о паражыклан öбурүнү дүзелим. Ама... бүүлә нейä чекетmää?

— Нечин хемен сатмаа?— кайыл олмады боба Кожабаш Симу.— Ко о öбүр ев дурсун. Тä. ушакларын бүүйер. Лүгоржук, ачан етишежек, ону Баурчуйа. Ама бурасыны дүзмää дейни вар умудум сатмадан да куветчик етиштирелим.

— Бууйер,— генä карышты гелин Зена,— Лүгоржүк таа пат алтында емеклеер. О етишинжä чок саалык, озаманадан Баурчуда евләр йыкылажэklar, ерлери да белли олмайжэк!

— Нечин йыкылажэйды, орайы вар насыл бирисини кирайлан отуртмаа,— деди Симу,— Хем йапынтылар бакылажэklar хем биркач пара гелир да олажэк.

— Ондан калырса пара казанмаа.— екледи, сусмасын дейни, Васил.

— Диил ани казанмаа, сөзүн гелиши, дедиим, ани йашаан адам бошуна дурмайжэк, хеп олур үзүндä гөзү... Ама бизим еви дүзмää дейн алалым илкин беним книжкамдан паражыкы. Бин бешүз рубле диил ааз пара. Сора тä сән да ислää казанерсын тракторларда, гелин да түтүннердä ислää паражык чыкарэр... Чекеттирелим да гөрүнежек таа нәпмаа, йарым бракмайжыз.

— О öлä, чекеттирилмиш иш йарым калмээр, ама...— Васил ааз-бучук кестирди чекеттирилмиш лафыны да бакты карысына. Зена сыкы-сыкы кашыклаарды пилич боржуну, сансын хич та денämäди кожасынын бакышыны. Сон сонунда, о да атты кара кашларын алтындан Василä бир гөз, беллийди, ани бу диил кайыллык нышаны. Таман бу арада, мамусунун дизиндä отуран шымарык Лү-

горжук, салына-салына етишти пармааннан орталыкта боорч гүвежинә да девирди ону софранын үстүнә!

— Услу дур, ба мечикли,— үфкеленди гелин,— Қожабаш Симунун бүүк унукасыиын, дәдун сени артык евинә чыкармаа истеер, сән да софрада чанаклары девирерсин!

— Бән, гелин, күсү олмасын, демедим ону йаарына чыкармаа е,— гүженди кайната,— тә сән кендин дә гөрежән, насыл хич аннамадан о гүн гележек!

Бу сыра Қожабашлар софранан калктылар аннашылмадык. Симу чыкты аула, генә гезинди евин долайанында, бакты капулара, енидән пенчерелерә, өртүсүнә. Сора о гитти хармана. Тә бурада о евел ики забун, диник бейгирлән харман дүварди, ама ишмийди о? Дүүмәздин харманы, ама гүннерини дүвардин: биркач демирли чалгын тенейи елә алынжа, катын терсинә дөнәрди хем да ужу-кена-ры йок некадар терлән карышык кан дөкардин ону хармана гетиринжә. Сора да билмәздин ангы бир ерә пайлаштырмаа о йок гибижә берекетчин — карнына да, сыртында да — хепси орадан ләәзымды гелсин. Таа үстүнә да харчлары өдә, пулук-талига дүздүр, маллары беслә... биткинин биткисиндә калырдын еллерин бош карнын да аач. Шинди исләйди — хепсинә обштияйлан билә кахыр гүдүлүрдү. Хем гөрәсин насыл господарлык гидеер! Сансын ону таазә хамурлан кабартмышын — миллионнарлан пара гелири кабуледериз. Шүкүр етишеер колхозун господарлыны да чевирмәә, вар не инсана да вермәә!

Ачан колхоза гирдийнән харман ери башлады ләәзым олмамаа, Қожабаш Симу сүрдү аулу дерин да тә бурада о, кенди елиннән дикти үч айва фиданы. Чожуу Васил да озаман таа күчүктү, ама о да пек чалышырды йардым етмәә бобасына. Шинди фиданнар не гөзәл тутулдулар да кач йыл олду артык мейва да верерләр! Аулу өтеесини таа диплерәдан, койду баалар, о да пек исләә өрүйер, нечин ки Қожабашлар ишчи инсаннар: вакыдынжа казээрлар, кесеерләр — топрак та онна-ры гүжендирмеер. Ер йылын шарапсыз калмәер-

лар, аралардан да бираз картофи, фасүлә топлээрлар... Да тә гелди сыра бу аулу, баалары, айва фиданнарыны бракмаа, ләзымды оолуннан гитсин Баурчуйа йашамаа! Беки Симунун ааз гүнү калды, беки гитмесин калсын йалныз бурада?! Ко генчләр дийшилсиннәр нерейи истеерләр. Ама... насыл йалнызлаа алышмаа хем, бир йанындан да, чоҗуу истеер бурасыны сатмаа.

— Калаҗам,— деди аклынҗа Симу,— бурада. Истәәрса сатмаа, бән кендим алаҗам ондан еви. Одейҗам не едеер да йалнызча йашайҗам...

Бу фикирләрлән башында Қоҗабаш Симу гирди харманда бааларын ичинә да башлады гезинмәә сыралар арасында. Чотуклар бүүктүләр, далланмыштылар. Пармак гиби калын фышканнар о сырадан бу сырайа каушмуштулар да араларда зорду гезмәә — Қоҗабашларын баалары таман бу йылларда хен каави ериндейди. Шинди о артык ләәзымды кесилсин. Адам калдырып чыбыклары бакарды оннары, таасимнәрди ангы ектән кесеҗек, сайарды кач гөз дири кыштан чыкмыш, есаплаарды качыны кесмәә, качыны да бракмаа берекетә. О лафедәрди чотукларлан, сансын биркач киши варды каршысында... Дүшүнмекләр хем бааларда чотукларлан лафетмәк гетирдиләр адамын аклына шарабы: беенмәзди о бу серпмә бааларларын шарапларыны. Неси вар, оннар каавийдиләр, түрлү инҗә мускат хем феслеен кокуларынан сечилдиләр, ама тә бу күкүрт хем гөк ташы серпинтилери бозардалар шараплары. Некадар да гечмесин хеп биразчык карышырдылар бу зихирләр шараба да ичтийнән кафан аҗырды, катыны-җее-рини зетләрди. Серпилмедик бааларын, зайбелин шарабы башка — о пак ниҗә гөз йашы некадар да ичсән кафан аҗымээр, ичйанына да зарары йок...

Дәду Симу гитти таа бираз илери, лафетти таа биркач чотуклан, сонунда генә прост фикирләр башладылар ону зетлемәә: е уйарса чоҗууна Василә сатсын бу еви, о заман баалар да дүшеҗек аалемин елина! Ким билсин ангы пезевенк гезинеҗек бурада. Хем... олур браксын кесилмедик та, казылмадык таа... Не сән санэрсын дүннә ахмак-

сыз мы калды?! Вар насыл чыксын таа да гөзели — колверир хайваннары ичинä да оннар басып чийнерлär гөзелим бүүмнери, ангыларыннан адам алышмышты нижä хен йакын хысымнарныннан! Симу блä да дәрди кимисинä севгили чотуклара кесәркән:

— Гел, ушаам, беери бакайым, ангы филизчинин сенин зeedä! — Йа да:

— Гел, чожуум, дәду кабартсын сенин көкчезини да раатлан!

Хава ислäйди, лүзгерсизди. Симу йавашажык адымнаарды, сора дурукланды. Шинди артык бааларын ичиндән чыктыйды, гелди генä айва аачларын алтына, тутту бирисинин далыны, бакты не-са; сора өбүр фидана сармашты да ким билсин не сөледи да генä йавашажык өрүйрäk, гитти сокак аулуна доору. Орада дайанды күчүк токатчаа да бакарды өтäй. Бу сокакта Симунун генчлии гечти, күчүккән кач керä йалнаак йаамурдан сора сельдä енсер топлаарды. Сора таа бираз кабардыйнан акраннарыннан топ ойнаарды. Чемректи о заманнар, безбелли, бу бетерä бадашмакта хеп ону боба айырардылар. Симу хич аннамады насыл гечти деликаннылыы. Гелди сыра евленди, господарлыныны чекетти пек зoor: йалнызча бир дилим тарлайлан, ама кыпайым хепсинин йоксулларын кысметлеринä чекетти колхоз, фукааралара да дууду бир йылдыз! Симу да аалемнән билä дүздү, йоклуктан калдырды колхозу хем кенди да куртулду зеедтән йалнызлыктан. Колхозун бааларында да Симунун вар севгили чотуклары нижä евдä аулунда. Бу йылларда да, бакмадаан, ани пенсиеда булунээр, о сыкы иштä: илкйазын кесмектä, гүзүн бозмакта — гидеер колхоза. Хепси ону билер, селäm верип иилерлär она...

Ислäйди, гөзäl сыжак хавада гезинип, сайыкламаа, дүшүнмäй, ама дүшүнмеклär дәдууу аудуп-аудуп ислäй ишлärлән, сонунда бүүк кахыра соккардылар. Куртулсун оннардан дейини, адам гирди ичери, гечти кенди күчүк одажыына... Бурада да куртуламады зеедли-кахырлы фикириндән — аклына гелди, насыл анасы сөләрди, ани тä бу ичердä патчааздаймыш онун дуумасы...

— Некадар истеерсин евә?— сорду Кожабаш Симу оолуна Василә, ачан о гелди иштән.

— Нечин сорэрсын?— шашты о.— Гелди бир муштери ми?!

— Муштери бән кендим. Истеерим алайым еви сендән сатын.

— Насыл өлә боба оолдан еви сатын алсын? Диил ми ев сенин сайылээр?

— Диил, ев шансора сенин сайылээр. Анан өлдү, бән артык пенсиедаим, башка да ушак бендә йок — чорбажы сәнсин. Бобам бана бракты бән да сана брактым да тә шинди истеерим сендән ону геери сатын алайым.

— Насыл өлә бана брактын, сән таа диилсин рааметли. Жанабин саакан ев сенин. Отәә доору йашамак гөстережек кимә ев калажэк. Еер бән илери өлүрсам, сана калажэк.

— Диил доору, чожуум, сизә генчлерә өлүм йарашмээр. Биз ихтәрлар сырадайыз, ама бән истәмеерим оол-боба бозушмайлым бутакым исләә дирликтә йашаркан.

— Ама йок та нечин бозушмаа!— деди Васил, кенди са пек исләә аннарды нечин бакасы бу лафы ачарды.

— Бән, чожуум,— деди боба,— исләә дуйэрым, ани сән истеерсин Баурчуйа чекинмәә йашамаа, бурада еви сатып, орадакысыны дүзмәә.

— Бака еер бутакым аннашабилирсак, насыл сән деерсин, биз сендән вазгечмеериз,— деди Васил.— Сән да бизимнән билә олажан, нәны да биз гидәрсак. Савашажэз илери доору да бүүлә дирликтә йашамаа, насыл шиндийә кадар йашадык.

— Бән сизиннән гидәмейжәм чожуум, бени бурадан копайым бракмээр чок ишләр: тә о харманда айва фиданнары, чотуклар; тә бу евин чөкүк таваннары хем йан дуварлары... бурасынын солуу бени колвермеер. Таа исләә, деерим өдейим сана еви да о парайлан дүз өтеесини да йашайын кысметли хем бән да сиздән йок ниетим вазгечмәә. Некадар йашайжам арада-саатта гидип долашажам, дүзүнтүлүк чекөттирирсан гидип йардым еде-

жәм, ама... йашамаа орайы гидәмейжәм, чо-
жуум!

— Е сән бана парайы вердийнән олмайжэк ней-
лән бурасыны ремонтлайасын.

— Бән дүзмейжәм еви, өлә йашайжам
ичиндә.

— Ама йыкылмайжэк мы үстүна?

— Некадар калды бана йашамаа? Беки бән
өлүнжә йыкылмаз. Ама бән гөзүмү йумдуйнан,
сән сат йада Лүгоржук етиштийнән йап она бырда
бир ев.

— Билмеерим, бака насыл сениннән анна-
шайым.

— Тә бән сөөлейжәм насыл. Илкин койалым
евин паасыны, не едеер да бән сана окадар пара
өдейжәм, еер пешинт етишмәса алажам бираз
өдүнч да сора, беним ишим, өдеширим йаваш-
йаваш.

— Насыл коймаа паасыны, ачан сенин да, бо-
ба гиби, вар бырда пайын?

— Паасы белли олдуйнан, еер сән истәрсан
бракарсын бана пайым ичин бираз таа ашаа.

— Йок истәмеерим сениннән паа дүүмаа. Еер
Зенайы чевирәмәсам да бурада калалым, озаман
еви сана бракээрыз парасыз, башкасына сатмээр-
ыз! Истәрсан верирсин бираз пара орасыны дүз-
мәә деини, ама истәмәсан — орада сенин ишин.
Савашажэз кенди кувеччимизлән дүзмәә.

— Насыл өлә вермейжеймишим! Бән өдейжәм
евин паасыны топуну!

— Некадар йапажэймыш бу йыкынты ев?!— де-
ди Васил азетмейрәк, ани бобасы бу сатын алмайы
диил шакадан, ама хализдән копуштурмушту.

— Некадар йапажэк, окадар да өдейжәм. Бән
үүренежәм башкаларындан насыл гечеер евләр да
тә бу йакыннарда сайажам парайы авужуна.

— Бака, таа бир керә йалварэрым брак бу
алыш-вериши. Бән утанэрым ки ооллан-боба паа
дүүсүннәр.

— Ислә, паа дүүмейжез, ама аннашмаа лә-
зым!— деди бай Симу да бракты чожуууну раата.
Беллиди, ани она йакышмазды, зоор геләрди, ани
ләзым олажэйды бобасындан айырылмаа — бир,

икинжиси да о кенди Васил хич истемәзди Баурчуйа гитмәә. Бу дуйгусуну чоҗук саклаарды бобасындан хем таа да пек карысындан Зенадан. О истемәзди күстүрсүн севдасыны, нечин ки Зена бөез битки гүннердә пак хасталандыйды Баурчуйа гитмәк ичин. Пек чок лафетмәзди, ама ачан сыра гелирди да анылырды бу ишләр, гелин пак симасыны дийштирәрди, хазырды учсун орайы, ама дил йалныз хепсиннән билә: ушакларлан, Василлән хем кайнатасыннан. Аннадып метедәрди еен сечмә лафларлан Баурчуйу, оннарын орадакы сокаҗыны.

Васил чыкты ичердән, каранлык чөкәрди. Айва аачларын үстлериндән баалара доору учту бир йараса кушу сора ишидилди маалә ичиндә бир хороз сеси. «Олмалы хавалар ислә гидеҗекләр!— деди аклынҗа о.— Авшамдан хорозлар өтеерләр». Бобасы Василин калдыйды ичердә. Башка авшам о оолуннан билә чыкарды аула гезинмәә пак солукта хем ону-буну лафедәрдиләр икиси, ама бүүн о кахырлыйды. Кахыр Василю да хич кендисе дуймадаан каплаарды. Бакты айвалара, кос-коҗа аачлар, сансын бир даа кенары етишмишти капу өнүндә. Ачан бобасы дикәрди оннары, Васил да көклернә су ташырды сора гөмәркан тутарды инҗеҗик фышкан гиби фиданҗыклары узужук дурсуннар деини. «Өлә да узужук гөзәл бүүдүләр» — сайыклады Васил,— шинди ләзым олаҗэк оннарлан айырылышмаа. Тә бурада да паарды аул йокту,— гездирди отәә доору аклыны Васил. Ону да кенди өрдү, аскер изметиндән гелдийнән. Гетирди дередән сүүт пардысы, өрдү аул да айырды харманы капу өнүндән. Шинди исләйди — тауклар, өрдекләр баалара гечмәәздиләр. Сора Василин аклына гелди оолу Лүгорҗук. Былдыр йазын ушак тә бу парды аулдан тутунарак башладыйды илк адымнарыны атмаа... Анасы Зена да тә бураҗыктан, аул бойундан, адеетә гөрә, тукурладыйды адым питасыны. Васил бакты нерейәдән тукурландыйды чөрек пита¹ да гөрдү капунун ешинни хем

¹ Гагауларда вар евелдән калма санмак, ани некадар таа узак тукурланаҗэк ушаан адым питасы, окадар узун онун өмүрү олаҗэк.

евин ески сундурмасыны. Аклына гелди таа бир иш: насыл рааметли мамусу ону илк-сефтә күчүк-лүүндә меететтиди. Мамусу кармышты сары чамур да суваарды сундурмайы, Васил да таа олмалы едидә йокту, школайа гитмәзди, гөрдүйнән, ани мамусу йалнызча чалышәр, сувады енжеезлерини бүүк адам гиби да ташырды анасына топалак... Кары пек севиндийди бу йаардыма, нечин ки башка йардымжысы йокту. Бу да бир парча ушак, хич кимсей она буйурмадан, тутундуйду ишә хем герәә-гиби йардымы олурду!..

«Эх кайыл олса шинди Зена,— бирдән кести Василин аклы,— да биз бу евә бир ремонт чекелим, гөзәл олажәк! Судурмалардан да сувалары олажәк йыкалым ташларадан да цементлейлим оннары, (шинди цемент бол) гидежәк ев үз йыла! Лүгожук та бу ишлердә башлар бобасына илк йардымжыны вермәә, нижә бән мамуйа башладыйдым йардымнамаа... боба да канаат олажәк! Ама... насыл Зенайы йола коймаа да гүжендиремәә?! Дейжәм Зенайа: «Орасыны да сатмайжәз! Ко дурсун, орасы да бизим! Булажәз окарарлык пара бурасыны дүзмәә..!».

• Кайыл олажәк мы ажаба Зена..?!

ЕСКИ АДЕЕТЛАР БАТЭЭРЛАР

Бу ишләр олдулар, ачан клублар артык чекеттийдиләр, ама хорулар таа хептән кайбелмедийләр.

Трандафиллерин Маниси батүсуннан жумааертелериндә хем пазарларда гидәрдиләр клуба, ама комшуйкалары, Калын Иоанкаларын кызлары Пареса хем кызкардашы Оли хеп таа вазгечмәздиләр ески адеетлердән: сидянка отурардылар хем хоруйа гидәрдиләр. Бу кызлар да ханидән беки чекедейдиләр енийжа йашамаа, ама сақынырдылар аналарындан. Қыйыштырмайа-қыйыштырмайа бир керә сордулар мамусуна:

— Маму ма, биз да истеериз гиделим клуба.

— Чок дәзым сизә те о кулп. Не кайбеттийдiniz орда? Бән сизи ичердә капалы мы тутээрым? Гидеерсиниз сиданкайа, хоруйа — етеер!

— Хоруйа, хоруйа!— деди Оли,— Орада калды беш-он қйиши, каланы хепси клуба гидеерләр.

Калын Иоанка дуйарды чоктан, ани онун да кызларыны бу, пыстие калажаа «кулп» чекежек да те артык о гүн гелдийди. Кары хич истемәзди колверсин оннары орайы, ама билмәзди да насыл каршыласын.

— Беки да ааз калдыныз хоруда,— деди о савашарак олмасын пек канырык,— ушакларым, ама бу «кулп» да хич белли диил нашей. Таа ислә дейжәм бакын деликаннылыныза, нижә биз ескидән бактык.

— Олә, ма мамо,— карышты бүүк кызы Пареса да,— те Мани гидеер еер сыра клуба. Не гөзәл кыса йубкайлан гинееер, орада да «гирмошка» ча-

лармыш, вармыш чок чо́жуклар шенненирмишләр. Ама бизә сидәнкаларымыза чо́жуклар башладылар хич уурамамаа, йок ким бир чыртма да чалсын. Отурэрыз сансын өлүйү беклеериз...

— Чо́жукларда да окадар акыл. Не жендем булээрлар о «кулпта» шейтан билсин?! Сизә да не ләазым чо́жук? Шенненин кызларлан хем иш йапын.

— Биз иш да йапээрыз, ма мале,— генә деди Оли,— диил ми бир йывын йапаа диттик, тарадык шинди да оннары ишлеериз. Ама илери чо́жуклар гөлирдиләр, чыртма-кавал чалардылар гөзәлди хем шенди, шинди са гелмеерләр. Клуба гидәрмишләр. Колвер бизи да аалемнән билә олалым. Орада таа чо́йу генчләр биз да истеериз орада олалым!

— Дурун,— деди Калын Иоанка,— илкин бән кендим гидип гөрөйим нашей олдууну о «кулп» да ондан сора бакажәз...

Ертеси гүнү жумааертесийди, авшамнеин клуба топлашырды генчләр. Калын Иоанкаларын йанындан гечәрдиләр комшусунун кызы Мани батүсунан, гидәрдиләр клуба. Чо́жук гимнийди ени койу-маави костюмнан, бойнусунда варды галстуу, еменилери йалабырдылар. Кызкардашы Мани да, ектийка, ани тавандан атламадаан, сайылээр батүсу евленмедәән, хич дүшмәзди ичердән чыксын, такышмышты чо́жуун аардына башкабак. О пиргаларыны колвермиш та омузларына, аардыны чыкыламыш бир ендезелик йубкажаа, аяакларына да гиммиш ики енсер өкчели емени: «Фыц-фыц!» гидеер. Алын гөрүн таазә деликанны, онун гибиси башка йок, «кулбу» да пек кусурду! «Сауш, мари!» — деди аклынжа Калын Иоанка да башлады гимнмәә сөөленерәк: «Гидип гөрөйим бән кенди гөзүмнән, насыл ени мода чыкты бу «кулплар». Нечин окадар чекеер бу генчлери орайы?..»

Иоанка гечирди чит фистанынын үстүнә мор сызгыжыклы гениш чукманыны, йакаларыны иликләркән ерлештирди бойнусунда седефлерини. Оннар үч дизижикиләр, бирисинин орта ериндә варды бир кручежык хеп седефтән. Сора о дартты

кара чемберини, аякларына да гечирди аба терликлерини да хызланды клуба.

Клубун ичерси геништи, мейданныйды, ама генчләр таа хепси топлашмамыштылар. Иоанка ниликнилик гирди да бакынды. Есаплады отурсун капуйа таа йакын бир көшөдә. Дуварларын бойларында варды скемнеләр хем узун скамейкалар, ортада пол пак йыканмышты, хазырды ойуна дейин. Пенчерелердә асылыйды узун, ердан перделәр, ичерси серинди. Каршыда сценада Йанакоолу Тодинин чожуу Нүклаш гармошкасыннан брыннадырды «Безбелли денеер сесини...» — дүшүндү Иоанка. Хеп орада варды бир да даул, ама йанында даулжу йокту. Сора о да гелди. Иоанка дурарды сечилмедик ериндә да савашырды бишейжиқ качырмасын дененмедик, гөрүлмедик. О бир орта йашта карыйды, ама бактыйнан гииминә пек бендзәрди бабуя: кендиси калынды, чукманы геништи, оборкалары дүшәрдиләр долу чантыларындан ашаа таа топукларынадан, саклайрак карынын керестели бойуну, чукманына окадар чок материя гитмишти, ки олсунду ону енидән кессиннәр, варды насыл таа бир забунжа инсана чыксын фистан, кара чемберини дарттмышты тепедән да онуннан сакламышты йанакларыны хем аннысыны. Гөрүнүрдү саде узун бурнусунун ужу хем шылардылар кукумау-гөзлери сансын мум имишти. Иоанка скемнесиндән калкты да сора енидән отурду — бу такым ерлешти ислә еринә. Аннысындан чемберинин ужуну таа бираз чекти гөзлеринә да о уч олду нижә бир сиври сачак кашларынын үстйанында...

Клуба хеп таа гелирди генчләр. Таа чоюу чоужуктулар, ама варды ойанда-буйанда бирәр да кыз. Иоанка бакарды комшу кызына Манийә. О биртарафта йалнызча гирмишти чоужукларын арасында лафедәрди гүлерәк оннарлан сансын хич аалем арасында динлди. Икидә-бирдә бир гүлүш копарып, кафасыннан атарды о елелерини омузларына, нижә табиятли бейгирләр. «Утанмээр көрөләжаа бүүлә сакынмадаан еркеклерин арасында кылбыкланмаа, — деди аклынжа Иоанка, — таа да фырлатмыш о өнүндә карпузларыны, не калээр

учларынан чоҗукларын омузларына докунсун, митка!..».

Йоанканын бу фикирлерини копарды музыка. Йанакилерин Нүклашы чаларды о «гирмошкада» гөзәл, ама ачан о даулу пайысын еттиләр сыкысыкы хем окадар хызлы дүүмәә, сансын чалышырдылар дүннейи саар етмәә, өлә чиркин лумбурдадырдылар! Чоҗуклар алырдылар кызлары ойнамаа, чыкты орталаа беш-он чифт да дөнәрдиләр ниҗә пырылдак. Скемнелердә калдыйдылар саде чоҗуклар — кыз хепсинә етишмәзди. Таа сора башладылар чоҗуклар чоҗукларлан ойнамаа. Скемнедә отуран калды Калын Йоанка йалныз, генчләр хепси ойнаардылар.

Бир түрлү аннайамазды Йоанка насыл бу чоҗуклар, кызлар дийштирдиләр гөзелим хору адеетлерини, ани гөзәлдиләр, олурдулар дышарда, пак солукта бу «кулп» ойуннарына. «Еле бак сән, бе җаным, чоҗуклар хич бириҗий билә жилетка гиймемишләр. Асмышлар бойнуларна бирәр дүүмүклү парча хамуда бендзеер! Чүнкү о пек гөзәлмиш... Ама кызлар!..» Йоанка оннара таа пек маана булурду. Не аарарды оннар геҗә еркеклерин арасында? О фистаннары да дизлериндән йукары, дараҗажык ниҗә чыкы, ачмышлар бутларыны, саркытмышлар сачларыны... Коркасын!

Хору! Тә хализ гөзеллик, ески деделердән калма фикирли адеет! Кызларын башлары дартылы биаз пүскүллү шалинкаларлан, фистаннар гениш, узун. Ойнаркан да кадынҗалары хем хорулары гөзәл дурәр хем гөрүнеер, ани инсан гиимни. Хоруда кызлар, чоҗуклар хепси гөз өнүндә, каршлашээрлар гүндүз. Бурада са капанмышлар ихтерлардан бир тарафта геҗә да сайылээр деликаннылык сүреерләр... «Өлә мийди бизим деликаннылымыз?»— генә сорду кенди кендинә Йоанка да истеди калкып гитсин үфкесиндән, ама сора бир аклы колвермеди» Гелмишкән баари гөрөйим хепсини»— дүшүндү о да сертлиндән, далгаланмактан таа бир керә калкты ериндән да сора генә отурду скемнәә долдурарак тепели о отураа. Онун кызлары Пареса хем Оли акыллы ушаклар сеслеерләр, аналарынын хатырындан таа чыкмадылар, ама те

оннары да бурасы чекеер... «Гележектирләр оннар да бурайы, йок һәпмаа, оннар диилдиләр ниһә мал да бааласын...» Ама Йоанка саакан чалышажәк оннары бир түрлү качырмасын...

Чалгыжы дурду да йоргун ойунжулар качынырдылар бирәр еер капламаа скемнелердә. Йоанканын да йанына отурду Мани бир чоҗуклан, ани барабар ойнадыдылар.

— Не, Йоанка булү, сән да мы клуба гелдин?— сорду Мани.

— Гелдим, кызым, дедим өлмедәән гөрөйим насыл ени адеетләр чыкты.

— Ләәзымды Паресайлан Олии йоллайасын сән са кендин гелмишин.

— Йок, кызым, бән хич истәмеерим сизи бүүлә ерә колверейим. Онуштан да гелдим зерә икидәбирдә оннар да хеп истеерләр «кулба» гелмәә. Ама бән деерим, дурун, кызларым, илкин кендим гидип гөрөйим да ондан сора варса нейә олур сизи да колверейим, ама насыл гөрерим йок нейә.

— Булүсу,— деди Мани,— сән доорү сөлейәмерсин. Диил «кулп», ама клуб.

— Сөлейәмеррим да, кызым, ама хич истәмеерим да адыны ишидейим. Насыл утанмээрсыныз, кызым бүүлә дартылмадык башлан аалем арасына чыкмаа? Хем баксана кендина, айол, сән май чыплаксын. О кыса йупкажыын сенин йары ерини да өртмеер! Анан вармыдыр чемберсиз сокаа чыкты? Айып, ушаам, пек айып!

— Недән айып Йоанка булө?

— Хепсиндән айып, кызым, гииминиздән да, ойуннарыныздан да. Те сән шинди емен ойнадын о чоҗуклан. Нашейди о, ойунмуйду? Йаманмышыныз бири-биринизә да дөнәрдиниз, бән есап алдым, ачан отурдуруз йаныма семә олмуштуруз. Е, аллах кысмет етмесин, башыныз дөнсүн, йада көстекленип дүшәсиниз — бири бринизин үстүнә йыкылажэныз, мари! Хем бурада сиздә белли диил ким еркек, ким кары тарафы, хич йок сакынмак, сансын хепсиниз биртакымсыныз.

— Өлә да вар, булүсу, биз хепсимиз биртактымыз, нечин сакынмаа бири-биримиздән?

— Бән утанээрым, кызым, сизин гииминиздән.

— Биз да, булүсу, утанээрыз сенин гииминдән.

— Не вар беним гиимимдә?

— Е бизим гиимимиздә не вар?

— Бән сөледим, кызым, не вар. Пек ачык, о диил гиим.

— Сән, Иоанка булү, утанээрсын бизим ачык башларымыздан, ама биз утанээрыз сенин кара чембериндән. Ени адеет таа ислә, те насыл кендиниз да жанабиниз дединиз, о вар ачык хем бол.

— Е насыл биз, те бән хем сенин кенди анан йашадык ески адееттә, не мамун сенин простму?

— О диил прост, бән анамы пек северим, ама евелки адеетләр тә ону да насыл сени хеп таа каранныкта тутээрлар.

— Бән са, кызым, башка түрлү санээрым. Йок насыл пек севмәә ана-бобаны, ачан севмеерсин онардан хем таа дерин ескидән калма гөзәл адеетлери.

— Беним са анам,— деер Мани,— таа башка түрлү сөлеер бизә...

— Нижә сөлеер?

— Евел, деер, өләйди, ама шинди бөөлә. Сизә генчлерә ниже йақышәр, өлә да йашайын!

— Диил доору, кызым, сенин мамун, бана калса, йанылээр. Ески адеетләрлән билә таа пек чок паалы ишләр кайбелеерләр.

— Неләр кайбелеерләр?

— Илкин, санээрым кызым, утанмак кайбелеер.

— Ким, булө, ески адееттә утанырды, о енидә да билежек нашей о утанмак.

— Диил доору, кызым, те бу ени адеетләр үүредерләр сизи ескилини инкәр етмәә, ама ким ески адеетлерин үстүнә басээр о башлээр адамы хем адамны саймамаа. Таа сонунда, истәрсан, адеетлердән вазгечмәк о вар дуума топрактан да айырылмак.

— Бән са санээрым, булүсу, енийжа йашамак таа пек үүредеер бизи севелим бол топраамызы,

Ватанымзы, ани верди бизä бүүлэ раат хем бир-такымлы йашамак.

— Бол хем раат йашамак ислä иш. Қим она диил кайыл, кызым, ама те нечин чојуклар башладылар сиданкалардан вазгечмää? Нечин гидеерлär арматайа да геери евä истäмеерлär гелмää? Нечин ки унудээрлар нередä гөбеклери кесилди, унудээрлар не о борч! Олмаз, ушакларым, олмаз евели чийнемää! Ким үүренеер бир иши чийнемää, чийнеер таа башка ишлери да.

— Кимсей евели чийнәмеер, булүсу. Евеллär ко дурсуннар сизин аклыңызда, сизин гийминиздä, музейлердä, ама биз йашайжэз енийжä. Енилää каршы коймайжан. Сеини да кызларын хеп бир керä бурайы гележеклär.

— Бир йанындан вар доорулуун, ушаам, кендим да гөрерим, ани кызлармы бурайы чекеер. Ама бир иш бүкеер.

— Не бүкеер, булүсу?

— Истеерим, кызым, ки евеллär диил саде бизим, ама сизин да баарим аклыңызда олсун, аласыңыз евеллердän утанмайы да ени адеетлерä катасыңыз, хеп öлä ишä хавез оласыңыз нижä биздик! Валлаа, кызларым, бу евелки ишлär хич диилдилär прост.

— Ама не биздä бүүн ишä хавезлик ми йок? Не биз прост ишлеериз ми о са кыра мы гитмеериз?

— Гидеерсиниз, кызым, кыра ишлеерсиниз да ислä. Ама раатлык сизи бозажэк. О хайлазлаа чекеер. Алалым бизим евелки адеетлеримизи: сиданкайа гидäрдик ишимизлän: йапаа диäрдик, тантели öрäрдик, иплик ишлärдик хем чојукларлан да булушардык. Ама шинди «кулп» нашей о? Дейжез те сиз бүүн не иш йаптыңыз?

— Биз бүүн, булүсу, диннендик. Ама диннениркän иш йапылмээр!

— Бän са дейжäm, кызым, сизин динненмениз бүүн үүретти жанабинизи бошуна вакиды кайбетмää. Сиз не иш йаптыңыз, не да адамжылайын диннендиниз. Таа доору олажэк дейлим йайманнандыңыз. Динненмäk та лäзым олсун файдалы.

— Пек кескинсин, булō, йавашыт бираз! Пек чок истеерсин жанабин бизлердән.

— Күсме, кызым, ама доору сөлеерим. Хич истәмеерим ушакларым Пареса хем Оли гелсиннәр бурайы. Ко таа исләә отурсуннар сидянкаларда хем хоруйа гитсиннәр. Баари бән саакана, ама сора бән өлдүйнән биртаан не истәрсалар йапсыннар...

Музыка енидән чекетти чалмаа бир сыкы-сыкы ава ангысыны Қалын Иоанка сефтә ишидирди. Мани, куртулсун таа тез бу лафчыйкасындан дейини, калкты да чыкты орталаа, орайы ойуна чыкты таа беш-он киши кыз хем чоҗук. Оннар башладылар бүкүлүп йамылмаа, сора салланмаа, енселерини бурмаа, титиремәә пак сансын оннара шейтаннар гөрүнүрдү... Иоанкайа оқадар аар хем зоор гелди бу ойуна бакмаа, ки кафасы башлады дөнмәә.

— Аллахчыым, аллахчыым, аҗаба таа неләр вар бизә гөрмәә бу айданнык дүннедә?— сорду о аллаха да сора есаплады, ани бу генчләр беки хептән фикирсиз диил, ама ойнаркан, олмалы шейтан оннары бу такым делирдеер... О чыкты клубтан, евә гидәркән йолда дүшүнәрди аклынҗа:

— Бошуна биз параланээрыз ени адеетләр каавилешеерләр, ама ескиләр чоойу артык баттылар, каланы да артык батээрлар..!

СОДЕРЖАНИЕ

Каранфилләр ачтылар енидән. Повесть	3
---	---

РАССКАЗЫ

Айва фиданнары	209
Ески адеетләр батээрлар	223

Бабоглу Николай

Б 12 Гвоздики расцвели вновь — Каранфилляр ачтылар енидӑн: Повесть на гагауз. Кишинев: Лит. артистик, 1981. — 232 с.

Николай Бабоглу — современный гагаузский писатель, автор нескольких книг. Новая книга посвящена установлению Советской власти на юге Бессарабии. В центре заглавной повести — семья борцов за новую жизнь, кузнеца Чилингира и учителя Галева.

70303—53

Б М756(12)—81

79—81

4702150000

Николай Игнатьевич Бабоглу
КАРАНФИЛЛАР АЧТЫЛАР ЕНИДӐН

(Гвоздики расцвели вновь)

ИБ 1058

Редактор Г. Гайдаржи.
Художник П. И. Фазлы.
Художественный редактор А. Святченко.
Технический редактор В. Бужуля.

Сдано в набор 30.12.80. Подписано к печати 02.03.81. Формат 84×100^{1/2}.
Бумага № 1. Литературная гарнитура. Высокая печать. Печ. листов
11,31. Уч.-изд. листов 11,31. Тираж 1500. Зак. № 4. Цена 80 коп.

Издательство «Литература артистикэ», Кишинев, пр. Ленина, 180.

Центральная типография, Кишинев, ул. Флорилор, 1. Государственный комитет Молдавской ССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли.

80 коп.

Литература артистикэ, 1981